

**KUR'ÂN-I KERÎM'İN İLK DÖNEM
MÜSLÜMANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Sinan YILDIZ

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ**

2013

Her hakkı saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Sinan YILDIZ

KUR'ÂN-I KERÎM'İN İLK DÖNEM MÜSLÜMANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

18/01/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “KUR’ÂN-I KERÎM’İN İLK DÖNEM MÜSLÜMANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun 1 (Bir) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

18/01/2013

Sinan YILDIZ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ danışmanlığında, Sinan YILDIRIM tarafından hazırlanan bu çalışma 18/01/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Tez olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ İmza: [Signature]
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Zeki YILDIRIM İmza: [Signature]
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Tuncay İMAMOĞLU İmza: [Signature]

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ.....	1
1. Konunun Önemi, Amacı ve Araştırma Yöntemi	1
2. Hicaz Toplumunun Kur’ân-ı Kerim Gelmeden Önceki Genel Yaşantısı.....	3
2.1. Genel Yaşam Biçimi	3
2.2. Dini Durum	4
2.2.1. Yahudilik	4
2.2.2. Hristiyanlık	5
2.2.3. Putperestlik	5
2.2.4. Haniflik	8
2.3. Edebiyat ve Yazı	9
2.4. Ahlak	11
2.5. Hz. Muhammed (s.a.v)’in Peygamber Olmadan Önceki Ahlakı	12

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR’ÂN’IN NÜZÛLÜ VE MUCİZE OLUŞU

1.1. KUR’ÂN’IN HZ. PEYGAMBER’E VAHYEDİLMESİ	15
1.1.1. Vahyin Hz. Peygambere İndirilişi ve İlk Vahiy	15
1.1.2. Hz. Peygamberin Tebliğle Görevlendirilmesi.....	19
1.2. KUR’ÂN-I KERİM’İN MÛCİZE OLMASI (İ’CÂZÜ’L-KUR’ÂN)	21
1.2.1. İ’câzü’l-Kur’ân Kavramı	21
1.2.2. Kur’ân’ın Mûcize Bir Kitap Olduğunun Delili	26
1.2.3. Kur’ân-ı Kerim’in İ’câz Yönleri	31
1.2.3.1. Kur’ân’ın Dil ve Üslup Yönünden İ’câzı	31
1.2.3.2. Kur’ân’ın Gaipten Haber Vermesi Yönüyle İ’câzı.....	33
1.2.3.3. Kur’ân’ın, Bütün Zamana Hitap Etmesi Yönüyle İ’câzı	36
1.2.3.4. Kur’ân’ın İlmî İ’câzı.....	37
1.2.3.5. Kur’ân’ın Korunması Yönünden İ’câzı	38

1.2.4. Kur'ân'ın İ'câzı'nın Etkisi	41
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN KERÎM'İN İLK MÜSLÜMANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE MÜSLÜMANLARIN TUTUMLARI

2.1. SAHÂBE VE KUR'ÂN	48
2.1.1. Sahâbe Kavramı	48
2.1.2. Ashâb-ı Kirâm'ın Kur'ân Anlayışı.....	51
2.2. KUR'ÂN'IN MÜSLÜMANLARI İMAN BAKIMINDAN ETKİLEMESİ ..	55
2.2.1. İman ve Tevhid Eğitimi.....	55
2.2.2. Daru'l Erkam ve Suffe	59
2.2.3. Sahabenin Kamil Mümin Olmaları	61
2.2.4. Rasulüllah'ı Çok Sevmeleri, O'na İtâat Edip Sünnetine Uymaları.....	66
2.3. KUR'ÂN'IN MÜSLÜMANLARI AMEL BAKIMINDAN ETKİLEMESİ .	72
2.3.1. Kur'ân'ın Namaz Emri ve Ashâbın Namaza Verdiği Ehemmiyet.....	74
2.3.2. Sahabîlerin Kur'ân'ın Emriyle Allah Yolunda İnfak Etmeleri	80
2.3.3. Ashâb-ı Kiram'ın Kur'ân'ın Emriyle Allah Yolunda Cihad Etmeleri .	84
2.3.4. Ashâb-ı Kiram'ın Kur'ân'ın İçki Yasağı Karşısındaki Tutumu.....	91
2.4. KUR'ÂN'IN MÜSLÜMANLARI AHLÂKÎ BAKIMINDAN ETKİLEMESİ..	95
2.4.1. Takva	98
2.4.2. Ashabın Hz. Peygambere Karşı Edep ve Saygıları	102
2.4.3. Tевbe	105
2.4.4. Sabır	109
2.4.5. Kardeşlik ve İsar.....	114
2.4.6. Marûf'u Emretmek ve Münker'den Nehyetmek	117
SONUÇ	122
KAYNAKÇA.....	125
ÖZGEÇMİŞ	134

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****KUR'ÂN-I KERÎM'İN****İLK DÖNEM MÜSLÜMANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ****Sinan YILDIZ****Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ****2013, 134 sayfa****Jüri: Doç. Dr. Tuncay İMAMOĞLU****Doç. Dr. Zeki YILDIRIM****Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ**

Kur'ân nâzil olmadan önce insanlık ve özellikle Arap yarımadası kendisine “cahiliye devri” denilen; şirk, zulüm ve ahlaksızlık çağını yaşıyordu. Allah (c.c.) insanları içinde bulundukları bu kötü durumdan kurtarmak, onları şirk karanlıklarından iman nuruna çıkarıp dünya ve ahirette iyilik ve mutluluğa ulaştırmak üzere Hz. Muhammed'i son Peygamber olarak görevlendirmiş ve ona Kur'ân'ı vahy etmiştir.

Kur'ân kendi içinde nâzil olduğu cahiliye çağını yirmi üç senelik bir eğitimle asr-ı saadete çevirmiş, cahiliye kültürü ile yetişmiş olan muhataplarını eğiterek şirkin yerine tevhidi, zulüm ve ahlaksızlığın yerine salih amel ve güzel ahlakı ikâme ederek etkisini göstermiştir.

Kur'ân bu eğitimi gerçekleştirirken öncelikle muhataplarının imanî arızalarını gidermiş, buna paralel olarak ta tedricî bir şekilde amel ve ahlaklarını ıslah etmiştir. Kur'ân'a ilk muhatap olma ve Rasulüllah'a arkadaş ve talebe olma şerefine nail olan sahabe de Kur'ân'ın emir ve nehiyleri karşısında “*işittik ve itaat ettik*” deme bilinci ile hareket ederek onun ahkâmını Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekilde hayatlarında en güzel biçimde uygulamışlar, Kur'ân'ın etkisi ile cahiliye ahlakından arınıp kendilerinden Allah (c.c.)'ın razı olduğu gerçek müminler haline gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, sahabe, etki, eğitim

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE FIRST TERM İMPACT ON THE MUSLİMS OF THE QUR'AN****Sinan YILDIZ****Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Ali YILMAZ****2013, page: 134****Jüry: Assoc. Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU****Assoc. Prof. Doç. Dr. Zeki YILDIRIM****Asst. Prof. Dr. Ali YILMAZ**

Humanity, especially the Arabian Peninsula, had been living through the age of polytheism, cruelty and immorality, called “the Period of Illiteracy” before coming of Islam. Allah chose Muhammad as the last Prophet to get the people out of the predicament and to let them have goodness and happiness both in the world and after-life by getting them off the darkness of polytheism and into the divine light of faith, and revealed the Quran to him.

Quran turned the age of illiteracy, in which it came, into the era of bliss through twenty three years of education, and had an enlightened effect on the addressees grown up in the culture of the age of illiteracy through education by replacing the polytheism with the oneness, and cruelty and immorality with good deeds and social ethics.

In the course of this education, the Quran primarily eliminated the religious imperfectness of the addressees, and to this parallel, gradually rehabilitated their deeds and morals. Those who had the honor of being disciples and companions of the Prophet Muhammad and first got to know the Quran acted with the awareness of saying: “We heard and obeyed”, and practiced his provisions best in their lives in the way they learned them from Muhammad. They purified themselves from the ethics of the age of illiteracy and came to become real believers whom Allah was pleased.

Key words: Quran, companion, effect, education

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselâm
b.	Bin, ibn
Bkz.	Bakınız
c.c.	Celle celâlühû
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
h.no.	Hadis numarası
Hz.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları
m.	Miladi
mad.	Maddesi
r. anhâ	Radıyallâhü anhâ
r.a.	Radıyallâhü anhü
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve selem
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme
thk.	Tahkik
tsz.	Tarihsiz
v.	Vefat tarihi
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı/ve diğer
vs.	Vesaire
y.y.	Basım yeri yok

ÖNSÖZ

İnsanı var ettiğinden beri hiçbir zaman başıboş bırakmamış olan Cenab-ı Hak, ilk insan olan Hz. Âdemi aynı zamanda ilk Peygamber olarak yaratmış. Daha sonra insan nesli yoldan çıktıkça, kendisini yaratanı unuttukça yine Peygamberler ve kitaplar göndererek onları hak yola davet etmiştir.

İşte insanlığın yine böyle kendisini yaratanı unutup, başta şirk olmak üzere her türlü zulüm ve hayâsızlığı işlediği bir dönemde Allah (c.c.), kendilerini son kez hakka davet edecek olan Hz. Muhammed'i Peygamber olarak göndermiş ve ona hayat düsturumuz olan Kur'ân-ı Kerimi vahy etmiştir.

Kur'ân geldiği andan itibaren etkisini başta Peygamber Efendimiz olmak üzere kendisine inanan inanmayan bütün muhataplarında göstermeye başlamış, fesahat ve belâğatıyla meşhur ve mağrur Arapları kendisinin benzerini getirmekten aciz bırakmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in etkisiyle kimileri Müslüman olmuş, kimileri de küfürlerinde inat ederek kendilerine yazık etmişlerdir.

Kur'ân'ın ilk Müslümanları etkilemesi ilk önce onları imansızlık, şirk ve inanılması gereken diğer hususlardaki yanlış inançlardan temizleyerek bütün bunların yerine tevhidi ikame etmekle başlamış, daha sonra kendilerini yanlış tutum ve davranışlardan arındırarak salih amellere yönlendirmek ve mekârimi ahlâkı kendilerine kazandırmak şeklinde taçlanmıştır.

Kur'ân'ın sahabe hayatını nasıl etkilediği, onları cahiliye insanı olmaktan çıkarıp fazilet sahibi sahâbilere nasıl dönüştürdüğü bizim için önemlidir. Zira onların hayatlarındaki bu değişim bizlere ışık tutacak, Kur'ân'ı nasıl anlayıp yaşamamız gerektiği hususunda rehber olacaktır. Çünkü onlar Kur'ân ayetlerinin nüzulüne şahit olan, Hz. Peygamberin eğitiminde yetişen ve Kur'ân'ı ondan öğrendikleri şekilde hemen hayatlarına tatbik eden müstesna kimselerdir.

Konuyu işlerken giriş bölümünde konunun önemine, takip edilen metoda ve istifade edilen kaynaklara değindik. Bunun yanında Kur'ân'ın indiği toplumun genel yaşantısı ve Hz. Peygamberin kendisine vahiy gelmeden önceki yaşantısını genel hatlarıyla anlattık.

Birinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerim'in inmeye başlaması, vahiy ve Kur'ân-ı Kerim'in mucize oluşunu işledik. Takip eden ikinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerim'in ilk dönem Müslümanlarına etkisini ve Müslümanların çeşitli ayet ve sureler karşısındaki tutumlarını, üç ana başlık altında misallerle ortaya koymaya çalıştık. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yaparak varmış olduğumuz kanaati ifade ettik.

Şüphesiz şimdiye kadar gerek tefsirlerde gerekse sahabe hakkında telif edilen birçok eserde Kur'ân ve ilk Müslümanlar arasındaki münasebete dair konulara değinilmiştir. Bizim bu çalışmayı yapmaktan maksadımız ise Kur'ân'ın kontrol ve eğitiminde yetişen sahabenin Kur'ân ayetlerini hemen ve en güzel şekilde hayatlarına tatbik etmeleri ve bu sayede Allah'ın razı olduğu kullar haline gelmelerini örneklerle ortaya koymaktır. Bu tür bir çalışmanın eksikliklerine rağmen meseleye dair derli toplu bilgi vermesi ve birçok örneği bir arada bulundurması açısından faydadan hâli olmayacağı kanaatindeyiz.

Son olarak, gerek konu tespiti aşamasında gerekse çalışmamızı hazırlarken, kıymetli tavsiyeleriyle bize yardımcı olan muhterem hocam ve tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Ali Yılmaz'a ve çalışmamız esnasında kendilerinden istifade ettiğimiz diğer kıymetli hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

GİRİŞ

1. Konunun Önemi, Amacı ve Araştırma Yöntemi

Araştırmamızın temel konusunu Kur’ân-ı Kerim’in ilk dönem Müslümanları üzerindeki etkisi oluşturmaktadır.

Bu temel başlık altında Kur’ân-ı Kerim’in indiği toplumun genel durumu, Peygamber Efendimizin kendisine Kur’ân indirilmeden önceki yaşantısı anlatılacak, Kur’ân indiğinde insanların onu nasıl karşıladıkları ve Kur’ân’ın ilk muhataplarına etkileri somut örneklerle ele alınacak; Kur’ân-ı Kerim’in cahiliye devri insanlarını eğitip, o insanlarla asr-ı saadeti meydana getirmesi gözler önüne serilecektir.

Allah (c.c.) şüphesiz Kur’ân-ı Kerim’i bütün insanların hidayeti için indirmiştir¹. Ancak onun ilk muhatapları o zamanki hicaz toplumu yani Araplar idi. Araplar ise o vakitler kendisine cahiliye devri² denen bir dönemi yaşıyor, Allah’a bir takım putları ortak koşuyor³, güçlüler güçsüzleri eziyor, kabile asabiyeti güdülüyor, insanlar hak hukuk gözetmiyor, özellikle kadınlara, kölelere hiçbir hak tanınmıyordu. Yine aynı şekilde kadınlar bir meta’ gibi alınıp satılıyor, kendilerine zorla varis bile olunuyor, kız çocukları diri diri toprağa gömülüyordu. İçki, kumar, faiz, kan davası ve zina gibi haksızlık ve ahlaksızlık almış başını gidiyordu.⁴

İşte Kur’ân-ı Kerim böyle bir ortamda inmiş ve bu insanlardan hukuka son derece dikkat eden Ömer (r.a.) misali adalet timsalleri⁵, ahlaki erdemlere azami itina gösteren Osman (r.a.) misali ahlak abideleri⁶ zuhura getirmiş, cahiliye insanından yıldızlar misali⁷ olan ashâb-ı kiramı meydana getirmişti. Hiç şüphesiz Kur’ân-ı bu güne uygulamak ve hakkıyla yaşamak için onu ilk muhatapları gibi anlamaya ve onlar gibi uygulamaya son derece ihtiyacımız var. Bu noktada Kur’ân-ı Kerim’in iniş ortamını bilmenin, Ashâbın inen ayetler veya sureler karşısında nasıl bir tutum sergilediklerini ve onu hayata nasıl

¹ En’âm, 6/82; İbrahim 14/52.

² Âli İmrân, 3/154; Mâide, 5/49-50; Ahzab, 33/33; Fetih, 48/25-26.

³ Yûnus, 10/18.

⁴ İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (2. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2004, s. 42; Salih Suruç, *Kâinatın Efendisi Peygamber Efendimizin Hayatı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2011, s. 142-143.

⁵ el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahih (Sahihi Buhârî) I-VI*, (3. Baskı), (Mustafa Dîb el-Buğa Tahkikiyle), Dâr-u ibni Kesîr, Beyrut 1987, Fezâilü’s-sahâbe, 6; et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsa (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), *el-Câmiu’s-sahih I-V*, Dâr-u İhyâi’t-türâsi’l arabî, Beyrut tsz, Menâkıb, 18.

⁶ Müslim, Ebu’l Hüseyin Müslim b. El-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahih*, (M. Fuad Abdülbaki tertibiyle), Dârul-Hadîs, Kahire 2010, Fezâilü’s-Sahâbe, 26, 27.

⁷ Molla Ali el-Kârî, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe*, (1. Baskı), Dârul-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 328.

tatbik ettiklerini bilmenin önemi kendini hissettirmektedir. Biz, bu günün Müslümanları ancak o ortamı bilir ve ashabın Kur’ân-ı Kerim ayetlerini “*işittik ve itaat ettik*”⁸ diyerek hemen nasıl hayatlarına tatbik ettiklerini görür ve bu hususta onları örnek alırsak dünyevî ve uhrevî saadetlere nail olabiliriz. Çünkü onlar Kur’ân-ı Kerim’in ilk muhatapları olmaları yanında Hz. Peygamberin de eğitiminden geçmiş, O’nun talim ve terbiyesiyle yetişmişler,⁹ neticede Allah’ın kendilerinden razı olduğu kimseler¹⁰ olmuşlardır.

Çalışmamız esnasında öncelikle kaynaklardan konumuzla alakalı bölümler okumaya özen gösterdik. Önemli görülen konuları notlarımıza ekledik. Daha sonra bu notları mevzularına göre sınıflandırdık ve böylece çalışmamızın genel şablonu ortaya çıkmış oldu.

Konumuzu işlerken biz Kur’ân’ın bütün ayetlerini tek tek ele almadık. Sadece kendileriyle alakalı somut olaylar meydana gelmiş, etkisi zahiren de ortaya çıkmış olan ve sahabenin genel karakterini ortaya koyan bir takım ayetleri ön plana çıkardık. Çünkü aslında Kur’ân-ı Kerim’in inmesine paralel olarak onun ilk muhatapları üzerinde meydana gelen bütün değişimlerin kaynağı/sebebi genel olarak Kur’ân idi. Hatta sünnetin etkisi de Kur’ân, kendisine uyulmasını emrettiği için ve de Kur’ân’ın tefsiri mahiyetinde olduğu için, kaynağı itibarıyla Kur’ân’ın etkisi sayılabilir. Dolayısıyla bütün Kur’ân ayetlerini ele almak ve onların ashâb üzerindeki etkisini ortaya koymak hacimli bir tefsir yazmayı ve *Hayâtü’s-Sahâbe* tarzı bir eser telif etmeyi gerektirir.

Bizim burada yaptığımız bir kısım ayetlerin ilk Müslümanlar üzerindeki etkisini ele alarak Kur’ân-ı Kerim’in genel olarak ilk muhataplarına etkisini somut örnekler üzerinden göstermektir.

“Etki” kelimesi ile kastımız ise Kur’ân’ın ilk Müslümanlar üzerinde yaptığı değişim ve bıraktığı iz,¹¹ hâsılı cahiliye insanına tesir edip; düşünce, davranış ve hayat biçimlerini değiştirerek onları sahâbilere dönüştürmesidir.¹²

⁸ Bakara, 2/285; Nûr, 24/51.

⁹ Âl-i İmrân, 3/164.

¹⁰ Tevbe, 9/100.

¹¹ Etki kelimesi lügatte: Bir kimse, bir nesne veya durumun başka bir kimse veya nesne üzerinde kendini hissettiren gücü ve o kimse veya nesne üzerinde bıraktığı iz, izlenim, intiba, tesir şeklinde tanımlanmıştır. (İlhan Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük I-III*, (2. Baskı), Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006, I, 892, III, 3136.).

Araştırmamızı meydana getirirken farklı alanlara ait birçok eserden faydalandık. Ancak daha çok konumuz hasebiyle tefsir alanıyla alakalı eserlerden, siyer ve hadis kaynaklarından istifade ettik.

2. Hicaz Toplumunun Kur'ân-ı Kerim Gelmeden Önceki Genel Yaşantısı

2.1. Genel Yaşam Biçimi

İslam'dan önce Araplarda bedevî ve hadarî olmak üzere başlıca iki çeşit hayat tarzı mevcuttu. Çöl ve vahalarda develeriyle birlikte göçebe olarak çadırlarda yaşayan Araplara bedevî; köy, kasaba ve şehirlerde yerleşik hayat yaşayanlara da hadarî denir. Bedevîler geçimlerini hayvancılık, avcılık, ticaret ve baskın gibi yollarla temin ederlerdi. Bedevîler Arap dilini en temiz ve doğru şekilde kullanırlardı. Bu sebepten şehirli çocuklarını doğru Arapça öğrenmeleri için çöle gönderirlerdi.¹³ Çocuklar burada hem Arapçayı en güzel şekilde öğrenir hem de çöldeki hayat şartları sebebiyle daha dayanıklı ve cesur olarak yetişirlerdi.

Yerleşik hayat yaşayanlar, yani hadarîler, köy, kasaba ve şehirlerde kerpiçten veya taştan yapılan evlerde otururlardı. Mekke, Medine ve Tâif'te oturan kabileler hadarîdirler. Tâif ve Medine gibi tarıma elverişli yerlerde bulunan hadarîler geçimlerini genellikle tarımla; Mekke gibi tarıma elverişli olmayan merkezlerde ise ticaretle temin ederlerdi. Bedevîlik ve hadarîlik arasında, yarı göçebe hayatı yaşayan Araplar da vardı. Gerek bedevîlerde ve gerekse hadarîlerde sosyal yapının yegâne temeli kabile idi. Kabile ise aynı soydan gelen şahısların oluşturduğu ve fertlerin birbirine kan, nesep yoluyla bağlandıkları topluluktur.¹⁴

Kabile başkanı, eşit hak sahipleri arasından kabile toplantısında seçilirdi. Başkan adayında yaş, cömertlik, kahramanlık, sabır, hilim, tevazu ve etkili konuşma kabiliyeti gibi özellikler aranırdı. Kabile başkanının görevi emretmekten çok hakemlik yapmaktı. Kimseye görev yükleyemez, ceza veremezdi; kabile toplantılarını idare eder, diğer kabilelerle münasebetlerde kabilesini temsil eder, kabile üyeleri arasında zuhur eden

¹² Bu söylediğimiz manada Etki; “Düşünce, eğilim, davranış, giderek yaşam biçimini değiştirmeye yol açan güç.” Şeklinde de açıklanmıştır. (Nükhet Güz ve Arkadaşları, *Etkili İletişim Terimleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2002, s. 129.)

¹³ Şerafeddin Gölcük, *Kur'ân ve Mekke*, (2. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 68; Sarıçam, s. 35.

¹⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal Fi't-Tarih Kable'l-Arab I-XX*, (4. Baskı), Dâru's-Sâki, Beyrut 2001, VII, 313; Sarıçam, s. 35.

ihtilafları çözerdi. O, örfe göre hüküm verirdi. Kabile hayatına gelenekler ve atalardan kalan örf hâkimdi.¹⁵

Kabilede en küçük birim ailedir. Evlenme farklı şekillerde gerçekleşirdi. Nikâhın dinî bir mahiyeti bulunmamaktaydı. Nikâh şekillerinden biri bildiğimiz şekilde olardı. Bunun yanı sıra nikâhsız yaşama, süreli nikâh (Mut'a), eşleri karşılıklı değiştirme, bir erkekten çocuk sahibi olmak için eşi ona sunma (ıstıbdâ'), büyük oğlun babasının ölümünden sonra üvey annesiyle evlenebilmesi (nikâh-ı makt), başlık ve mehir vermemek için kızların değiştirilmesi gibi çeşitli nikâh türleri de uygulanmaktaydı.¹⁶ Bununla beraber anneleri, kızları, teyze ve halalarıyla evlenmeyi haram sayarlardı.¹⁷ Bilindiği gibi İslâm, bugün bilinen nikâh tarzının dışındaki nikâh şekillerini yasaklamış, evlenilmesi haram olanları ve helal olanları bildirmiştir.¹⁸

Evlatlık müessesesi de mevcuttu. Evlatlık ilişkisi evliliğe engel teşkil etmekteydi. Evlatlık, evlat edinene mirasçı olurdu. Boşanma yaygındı ve boşama yetkisi erkeğe aitti. Ancak bazı kadınlar boşama hakkının kendilerine verilmesini şart koşabilirlerdi. Boşanan kadın başka biriyle evlenebilmek için bir yıl beklemek mecburiyetindeydi. Kadın ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dâhil olabilirdi.¹⁹

2.2. Dini Durum

2.2.1. Yahudilik

Yahudilik, Arabistan'a giren dinlerden en önemlisi ve eskisidir. Bu din, Filistin'den Suriye-Hicaz arasındaki yerlere sığınmak zorunda kalan Yahudiler vasıtasıyla gelmiş ve Yesrib'e kadar girmiştir. Milâttan önce VI. yüzyılda Babil Kralı Nabukutnassar (Buhtunnasr)'ın Kudüs'ü işgal edip Yahudileri Babil'e götürdüğü sırada bunlardan bazıları kaçarak Medine, Hayber ve Fedek gibi Hicaz'ın bazı bölgelerine yerleşmişlerdir. Daha sonra Roma Prensi Titus'un 70 yılında Kudüs'ü işgal etmesi ve Yahudilerin, Romalılar tarafından sıkı takibe uğraması üzerine bunlardan bir kısmı da Hicaz'daki dindaşlarının yanına göç etmişlerdir. Medine çevresi ile Yemen hâriç

¹⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991, III, 252-254; Cevad Ali, VII, 344-345; Abdülkerim Özaydın, "Arap", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991, III, 321-324; Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi I-XV*, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, I, 111-112.

¹⁶ el-Buhârî, Nikâh, 37.

¹⁷ eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk. Muhammed Abdülkâdir el-Fâzılî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010, (İkinci Bölüm) s. 225.

¹⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, X, 198-220; el-Buhârî, Nikâh, 37.

¹⁹ Özaydın, III, 321-324; Sarıçam, s. 35; Mehmed Âkif Aydın, "Aile", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1989, II, 198.

tutulursa, Yahudiliğin Araplar arasında pek fazla ilgi görmediği gözlemlenmektedir. Yemen’de ise Yahudilik sınırlı da olsa yayılmıştı.²⁰

2.2.2. Hristiyanlık

Hristiyanlık ise Arap Yarımadası’nın kuzey bölgesinde, özellikle Gassânîler ve Hîreliler arasında yayılmıştı. Yemen ve Güney Arabistan’daki duruma gelince, bu dinin mensupları Necran’da yoğun bir şekilde bulunmaktaydı. Bu bölgeye Hristiyanlık Habeş hâkimiyeti döneminde girmiştir. Bizans imparatorları da nüfuzlarını ve ticaretlerini artırıp genişletmek için Hristiyanlığı bir araç olarak kullanmışlar, bu amaçla Necran’a papaz göndermişler ve buraya Necran Kâbe’si diye anılan bir de manastır inşa ettirmişlerdir.

Daha sonra ikinci Habeş hükümrânlığı devrinde de başta Ebrehe olmak üzere Habeş valileri Hristiyanlığı yaymak için çok gayret etmişlerdir. Fil vakiası da bu teşebbüslerin açık bir göstergesidir. Hristiyanlık Hicaz bölgesinde Mekke, Medine ve Tâif’te de, yayılmamakla birlikte, biliniyordu. Bu merkezlerde kölelerden ve hatta eşraftan Hristiyanlığı kabul eden bazı kişilere rastlanmaktadır. Ancak Hristiyanlığın orta Arabistan’daki putperestler üzerinde önemli bir etkisi olmamıştır. Bununla birlikte Yesrib’de Ebû Âmir adlı bir kişi bu dini kabul etmiş ve Evs kabilesinden birtakım insanları da etrafına toplamıştı.²¹

2.2.3. Putperestlik

Arapların Allah (c.c.)’ı bırakıp Putlara tapmasının başlangıcı kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır. Huzâalı Amr b. Luhay tutulduğu bir hastalıktan şifa bulmak için Belkâ denilen yere giderek orada bir su pınarında yıkanmıştır. Burada insanların bazı putlara taptığına şahit olmuş, bunlara niçin taptıklarını sorunca onlar “Bunlara taparız, yağmur istesek yağdırırlar, yardım istersek yardım ederler” diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Amr, onlardan bu putlardan birini kendisine vermelerini istedi ve aldı. Aldığı bu putu getirip Kâbe’nin yanına dikmiştir. Bu putun adı Hubel idi. Daha sonra Kusay

²⁰ M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, (Sad. Mehmet Mahfuz Söylemez), (1. Baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, s. 251; Sarıçam, s. 48.

²¹ Sarıçam, s. 49; Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I, 181.

Hübel'i Kâbe'nin içine yerleştirmiştir. Kureyşliler Amr b. Luhay'ı taklit ederek putlar edinmeye başlamışlardır.²²

Hicazda puta tapmanın yayılmasının bir sebebi de şuydu; “Mekke’den ayrılıp yolculuğa çıkan kimseler Hareme saygılarını ve Mekke’ye bağlılıklarını ifade etmek üzere yanlarında Haremden alınmış bir taş götürürlerdi. Konakladıkları yere bu taşı koyup, Kâbe’yi tavaf ettikleri gibi etrafında tavaf ederlerdi. Bunu o taştan uğur ummak, Kâbe’ye bağlılık ve sevgilerini ifade etmek için yaparlardı. Oysaki onlar henüz Kâbe ve Mekke’ye saygı gösteriyorlar, hac ve umre yapıyorlardı. Daha sonra bu adet onları sevdiklerine tapıp önceki dinlerini unutmaya sevk etmiştir. Böylece Araplar Hz. İbrahim (a.s.) ve İsmail(a.s.)’in dinini terk edip, kendilerinden önceki milletlerin yaptığı gibi Hz. Nuh (a.s.)’un kavminin tapmış olduğu putlara tapmaya başlamışlardır.”²³

Kur’ân-ı Kerim’de müşriklerin Vedd, Süvâ’, Yeğûs, Yeûk ve Nesr adlı putlarından bahsedilmektedir: “*İnsanlara: “Sakin tanrılarınızı bırakmayın. Vedd, Süvâ’, Yeğûs, Yeûk ve Nesr putlarından asla vazgeçmeyin” dediler*”.²⁴ Rivayete göre: bu beş putun isimleri, Âdem (a.s.) ile Nuh (a.s.)’ın Peygamberlik dönemleri arasında yaşamış olan salih kimselerin isimleriydi. Onlar vefat ettiğinde geride kalanlar, kendilerini ibadete teşvik etmesi amacıyla bu vefat etmiş salih kimselerin resimlerini yaptılar. Ancak aradan uzun zaman geçtikten sonra şeytan, sonraki nesilleri, “atalarınız bunlara tapıyorlardı” diyerek kandırdı ve onlarda bu suretlere tapmaya başladılar.²⁵ Arabistan’da bunlardan başka çok sayıda put bulunuyordu. Mesela Safâ ve Merve tepelerinde de İsaf ve Nâile adlarındaki putlar bulunmaktaydı.²⁶

Yine Kur’ân-ı Kerim’in bildirdiğine göre Arapların bazıları cinleri yeryüzünde oturan ilahlar olarak kabul ederler, cinlere taparlardı;²⁷ meydana gelen pek çok olayı onların yaptığına inanırlardı. Allah’la cinler arasında akrabalık bağı olduğunu ileri sürerler,²⁸ cinleri Allah’a ortak koşarlardı.²⁹ Tabiat olaylarında ortaya çıkan ses ve

²² İbn-i Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *Siretü’n-Nebi I-V*, (thk. Mecdi Fethi Es-Seyyid), (1. Baskı), Dâru’s-Sahâbe li’t-Türas, Tanta 1995, I, 122; Murat Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, Nesil Yayınları, İstanbul 2004, s. 99; Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I, 174; Suruç, s. 141.

²³ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I, 174.

²⁴ Nuh, 71/23.

²⁵ en-Nesefî, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vî I-III*, (5. Baskı), Dâr-u İbni Kesîr, Beyrut 2011, III, 545.

²⁶ en-Nesefî, I, 145.

²⁷ Sebe’, 34/41.

²⁸ Saffat, 37/158.

²⁹ En’âm, 6/100.

gürültülerin cinlerin çeşitli şekillere girmeleriyle oluştuğuna inanıyorlardı. Sonunda bu cinlerin putları mekân edindiklerine inanmaya başlamışlardı. Allah'ın meleklerden çocuk edindiğine inanan kimseler de vardı. Allah Teâlâ onların bu düşüncelerini şu ayetiyle reddetmektedir: *“Rahman çocuk edindi” dediler. Hâşâ; hayır; melekler şerefli kılınmış kullardır*”.³⁰

Bununla birlikte müşrikler putperestliğin yayılmasından sonra da diğer tanrı ve putların yanında Allah'ı da tanıyorlar, O'nu, putları tavsif ettikleri sıfatlardan daha üstünleriyle anıyorlar ve Allah (c.c.)'ın adına yemin ediyorlardı. Müşrikler, putlardan ayrı olarak kendilerini, gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu da bilmekteydiler. Kur'ân-ı Kerim'de bu duruma işaret eden birçok ayet-i kerime vardır. Bu durum bir ayet-i kerimede şöyle bildiriliyor: *“Andolsun ki, onlara ‘Gökleri ve yeri yaratan kimdir?’ diye sorsan ‘Allah’tır’ derler*”.³¹ Onlar yağmuru yağdıran ve onunla toprağı canlandıranın Allah olduğuna da inanıyorlardı. Bir ayet-i kerimede; *“Andolsun ki, onlara ‘Gökten su indirip onunla, ölümünden sonra yeri diriltten kimdir?’ diye sorsan şüphesiz ‘Allah’tır’ derler*”³² buyrulur. Bütün bunlara rağmen müşrikler putların kendileri için Allah'a birer şefaathçi olduğunu düşünürler ve onlara kendilerini Allah'a yaklaştırmaları için taparlardı. Bununla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulur: *“O'nu bırakıp da putlardan dost edinenler ‘onlara, bizi Allah’a yaklaştırsın diye kulluk ediyoruz’ derler...*”³³

Cahiliye döneminin başlıca tapınma şekilleri, müşriklerin put evlerinde dua, secde ve tavaf etmeleri, adakta bulunmaları, kurban kesmeleri, sadaka vermeleri şeklinde tezahür ediyordu. Bu tür ibadetlerin başlıca gayeleri ise sağlık, afiyet, servet kazanmak, savaşlarda zafer elde etmek, erkek çocuk sahibi olmak için putların alaka, yardım ve şefaathlerine ulaşabilmektir. Bütün bu tapınmalar ve saygılar dünyevî maksatlara yöneliktir. Çünkü müşrikler ahirete inanmıyorlar; yeniden dirilmeyi “eskilerin masalları” sayıyorlardı. Bu yaygın inkâr anlayışına rağmen sayıları az da olsa ahirete inanan kimseler de bulunmaktaydı.³⁴

³⁰ Enbiyâ, 21/26.

³¹ Zümer, 39/38.

³² Ankebût, 29/63.

³³ Zümer, 39/3.

³⁴ Sarıçam, s. 55; Mustafa Çağrıncı, “Arap”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991, III, 316-320.

2.2.4. Haniflik

Hanif kelimesi Kur'ân-ı Kerimde on yerde³⁵ müfret (tekil) olarak, iki yerde³⁶ ise hunefâ şeklinde cemî (çoğul) olarak geçmektedir. Kelime Kur'ân-ı Kerim'de, sapıklıktan doğru yola meyletmek (batıl dinleri bırakıp hak dine yönelmek), İbrahim (a.s.) dini üzere olmak,³⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Mesela, Allah (c.c.) Âl-i İmrân suresinde İbrahim (a.s.) hakkında: “*İbrahim, ne Yahudi, ne de Hristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan, dosdoğru (Hanif) bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi*”.³⁸ Diye buyurmuştur. Yine Peygamber (s.a.v.)'e de “Hanif” olması, İbrahim (a.s.)'ın dinine uyması vahyedilmiştir.³⁹

Cahiliye döneminde Allah'ın birliğine inanan, putperestliği reddeden ve Kureyş'in yanlış âdet ve inançlarına karşı çıkan, aynı zamanda Yahudilik ve Hristiyanlıktan da uzak duran bazı kimseler vardı. Bunlara Hanif denilmektedir. Tevhit inancına sahip olan Hanifler Hz. İbrahim'in dinini yaşatmaya çalışıyorlardı. Bunlar okur-yazar kişilerdi. Bir kısmı İbranice ve Süryanice gibi dilleri bilirdi. Bunlardan bir kısmının Hz. İbrahim dinine en yakın din kabul ettikleri Hristiyanlığı benimsedikleri görülmektedir.

Hanifler bireysel olarak dinî hayat yaşayan zahit kimselerdi. Zaten bu inanç, Mekkeliler arasında çok yaygın değildi. Kaynaklarda Hanif olarak adlandırılan kimselerden bir kaç şunlardır: Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris, Zeyd b. Amr, Kus b. Sâide, Züheyr b. Ebû Sûlmâ ve Ümeyye b. Ebû's-Salt. Kaynaklarda bunların dışında da birçok kimsenin ismi Hanifler arasında sayılmaktadır.⁴⁰

Bunlar bir defasında bir araya gelerek putperestliğin bâtıl olduğunu, dedeleri İbrahim'in dininin tevhit esasına dayandığı kanaatinde birleşmişler ve bu dinin esaslarını tesbit etmek üzere çeşitli ülkelere dağılmışlardı. Varaka b. Nevfel, Şam'a giderek Hristiyanlığı benimsemiş, Tevrat ve İncil'i öğrenmiştir. Ubeydullah b. Cahş

³⁵ Bkz. Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/67, 95; Nisâ, 4/125; Enâm, 6/79, 161; Yûnus, 10/105; Nahl, 16/120, 123; Rûm, 30/30.

³⁶ Hac, 22/31; Beyyine, 98/5.

³⁷ el- İsfehânî, Rağıb, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Halil Aytânî), (4. Baskı), Dâr'ul Ma'rife, Beyrut 2005, s. 140. h-n-f mad.

³⁸ Âl-i İmrân, 3/67.

³⁹ Nahl, 16/120, 123; Rûm, 30/30

⁴⁰ Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 33; Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, s. 244.

tereddüt içinde kalmıştır. Osman b. Huveyris Bizans imparatorunun yanına giderek Hristiyanlığı benimsemiş ve orada kalmıştır. Zeyd b. Amr ise ne Hristiyanlığı ne de Yahudiliği benimsemiştir. O, putlara tapmaz, putlar adına kesilen kurban etinden yemezdi; kız çocukların toprağa gömülmesine karşı çıkardı. Şiirlerinde hep Allah'ın birliği konusunu işlerdi.⁴¹ Ayrıca gelmesi beklenen son Peygamberi gözler, kendisinden başka İbrahim (a. s.)'ın dinine inanan kimse kalmadığını söylerdi.⁴²

2.3. Edebiyat ve Yazı

Kur'ân-ı Kerim her yönüyle mûcize olduğu gibi edebî açıdan da bir mûcize olması, muarızlarına birçok defa meydan okumasına (tehaddi)⁴³ rağmen bir benzerinin getirilememiş olması, bu konulara girmeden önce Kur'ân-ı kerim öncesi arab edebiyatına değinmemizi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bu kısımda cahiliye devri arab edebiyatının durumuna kısaca değineceğiz.

Cahiliye döneminde Araplar arasında nesir pek muteber sayılmazdı. Bununla birlikte, Ensâb ilmi ve Eyyâmü'l-Arab'la ilgili nesirler mevcuttu. Ayrıca mesel denilen kısa hikâyeler, atasözleri, ahhâr (Arapların geçmişine ait destânî-menkıbevî rivayetler) da yaygındı. Ancak şiir ve hitabet çok gelişmişti.

Cahiliye şiiri, İslâm öncesi hayatın her safhasına ışık tutar. Savaşlar hakkındaki bilgileri, Arapların âdetlerini, iyi ve kötü huylarını, inançlarını o dönemin şiirlerinde bulmak mümkündür. Şiirin başlıca konuları övgü, övünme, yergi, mersiye söyleme, kahramanlık (hamâse), aşk gibi hususlardı. Şair, mensubu bulunduğu kabilenin kâhini, rehberi, hatibi, sözcüsü ve bilginiydi. Şiiriyle bir şahsın veya bir kabilenin itibarını artırabilirdi veya düşürebilirdi. Şairlerin toplumdaki mevkii son derece yüksek idi. Şair, kabilesini şiiriyle bir süvarinin kılıçla savunmasından daha iyi savunurdu. Olayları şiiriyle tescil eder, kabilesine diğer kabilelerin şairleri sataştığı zaman onlara cevap verirdi. Bir kabileden bir şair çıktığında diğer kabilelerden heyetler bu kabileyi kutlamaya gelirdi.⁴⁴

⁴¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, XII, 25-35; Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I, 175; Sarıçam, s. 56; Kuzgun, XVI, 33; İbn-i Hişâm, I, 287.

⁴² İbn-i Hişâm, I, 288; Bu ve diğer Haniflerin bazı sözleri ve itikatları için bkz: eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (İkinci Kısım) s. 222-225.

⁴³ Kasas, 28/49; İsrâ, 17/88; Hûd, 11/13; Yûnus, 10/38; Bakara, 2/23.

⁴⁴ Gölcük, s. 86-88; *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, (Çev. Nurettin Ceviz, K. Demirayak, N.H. Yanık), (2. Baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 11; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991, III, 276 vd.

Ukâz panayırında şiir müsabakaları yapılır, en çok beğenilenler ödüllendirilir ve ipek kumaşlara altın yaldızla yazılır, Kâbe duvarına asılırdı. Yedi Askı (Muallakât-ı Seb'a) bu yarışmalarda derece kazanmış meşhur kasidelerdir. İmriü'l-Kays, Nâbiğa ez-Zübyânî, Lebîd b. Rebîa, Ümeyye b. Ebû's-Salt, Züheyr b. Ebû Sûlmâ, A'shâ (Meymûn b. Kays), Tarafe ibn el-Abd, Antera bin Şeddâd, Amr b. Kûlsüm, Hâris b. Hılza Cahiliye döneminin meşhur şairleridir.⁴⁵

Araplar hitabete büyük önem verirlerdi. Çocuklarını genç yaştan itibaren buna alıştıırırlardı. O dönemde meşhur hatipler yetişmiştir. Hatibin toplum içindeki yeri şairden hemen sonra gelirdi veya onunla aynı düzeyde kabul edilirdi. Hitabetin başlıca konuları, şiirde olduğu gibi “övgü” ve “yergi” idi. Bir hatip kendi kabilesinin kahramanlık ve cömertlik gibi özelliklerinden birini dile getiren bir konuşma yaptığında, rakip kabilenin hatipleri ona cevap verirlerdi. Kabile hayatı ve kabileler arasındaki ilişkiler şiirde olduğu gibi hitabete de yansımıştır.⁴⁶ Savaşlarda yapılan intikam konuşmaları, nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalar, ara bulma ve barış çağrısı konuşmaları, elçi kabullerinde, hükümdar meclislerinde, panayırarda ve çeşitli toplantılarda yapılan konuşmalar, taziye konuşmaları ve vasiyetler Cahiliye dönemi hitabetinin en güzel örnekleridir. İyâd ve Temîm kabileleri üstün hitabeti ile tanınmışlardır. İyâd kabilesinden Kuss b. Sâide, Temîm'den Eksem b. Sayfiy, Kureys'ten Süheyl b. Amr, Hz. Peygamber'in dedelerinden Ka'b b. Lüey, Hâşim b. Abdümenâf ve Abdülmuttalib b. Hâşim meşhur hatipler arasında yer alırlar.

Cahiliye devrinde şair ve hatip rahiplik yapan, kabile fertleri arasında dini fikir ve düşünceleri yayan, fikirlerini şiirleriyle süsleyerek dile getiren bir şahsiyet olmuştur. Mesela bu dönemde Hanif dinine müntesip olan Zeyd b. Amr b. Nufeyl (v. 600 civarı)'ın şiirlerinde Hanif dininin esaslarını dile getirdiğini, putperestliği reddedip tevhid inancını yaymaya çalıştığını ve insanları bir tek Allah'a ibadet etmeye çağırdığını görüyoruz.⁴⁷ Aynı şekilde Kuss b. Sâide (v. 600)'nin de, ukaz panayırında okuduğu

⁴⁵ er-Râfî, Mustafa Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-Arab I-II*, (1. Baskı), el-Mektebetü'l-İmân, Kahire 1997, II, 163; Zevzenî, Ebî Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallakâti's-Seb'*, (thk. Lecnetü't-Tahkik Fî Dâri'l-Âlemiyye), Dâru'l-Âlemiyye, Beyrut 1992, s. 6.

⁴⁶ Gölcük, s. 88

⁴⁷ İbn-i Hişâm, *Sîret*, I, 288-293; ed-Dîmeşkî, Muhammed b. Sâlih, *Peygamber Külliyyâtı I-XII*, (1. Baskı), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2004, II, 166-169.

hutbe ve şiirinde insanları tek tanrı inancına davet edip ölümün kaçınılmazlığından ve hesap gününün varlığından bahsettiğini müşahade ediyoruz.⁴⁸

Araplar önceleri, güney Arabistan'da gelişen "Müsned" adlı yazıyı kullanıyorlardı. Daha sonra bunun yerini, kuzeyde gelişen ve bugüne kadar gelen Arap yazısı almıştır. Bu yazı, kuzeydeki Nabat yazısının çeşitli safhalardan geçerek tekâmül etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Arap yazısının bir Nabat ülkesi olan Havran'dan Enbâr ve Hîre'ye, oradan da, Dûmetülcendel üzerinden Hicaz'a geçtiği; ayrıca Hicazlıların Suriye ile olan ticari ilişkileri dolayısıyla Havran, Petra üzerinden Hicaz'a intikal ettiği kabul edilmektedir. İslâm'ın doğduğu sırada Hicaz'da yazı biliniyordu; ancak yaygın değildi. Mekke'de çok az kişi okur-yazar durumundaydı. İslâm'dan önce Araplar arasında İbranice ve Süryanice dinî kitaplar yanında muhtemelen bunların Arapçaları ve Arapça hikmet kitapları da bulunuyordu. Ayrıca şahıslar ve kabileler arası antlaşma metinleri, köle mülkiyeti senetleri, emanlara dair vesikalar, mektuplar, mezar kitabeleri, muallakât metinleri Arapça olarak yazılıyor ve mühürler de Arapça olarak kazınıyordu. Deri, hurma dalları, çanak çömlek kırıntıları, deve kemikleri, yumuşak beyaz taşlar, tahta levhalar ve papirüs başlıca yazı malzemeleri idi. Cahiliye döneminde bilgiler, hatıralar ve edebî ürünler, kısaca Arap kültürü hafızalarda muhafaza edilerek nesilden nesle aktarılıyordu; dolayısıyla sözlü rivayet esastı; yazı hafızaya yardımcı bir vasıta idi.⁴⁹

2.4. Ahlak

İslam gelmeden önce dünya zulüm, cehalet ve ahlaksızlık bataklığına batmıştı. Araplar da bu cehalet ve ahlaksızlıktan nasiplerini bol miktarda almışlardı.⁵⁰ Bu sebeple ahlak adeta tefessüh etmiş ve ahlaki bir buhran içerisinde kalmışlardı.

Arapların Cahiliye dönemindeki bu çirkin davranışlarına kaynaklarda "Arapların ayıpları" (Mesâlibü'l-Arab) denilir.⁵¹ Bunlar; kibir, cahiliye asabiyeti, gasp, içki, fuhuş, kumar, intikam arzusu, faiz, hırsızlık, kan dökme, yetim malı yeme gibi şeylerdir. Şüphesiz Arapların hepsinin bu kötü işleri yaptığı söylenemez. Onların arasında içki

⁴⁸ ed-Dimeşkî, II, 170-172; Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, s. 256; *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, s. 11; ayrıca Bkz: Çetin, III, 276.

⁴⁹ Çetin, III, 276; Sarıçam, İbrahim, s. 43.

⁵⁰ el-Mübârekfûrî, Safiyyürrahmân, *Ve İnneke Le Alâ Hulukan Azîm er-Rasul Muhammed (s.a.v.) I-III*, Şirketü Kinde Li'l-İ'lâmi ve'n-Neşr, Cidde 2006, I, 17.

⁵¹ ed-Dimeşkî, II, 93.

içmeyen, fuhşa yanaşmayan pek çok kişi de bulunmaktaydı. Hz. Ebubekir bunlardan biridir. Ancak bu âdetler toplumda yaygın bir haldeydi. Kur’ân-ı Kerîm’de, hadis-i şeriflerde ve sahabîlerin sözlerinde Arapların İslâm’dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî dönemdekilerden ayırmak için cahiliye kavramı kullanılmıştır. Bilgisizlik, zorbalık, barbarlık ve vahşet hüküm sürdüğü için o döneme bu isim verilmiştir. Cahiliyenin temel özellikleri; bilgisizlik, şirk, putperestlik, kabile asabiyeti, zorbalık, zulüm, haksızlık, adaletten, sulh ve nizamdan yoksunluk, çapulculuk, insan haklarını çiğnemek, insanların soylarından dolayı ayıplanması veya üstün görülmesi, çocukları öldürmek, kız çocukları toprağa gömmek, vahşiyane hareketler, kan davası, içki, kumar gibi davranışlardır. İslâm bunların tamamını yasaklamıştır.⁵²

Cafer b. Ebi Tâlib (r.a.) Hz. Peygamber gelmeden önceki durumlarını Necaşi’nin huzurundaki konuşmasında şöyle özetler: “Ey hükümdar! Biz Cahiliye halkından bir kavimdik. Putlara tapardık. Ölmüş hayvan eti yerdik. Bütün kötülükleri yapardık. Akrabalarımızla ilgilerimizi keser, akraba hakkı gözetmezdik. Komşularımızı unuttur, komşuluk vazifelerini yerine getirmezdik. İçimizden güçlü olan, güçsüz, zayıf olanı yerdik. Yüce Allah bize kendimizden, soyunu sopunu, doğruluğunu, eminliğini, iffet ve nezahetini bildiğimiz Rasûlü gönderinceye kadar, biz hep bu kötü durum ve tutumda idik.”⁵³

Bunların yanında Arapların güzel davranışları da vardı. Bunlara “Arapların faziletleri” (Fezâilü’l-Arab) denilir. Bağımsızlık ve özgürlüklere düşkünlük, yiğitlik, cesaret, felâket ânında sabır, zayıfı korumak, güçlüğe karşı koyma, cömertlik, ahde vefa, misafirperverlik, kendilerine sığınanları himaye etme, kanaatkârlık ve sabır bunlardandır.⁵⁴

2.5. Hz. Muhammed (s.a.v)’in Peygamber Olmadan Önceki Ahlakı

Hz. Muhammed (s.a.v.), İslam öncesinde de gerçekte insanı değerli kılan ahlaki meziyetleriyle ünlüydü. Bu meziyetlerinin başında hiç şüphesiz onun emin(güvenilir) olması gelmektedir. Emanet (güvenilirlik), aslında bütün peygamberlerin ortak sıfatıdır.

⁵² Cevad Ali, el-Mufasssal, I, 37-42; Suroç, s. 142-144; Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1993, VII, 17-19; Sarıçam, s. 42; Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, s. 13-20.

⁵³ İbn-i Hişâm, *Siret*, I, 423; el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü’n-Nübüvve ve Ma’rifetü Ahvâli Sahibi’ş-Şeria I-VII*, (1. Baskı), Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye ve Dâru’l-Beyan Li’t-türas, Beyrut, II, 302; ed-Dimeşkî, II, 372.

⁵⁴ Özaydın, III, 321-322; Sarıçam, s. 42.

Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) de hayatının her safhasında bu vasfı taşımıştır. Vefalı, sözünde duran, mert, doğru sözlü ve güvenilir olduğu için halk arasında “Muhammed el-Emîn” lakabıyla şöhret bulmuştur. Hatta O yirmi beş yaşlarındayken Mekke’de sadece “el-Emîn” diye anılıyordu.⁵⁵ Nitekim Hz. Hatice onun güvenilir olduğunu bildiğinden ticaret malını kendisine rahatlıkla teslim etmiştir.⁵⁶

Hz. Muhammed (s.a.v.), zeki, sakın, kendinden emin, mutedil tutuma sahip, sözü dinlenen, herkes tarafından sevilen ve takdir edilen, doğruluğundan ve samimiyetinden şüphe edilmeyen bir karaktere sahipti. Yalan söylemezdi. Dost düşman herkes onun yalan söylemediğini itiraf ederdi. Akrabalarının hakkını gözetir, ailesiyle ilgilenir, geçimini helal yoldan kazanır, yetimleri korur, muhtaçlara, zayıf ve güçsüzlere yardımda bulunur, misafire ikram eder, herkesle iyi geçinirdi.

O’nun Peygamber olmadan önceki ahlakını İbn-i Hişâm şöyle özetler: “Allah (c.c.) Peygamberlikle kendisini müşerref kılmak istediği için O’nu cahiliyet pisliklerinden korumuş büyük bir insan olana kadar onu muhafaza ve himaye etmiştir. Böylece O (s.a.v.), mertlik ve insanlıkça kavminin en üstünü, ahlakça en güzeli, soy sop itibarıyla en şerefli, komşuluk haklarını en çok gözeteni, akıl ve uslulukça en büyüğü, doğruluk ve doğru sözlülükte en başta geleni, eminlik ve güvenilirlikte en büyüğü, kötülükten, insanları alçaltan huylardan da, insanların en uzak bulunanı idi. Yüce Allah, bütün iyi haslet ve meziyetleri onda toplamıştı. Bunun için; kendisi, kavmi arasında “el-Emîn” adıyla anılırdı .”⁵⁷

Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisine vahiy gelmeden önce Arap Yarımadası’nda ve buranın sınırlarında yaygın olan Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecusilik gibi dinlerden hiç birine dâhil olmadı. Bu dinlerin mensuplarının söylediklerine de yakınlık duymadı. Putlara tapan Mekkelî müşrikler arasında büyüyüp yaşamasına rağmen putperestliğe de ilgi duymadı; putlara inanmadı, tapmadı, secde etmedi. Müşrik âdetlerinden hiçbirine meyletmedi.⁵⁸

⁵⁵ İbn-i Hişâm, *Siret*, I, 239, 253-254; İbnü’l-Esir, Ebu’l-Hasen İzzüddîn, *el-Kâmil Fi’t-Târih (Tarih-u İbnü’l-Esir)*, Beytü’l-Efkârî’d-Devliyye, Riyad tsz, s. 200; İbn-i Sa’d, Muhammed, *Kitâbü’t-Tabakâtî’l-Kübrâ I-XI*, (thk. Ali Muhammed Ömer), (1. Baskı), Mektebetü’l-Hanci, Kahire 2001, I, 121.

⁵⁶ İbn-i Hişâm, *Siret*, I, 243; İbn-i Sa’d, *Tabakât*, I, 107-108.

⁵⁷ İbn-i Hişâm, *Siret*, I, 239.

⁵⁸ M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet I-VIII*, (2. Baskı), Işık Yayınları, İstanbul 2008, I, 94-96.

Hız. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın varlığına, birliğine ve ahiret hayatına inanıyordu. Halkın dalalet içinde bulunduğunu görüyordu. Ancak bu konuda ne yapılacağını, toplumun şirkten nasıl kurtulacağını bilmiyor, bu hususta bir şey yapamıyor elinden de bir şey gelmiyordu. Otuz beş yaşında iken Kâbe'nin tamir ve yeniden inşası sırasında Tek Allah'a adanmış bu beytin sayısız putlarla doldurulmuş olması, onu sarsmış ve derin düşüncelere sevk etmiş olmalıdır. Nitekim otuz beş yaşından, kırk yaşında kendisine vahiy gelinceye kadar, her yıl Ramazan ayında, Mekke'nin yakınlarında bulunan Nur dağındaki Hira Mağarası'nda inzivaya çekilmeye başlamıştı. Burada düşünceye dalıyor, Allah'ı ve O'nun yaratıcı gücünü düşünerek ibadet ediyordu. İbadetlerini Hz. İbrahim dini üzere yapardı. Azığı bitince evine geliyor, yiyeceğini aldıktan sonra tekrar mağaraya dönüyordu. Mağarada inziva hayatı sona erince Kâbe'yi tavaf ediyor ve sonra evine geliyordu.⁵⁹

⁵⁹ İbn-i Hişâm, I, 302-304; Sarıçam, s. 78-79; Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I, 193, 201.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN NÜZÛLÜ VE MUCİZE OLUŞU

1.1. KUR'ÂN'IN HZ. PEYGAMBER'E VAHYEDİLMESİ

1.1.1. Vahyin Hz. Peygambere İndirilişi ve İlk Vahiy

Vahiy kelimesi sözlükte “vehâ” kelimesinin mastarıdır. Sözlükte, “gizli ve süratli bir şekilde bildirmek” demektir.⁶⁰ Vahiy kelimesinin bunun haricinde, Kur'ân-ı Kerim'de de kullanılan, ilham etmek⁶¹, ima ve işaret etmek⁶², fısıldamak⁶³, emretmek⁶⁴, telkin etmek⁶⁵, vesvese vermek⁶⁶ Allah'ın Peygamberlerine (a.s.) mesaj göndermesi⁶⁷ gibi manaları vardır.

Istılahta vahiy; “Allah Teâlâ'nın, kullarına bildirmek istediği hidayet ve ilimlerini, onların arasından seçtiği peygamberlerine, insanların alışık olmadığı gizli ve süratli bir yolla bildirmesidir.”⁶⁸

Kelimenin gerek sözlük anlamlarından gerekse Kur'ân-ı Kerimde kullanıldığı anlamlardan anlaşıldığı üzere bu kelimenin Kur'ân-ı Kerimde biri genel diğeri ise özel olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Buna göre vahiy kavramını şu şekilde tarif etmek mümkündür: “Allah Teâlâ'nın, genel olarak mahlûkata hareket tarzlarını bildirmesi, özel olarak ise insanlara ulaştırmak istediği ilahî emir, yasak ve haberleri vasıtalı veya vasıtasız bir şekilde, gizli ve süratli bir yolla peygamberlerine iletmesidir.”⁶⁹

Tanımdan anlaşıldığı üzere genel vahiy şeklinde başlangıç noktasında Allah, bitiş noktasında varlıklar bulunan ikili bir münasebet vardır.⁷⁰ Diğer vahiy şekli olan özel vahiy de ise başlangıç noktasında Allah (c.c.), bitiş noktasında ise Peygamberler bulunmakta ve bu ikisi arasında iletişimi Cebrail (a.s) gerçekleştirmekte ise de son

⁶⁰ el- İsfehânî, Rağıb, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, s. 530. v-h-y mad.

⁶¹ Bkz. Mâide, 5/111; Nahl, 16/168.

⁶² Meryem 19/11.

⁶³ En'am 6/112.

⁶⁴ Fussilet 41/12; Zilzâl 99/4-5.

⁶⁵ En'am 6/121.

⁶⁶ En'am 6/112-121.

⁶⁷ el- İsfehânî, s. 530; Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, (18. Baskı), Dâr'ul-ilmi li'l-Melâyin, Beyrut 1990, s. 23.

⁶⁸ ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II*, (thk. Ahmet bin Ali), Dâru'l-Hadis, Kahire 2001, I, 62.

⁶⁹ Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, (3. Baskı), İFAV Yayınları, İstanbul 2010, s. 20.

⁷⁰ Demirci, s. 21.

nokta Peygamberler olmamaktadır. Çünkü vahiy, sadece peygamberlerin şahsına münhasır olmayıp, bir anlamda onları da aracı kılarak insanları dünya ve ahirette mutlu kılmayı hedefler. Dolayısıyla denilebilir ki vahyin özel şekli yani kurumsal vahiy, Allah (c.c), Melek, Peygamber ve insandan müteşekkil dört zat arasında gerçekleşen bir iletişim tarzından ibarettir.⁷¹

Kur'ân-ı Kerîm ilk olarak Rasulüllah (s.a.v)'e ramazan ayında, kadir gecesinde nâzil oldu. Bu durum; *“O ramazan ayı ki Kur'ân onda indirilmiştir. (O Kur'ân) insanları hidayete erdirmek, doğru yolu ve hak ile batılı ayırt eden hükümleri açıklamak üzere indirilmiştir”*⁷² ve *“Doğrusu biz onu (Kur'ân'ı) kadir gecesinde indirdik”*⁷³ ayetleriyle bildirilmektedir.

Fakat bu indirilişin keyfiyeti hakkında ulema ihtilaf etmiştir. İmam Suyûtî'nin *el-İtkân*'da en sahih ve en meşhur görüş olarak naklettiği ve İbn Abbas (r.a)'a isnad ettiği görüşe göre Kur'ân-ı Kerim, Kadir Gecesi'nde topluca dünya semasına (Beytül-izzet'e) indirilmiş, daha sonra oradan yirmi üç sene zarfında parçalar halinde Hz. Peygamber (s.a.v)'e indirilmiştir.⁷⁴

Allah (c.c)'den Kur'ân-ı Kerim'i Rasulüllah (s.a.v)'e indiren ise şerefli melekler arasından mukarreb meleklerden birisi olan Cebrail (a.s)'dır. Kur'ân-ı Kerim ayetleri bunu şöyle bildiriyor; *“Muhakkak ki bu âlemlerin Rabbinin indirdiğidir. Onu Ruhü'l-Emin, uyarıcılardan olası diye kalbin üzere apaçık bir Arapça lisan ile indirdi.”*⁷⁵ *“Şüphe yok ki o, çok şerefli bir elçinin (getirdiği) sözüdür. Büyük bir güç sahibi, arşın sahibinin nezdinde yüksek bir mevki sahibi olan bir elçinin (getirdiği sözdür).”*⁷⁶ *“Ona çetin güçler sahibi öğretti. O pek büyük bir güce sahiptir. Hemen o en yüksek ufukta iken asıl şeklinde doğruluverdi.”*⁷⁷ *“De ki: Onu (Kur'ân'ı) Ruhü'l-Kudüs (Cebrail) iman edenlere hem bir sebat vermek, hem Müslümanlara bir hidayet ve bir müjde olmak üzere Rabbinden hak olarak indirmiştir.”*⁷⁸

⁷¹ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz., s. 207.

⁷² Bakara, 2/185.

⁷³ Kadr, 97/1.

⁷⁴ es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahmân, *el-İtkân fî ulûmî'l Kur'ân I-II*, (2. Baskı), Dâr-u İbni Kesîr, Beyrut 2006, I/129-130.

⁷⁵ Şuarâ, 26/192-195.

⁷⁶ Tekvîr, 81/19-21.

⁷⁷ Necm, 53/5-7.

⁷⁸ Nahl, 16/102.

Kur’ân-ı Kerim’e göre Cebrail (a.s) Hz. Peygamber’e iki defa asli suretinde görünmüştür. Bunlardan ilki Hira mağarasında ilk vahiy esnasında⁷⁹, diğeri ise miraç esnasında Sidretü’l-Müntehâ’da⁸⁰ vuku bulmuştur.⁸¹

Cebrail (a.s) bazen de vahyi Hz. Peygamber’e insan suretinde getirirdi. Bu şekilde vahiy getirdiğinde ise bazen tanınmayan bir şahıs suretinde bazen de ashâb’dan “Dihye el-Kelbî” şeklinde gelirdi.⁸²

Cebrail (a.s) bazen de gelişini “çingirak” veya “zil” sesine benzeyen bir sesle haber veriyordu. Bu çeşit vahyin kendisine en ağır gelen vahiy şekli olduğunu da Rasulüllah (s.a.v)’in kendi beyanından anlamaktayız. Nitekim Buhârî’nin Hz. Aişe (r.anhâ)’dan rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Vahiy bazen bana zil çalar gibi bir sesle gelir. Bu benim için vahyin en ağır olanıdır. O (hal) beni terk edince onun (Cebrail’in) ne dediğini anlamış olurum.”⁸³

Bazen Hz. Peygamber uyanık iken melek görmeksizin kalbine vahiy ilkâ edilirdi. Bazen de Allah Teâlâ Hz. Peygamberle vasıtasız bir şekilde o uykuda iken veyahut ta uyanık iken mükâleme ederdi.⁸⁴

Hz. Aişe’den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre: “Rasulüllah (s.a.v)’e vahiy olarak ilk başlayan şey uykuda gördüğü salih rüyalar idi. Rüyada her ne görürse, sabah aydınlığı gibi aynen meydana geliyordu. Sonra ona yalnızlık sevdireldi. Hira mağarasına çekilip orada, ailesine dönmeksizin birkaç gece tek başına kalıp, kendini ibadete veriyordu. Bu gayeyle yanına azık alıyor, azığı tükenince Hz. Hatice (r.anhâ)’ya dönüyor, yine aynı şekilde azık alıp tekrar gidiyordu. Bu hal, kendisine Hira mağarasında hak gelinceye kadar devam etti.

Bir gün ona melek gelip: “Oku!” dedi.

O (s.a.v): “Ben okuma bilmiyorum!” cevabını verdi. (Hz. Peygamber hâdisenin gerisini şöyle anlatır: “Ben okuma bilmiyorum deyince) melek beni tutup kucakladı, takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra bıraktı. Tekrar: “Oku!” dedi.

⁷⁹ Tekvîr, 81/23.

⁸⁰ Necm, 53/13-14.

⁸¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, (19. Baskı), T.D.V Yayınları, Ankara 2010, s. 49.

⁸² Demirci, *Kur’ân Tarihi*, s. 27.

⁸³ el-Buhârî, *Bed’u’l-vahy*, 2.

⁸⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l Kur’ân*, I, 141.-142.

Ben tekrar: “Okuma bilmiyorum!” dedim. Beni ikinci defa kucaklayıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra tekrar bıraktı ve: “Oku!” dedi. Ben yine: “Okuma bilmiyorum!” dedim. Beni tekrar alıp, üçüncü sefer takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra bıraktı ve: “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku! Rabbin kerimdir, o kalemle öğretti. İnsana bilmediğini öğretti”⁸⁵ dedi.”

Rasulullah (s.a.v) bu vahiyleri öğrenmiş olarak döndü. Kalbinde bir titreme (bir korku) vardı. Hz. Hatice’nin yanına geldi ve: “Beni örtün, beni örtün!” buyurdu. Onu örttüler. Korku gidinceye kadar öyle kaldı. (Sükûnete erince) Hz. Hatice (r.anhâ)’ya, başından geçenleri anlattı ve: “Nefsim hususunda korktum!” dedi.

Hz. Hatice de: “Asla korkma! Vallahi Allah seni ebediyen rüsva etmeyecektir. Zira sen, sıla-i rahimde bulunursun, doğru konuşursun, işini göremeyenlerin yükünü taşırsın. Fakire kazandırırsın. Misafire ikram edersin. Hak yolunda zuhur eden hadiseler karşısında (halka) yardım edersin!” dedi. Sonra Hz. Hatice, Hz. Peygamberi alıp Varaka İbnu Nevfel İbni esed İbni Abdi’l-Uzzâ İbni Kusay’a götürdü. Bu zat, Hz. Hatice’nin amcasının oğlu idi. Cahiliye devrinde Hristiyan olmuş bir kimseydi. İbranice (okuma) yazma bilirdi. İncil’den, Allah’ın dilediği kadarını İbranice olarak yazmıştı. Gözleri âmâ olmuş yaşlı bir ihtiyardı.

Hz. Hatice kendisine: “Ey amcaoğlu! Kardeşinin oğlunu bir dinle, ne söylüyor!” dedi. Varaka Hz. Peygamber’e: “Ey kardeşimin oğlu! Neler görüyorsun?” diye sordu. Hz. Peygamber gördüklerini anlattı. Varaka da O’na: “Bu gördüğün melektir. O Hz. Musa’ya da inmiştir. Keşke ben genç olsaydım (da sana yardım etseydim); keşke, kavmin seni sürüp çıkardıkları vakit hayatta olsaydım!” dedi.

Rasulullah (s.a.v): “Onlar beni buradan sürüp çıkaracaklar mı?” diye sordu. Varaka: “Senin getirdiğin gibi bir din getiren hiç kimse yok ki, O’na husumet edilmemiş olsun! O gününü görürsem, sana müessir yardımda bulunurum!” dedi. Ancak çok geçmeden Varaka vefat etti ve vahiy de fetrete girdi (kesildi).”⁸⁶

Kur’ân kendisine ilk indirilmeye başladığında meşhur olan görüşe göre Hz. Peygamber kırk yaşında idi.⁸⁷ Kaynaklar Hz. Peygamber (s.a.v)’in vahiy alması esnasında uykusu gelmek, vücudu kaskatı kesilmek, benzi sararmak veya kızarmak gibi

⁸⁵ Alak, 96/1-5.

⁸⁶ el-Buhari, Bed’ü’l-Vahy, 3; Müslim, İman, 252.

⁸⁷ ed- Dimeşkî, II, 212; İbn-i Sa’d, I, 161, 164; İbnü’l-Esîr, *Târih*, s. 201; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 42.

bazı olağan dışı haller görüldüğünü bildirmektedir⁸⁸. Mesela Hz. Aişe (r. anhâ) bu konuda şöyle demiştir: “Ben Rasulü Allah (s.a.v.)’i en soğuk bir günde kendisine vahiy gelirken gördüm, alnından ter damlaları akıyordu.”⁸⁹

İslam âlimlerine göre bütün bu olağan dışı haller Hz. Peygamberin Kur’ân vahyini beşeriyetten melekîyete yükseltiyerek metafizik bir ortamda almasından yani Hz. Peygamberin melekût âlemine geçişindeki zorluklardan kaynaklanmaktadır.⁹⁰ Zaten vahyin manevi bir ağırlığı olduğunu Allah Teâlâ, “Doğrusu biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız (Kur’ân vahy edeceğiz).”⁹¹ Ayetiyle bildirmektedir.

1.1.2. Hz. Peygamberin Tebliğle Görevlendirilmesi

Hz. Peygambere ilk vahiy geldikten sonra, vahiy bir müddet kesildi. Bu durum Rasulü Allah (s.a.v.)’i üzmüş, hatta o derece ki kendisini yüksek dağlardan atmayı bile düşünmüştü. Rasulü Allah (s.a.v.), kendisini aşağı atmak için ne zaman dağa çıksa Cebrail (a.s.) kendisine görünüyor ve ona “Şüphesiz ki sen, gerçekten Allah’ın Peygamberisin” diyordu. Bunun üzerine Rasulü Allah sakinleşiyor, heyecanı yatışıyor ve dönüp geri geliyordu. Vahyin kesilmesi uzayınca Rasulü Allah aynı şeyi yapmak için gidiyor, dağın tam tepesine ulaşınca, yine Cebrail(a.s.) kendisine görünüyor ve ona aynı şeyleri söylüyordu.”⁹²

Vahyin fetrete uğramasının ardından tekrar başlamasını Rasulü Allah (s.a.v) şöyle anlatırlar; “Ben bir gün yürürken gökten bir ses işittim. Başımı yukarı kaldırdım baktım. Bir de ne göreyim, Hira’da bana gelen melek yerle gök arasında bir kürsü üzerinde oturuyor. Ben ondan çok korktum, yere kapandım. Geri geldim ve “Beni örtün, beni örtün” dedim. Üzerimi Örttüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Ey sarınıp bürünen Peygamber, kalk insanları uyar, rabbini yücelt, elbiselerini temizle, azaba götürecek şeylerden sakın”⁹³.” Ayetlerini indirdi. Sonra vahiy kızıştı bir daha kesilmedi.”⁹⁴

⁸⁸ Demirci, *Kur’ân Tarihi*, s. 37.

⁸⁹ el-Buhari, *Bed’ü’l-Vahy*, 2.

⁹⁰ Demirci, s. 37

⁹¹ Müzzemmil, 73/5.

⁹² el-Buhari, et- Ta’bir, 1; Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü’l-Münir I-XV* (trc. Heyet), (1. Baskı), Bilimevi Yayınevi, İstanbul 2003, XV, 562; et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu’l-beyan An Te’vili’l-Kur’ân I-XXIV*, (1. Baskı), Müessesetü’r-risâle, Beyrut 2000, XXIII, 8.

⁹³ Müddessir, 74/1-5.

⁹⁴ Müslim, İman, 255; et-Taberî, XXIII, 8.

Artık bu ayetlerle vahyin bir müddet kesilmesinin ardından, Hz. Muhammed (s.a.v.)’e insanları uyarma vazifesi verilmiş ve böylece İslam’a davet fiili olarak başlamış oluyordu.

Fetret-i Vahyin, iki buçuk yıl veya üç yıl sürdüğü rivayet edilmektedir. Ancak burada bu müddetle Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelmemesi değil, Kur’ân-ı Kerim’in nüzulüne ara verilmiş olması, yani Alak Suresi’nin ilk ayetlerinin inişi ile Müddessir süresinin Ayetlerinin inmesi arasında geçen müddet kastedilmektedir. Ancak, Rasulüllah’a gelen davet emrinin ilk vahiyden çok sonra olmadığı, bilakis vahyin başlangıcından fetret müddetinin sona ermesine kadar gizli davetin üç yıl sürdüğü görüşü de tercih edilmiştir.⁹⁵

Bu dönemde Hz. Peygamber ferdî daveti sürdürmüş, tek tek insanları İslam’a çağırmış, bu safhada onun davetine hanımı Hz. Hatice, amcasının oğlu Hz. Ali, azatlısı Hz. Zeyd, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman b. Affan, Hz. Sa’d b. Ebî Vakkas, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Hz. Talha b. Ubeydullah (*Radıyallâhü anhüm*) gibi Kureyş’in ileri gelenleri icabet etmiş, bunlarla beraber kölelerden ve fakirlerden bazı kimseler de İslam’a girmişlerdi. Bu gizli davet dönemi üç sene kadar sürmüştü.⁹⁶

İkinci aşamada ise Allah (c.c.): “(*Ey Habibim, Önce*) *en yakın akrabanı uyar*”⁹⁷. Ayetiyle Hz. Peygamber (s.a.v.)’e yakın akrabasını uyarmasını emretti.

Abdullah b. Abbas (r.a.) anlatıyor: “*Ey Muhammed, önce en yakın akrabalarını uyar.*” Ayeti inince Rasulüllah (s.a.v.) Safa tepesine çıktı ve oradan Kureyş kabilesinin kollarına şöyle seslendi. “Ey Fihroğulları, ey Adıyoğulları,” onlar da bunun üzerine toplandılar. Öyle ki oraya şahsen gidemeyenler de -Ne olduğunu öğrenmek için- yerlerine başkasını gönderiyorlardı. Ebu Leheb dâhil Kureyşliler oraya gittiler. Resulullah (s.a.v.) onlara: “Ben size, “Şu vadiden süvariler geliyor size baskın yapacak” desem bana inanır mısınız?” dedi. Kureyşliler: “Evet inanırız. Çünkü senin hiç yalan söylediğini işitmedik” dediler. Bunun üzerine Rasulüllah (s.a.v.): “Ben sizi, şiddetli bir

⁹⁵ Said Havva, *el-Esas Fi’s-Sünne (Hadislerle Hz. Peygamberin Hayatı) (trc. Heyet) I-III*, Hikmet Neşriyat, İstanbul tsz. I, 240-241.

⁹⁶ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I, 204.

⁹⁷ Şuarâ, 26/214.

azapla uyarıyorum” dedi. Ebu Leheb ise şöyle cevap verdi: “Bugün sona ermeden kahrolasın. Bunun için mi bizi buraya topladın?” Bunun üzerine Tebbet Suresi indi.⁹⁸

Diğer bir rivayette Ebu Hureyre (r.a.)’den, o diyor ki: “Allah Teâlâ “*En yakın akrabanı uyar*” ayetini indirince Rasulüllah (s.a.v.) ayağa kalktı ve “Ey Kureyş topluluğu (veya buna benzer bir sözle) kendinizi kurtarın. Benim, Allah’a karşı size hiçbir faydam olmayacaktır. Ey Abd-i Menaf oğulları, Allah’a karşı benim size hiçbir faydam olmayacaktır. Ey Abdul Muttalib’in oğlu Abbas, Allah’a karşı benim sana hiçbir faydam dokunmayacaktır. Ey Rasulüllah’ın halası Safiyye, Allah’a karşı benim sana hiçbir faydam olamayacaktır. Ey Muhammed’in kızı Fatıma, malımdan dilediğini iste, ancak Allah’a karşı sana hiçbir faydam dokunmayacaktır” buyurdu.⁹⁹

Görüldüğü gibi Rasulüllah (s.a.v.), kendisine vahiy gelince, bütün akrabalarını İslâm’a davet etmiş ve İslâm’ı kabul etmedikleri takdirde, onlara, akraba olarak herhangi bir fayda sağlayamayacağını beyan etmiştir.

Üçüncü merhalede ise artık davetin açıkça ve umumi olarak yapılması şu ayeti kerime ile emredilmişti: “*Artık Sana emir olunanı açıkça (kafalarını çatlatırcasına) söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir!*”¹⁰⁰ Artık Rasulüllah (s.a.v.) davetini açıkça ve yakın uzak, tanıdık tanımadık herkese yöneltiyordu. Çünkü bu ayette Allah (c.c.), hem kavmine hem de kendilerine Peygamber olarak gönderildiği herkese Allah (c.c.)’ın emrini tebliğ etmesini Hz. Peygambere emrediyordu.¹⁰¹ Tabii ki bu durumda müşrikler, olanca güçleriyle bu davete karşı çıkmışlardı.¹⁰²

1.2. KUR’ÂN-I KERİM’İN MÛCİZE OLMASI (İ’CÂZÜ’L-KUR’ÂN)

1.2.1. İ’câzü’l-Kur’ân Kavramı

İ’câz (اعجاز) kelimesi lügatte; “bir nesnenin arka kısmı ve bir işin sonu” anlamlarına gelen “acz” (عجز) fiil kökünden türemiş olup (اعجز) kelimesinin if’al (اعجاز) vezninde mastarıdır. Bu kelime zamanla Arap örfünde “bir işi yapmada kusur göstermek, gücü yetmemek” durumunu ifade eden bir eylem adıdır. İf’al (اعجاز) vezninde ise “acze düşürmek, âciz bırakmak” anlamına gelmektedir. Daha belirgin

⁹⁸ el-Buhari, Tefsir, 260; İbnü’l-Esîr, *Târih*, s. 205.

⁹⁹ el-Buhari, Tefsir, 260; et-Taberî, XIX, 405.

¹⁰⁰ Hicr, 15/94.

¹⁰¹ et-Taberî, XVII, 151.

¹⁰² Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I, 208.

olarak “gücü yetmemek, yapamamak” anlamını ifade eden acz kelimesi sözlüklerde “bir işi yapmaya güç yetirmek, kararlı ve sabırlı olmak” gibi anlamlara gelen “kudret” ve “hazm” kelimelerinin zıddı olarak kullanılmaktadır.¹⁰³

Mûcize (المعجزة) kelimesi de aynı kökten i’câz mastarından “âciz bırakan” anlamında ism-i faildir.

Istılahta Mûcize:

المعجزة: أمرٌ خارق للعادة مقرون بالتحدي سالم عن المعارضة

“Harikulade olan, Tehaddi (meydan okuma) ile birlikte gerçekleşen ve Muareze’den/benzerinin getirilmesinden salim olan iş” demektir.¹⁰⁴

Diğer bir ifade ile Mûcize: “Peygamberlik iddiasında bulunan kimseden, kendisini inkâr edenlere meydan okuyarak, onları bir benzerini getirmekten aciz bırakacak biçimde zuhur eden harikulade şeydir.”¹⁰⁵

Kur’ân kelimesine gelince, kelimenin sözlük anlamını tespit etmek için öncelikle kelimenin hangi kökten türediğinin ya da herhangi bir kökten türeyip türemediğinin belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü Kur’ân kelimesinin kökeni konusunda farklı görüşler bulunmakta ve söz konusu kelimeye, ileri sürülen görüşler doğrultusunda anlamlar verilmektedir. Kur’ân kelimesinin hangi kökten alındığının belirlenmesi noktasında İslam âlimleri genel olarak iki gruba ayrılmışlardır.

Bu âlimlerden, Kur’ân lafzının herhangi bir kökten türemediğini iddia edenler olduğu gibi, hemzesiz ya da hemzeli bir kökten türediğini ileri sürenler de vardır. Meselâ, İmam Şâfii (204/819) ve ona tâbi olanlara göre Kur’ân lafzı, “kıraat” mastarından veya başka herhangi bir kökten türememiştir. Eğer bu kelime kıraat mastarından türemiş olsaydı bu durumda her okunan şeye Kur’ân denilmesi gerekirdi. Hâlbuki Kur’ân, Tevrat ve İncil gibi Allah’ın kelâmına verilen özel bir isimdir.¹⁰⁶

¹⁰³ el-İsfehânî, Rağıb, *el-Müfredât fî ġarîbi’l-Kur’ân*, s. 325. a-c-z mad; er-Râzî, Muhammed b. Ebubekir b. Abdülkâdir, *Muhtâru’s-sıhah*, (4. Baskı), Dâr’ul Ma’rife, Beyrut 2010. s. 369. a-c-z mad; İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem el-Misrî, *Lisânü’l arab I-VII*, Dâr’ul Maarif, Kahire tsz, IV, 2816. a-c-z mad.

¹⁰⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1001; Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzûatu’l-Ulûm I-II*, (trc. Kemâlüddin Muhammed Efendi), Dersââdet 1313, II, 169.

¹⁰⁵ et-Taftazânî, Saduddîn, *Şerhu’l-Akâid*, (trc. Talha Hakan Alp), Yasin Yayınevi, İstanbul 2008, s. 265.

¹⁰⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 162; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (3. Baskı), İFAV Yayın, İstanbul 2003, s. 69.

Kur'ân lafzının bir kökten türediğini savunanlar da kendi aralarında görüş birliği sağlayamamıştır. Bazıları, bu kelimenin hemzesiz, bazıları da hemzeli olduğunu kabul etmektedirler. Hemzesiz olduğunu söyleyenlere göre Kur'ân lafzı, “karîne” kelimesinin çoğulu olan “karâin” den türemiştir. Karine, “delil” ve “burhan” gibi manalar ifade etmektedir. Bu görüş, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (v. 207/822)'ya dayandırılmaktadır.¹⁰⁷ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (v. 324/936) de kelimenin birleştirme, ilişki kurma anlamlarına gelen “karn” kelimesinden türediğini iddia etmiştir.¹⁰⁸

Kur'ân lafzının hemzeli bir kökten türediğini savunanlara göre de söz konusu kelime, toplamak manasına gelen “el-kar'û” mastarından türemiş “fu'lân” vezninde bir sıfattır.¹⁰⁹ Bu görüşü Katâde (v.118/736), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (v.224/839) ve ez-Zeccâc (v.3H/923) ileri sürmüşlerdir.¹¹⁰

Ebu'l-Hasen Ali b. Hazım el-Lihyânî (v.215/830) ise Kur'ân lafzının “gufrân” vezninde, “okudu” anlamındaki “karae” fiilinden türediğini belirtmiştir. Ancak bu mastar, ismi mef'ul manasınadır. “Onu (göğsünde) toplamak, onu okutmak, şüphesiz bize aittir. Öyle ise biz onu okuduğumuz vakit sen onun kırâatına uy”¹¹¹ ayetinde yer alan Kur'ân lafzı da okumak manasına gelmektedir. Buna göre Kur'ân kelimesi, “okudu” anlamını ifade eden “karae” fiilinden türemiş olup, mastar manasından ism-i mef'ul manasına taşınmış ve Hz. Peygamber (sav)'e indirilmiş olan ilâhî kelâmın özel ismi olmuştur. Bu görüş, İslam âlimlerinin çoğu tarafından benimsenmiştir.¹¹²

Kur'ân'ın terim anlamına gelince; “Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilip, ondan tevâtüren nakledilen nazm-ı celîldir.”¹¹³ Daha geniş bir ifade ile ise:

القرآن: هو الكلام المعجز المنزل على النبي صلى الله عليه وسلم، المكتوب في المصاحف، المنقول بالتواتر

المتعبد بتلاوته

¹⁰⁷ es-Suyûti, *el-İtkân*, I, 162; İbn Manzûr, V, 3563. Ka-ra-e mad; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 31.

¹⁰⁸ es-Suyûti, *el-İtkân*, I, 162; Subhi es-Salih, *Mebâhis*, s. 18; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 32; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 69.

¹⁰⁹ el-Kâfiyeci, Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *Kitâbu't-Tefsîr Fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, (haz. İsmail Cerrahoğlu), (2. Baskı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara tsz, s. 15.

¹¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l arab*, V, 3563; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 69; Subhi es-Salih, *Mebâhis*, s. 18.

¹¹¹ 75. el-Kiyame, 17-18.

¹¹² es-Suyûti, *el-İtkân*, I,162; es-Salih, *Mebâhis*, s. 19; Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, (3. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 1989, s. 37; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 70.

¹¹³ Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, (2. Baskı), Meral Yayınları, İstanbul tsz, s. 21; Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh Medhal* (haz. Selçuk Camcı), Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2011, s. 326; Seydişehrî, İbn'ül-Emin Mahmud Esad, *Fıkıh Usûlü Telhis-u Usûl-i Fıkıh* (sad. Talha Alp ve Arkadaşları), (1. Baskı), Yasin Yayınevi, İstanbul 2002, s. 17.

“Kur’ân: Hz. Peygamber (sav)’e vahiy yoluyla indirilip Mushaflara yazılan, tevâtüren nakledilen ve okunmasıyla ibadet edilen mûciz bir kelâmdır.” Şeklinde tarif edilmiştir.¹¹⁴ Bu tanımda zikredilen; “Hz. Peygamber (sav)’e indirildiği” ifadesi, diğer semavî kitapları ve Rasulüllah (s.a.v.)’in sözlerini dışarıda bırakmakta, “vahiy yoluyla gelmiş olması” ifadesi de, onun ilâhî kaynaklı olduğunu bildirmektedir. Tarifteki “Mushaflara yazılan” ifadesi, Kur’ân’dan olmayan hiçbir cümlelerin ve kelimenin Mushaf’a girmediğini, “tevâtüren nakli” ifadesi, hem lafız hem de mana yönünden mütevâtir derecesine ulaşmayan kırâatların Kur’ân’dan sayılamayacağını, “okunmasıyla ibadet edilen” sözü de Kur’ân’ın bizzat kendisinin dışında mealî, tefsiri veya mütevâtir olarak nakledilen kudsî hadislerle ibadet edilemeyeceğini göstermektedir.¹¹⁵

İ’câzü’l-Kur’ân ifadesi terim olarak: “Kur’ân-ı Kerîm’in bütün insanları kendisine muâraza yapmaktan âciz bırakması suretiyle kendi doğruluğunu isbat etmesidir.”¹¹⁶ Kur’ân’ın i’câzı; İnsan kudretinin bu Mûcizeye karşı koymaktan aciz düşmesi ve bu acziyetin zamanın geçmesiyle ortadan kalkmayıp bilakis devam etmesi suretiyle iki şekildedir.¹¹⁷ Tabii ki burada asıl kast edilen muhatabı aciz bırakmak değil, bu i’câz vesilesiyle Mûciz olan kitabın hak olduğunu ve onu getiren Peygamberin davasında doğru olduğunu ortaya koyup isbat etmektir.¹¹⁸

Bu tarife göre Kur’ân-ı Kerim, benzerini getirme konusunda beşer gücünün âciz kalacağı çok yüksek bir seviyededir. Yani insanlara, Kur’ân’a nazire getirebilme kuvvet ve kudreti verilmiş olduğu halde, Kur’ân’ın mûcize olması, onu fesahat ve belâğat yönünden öyle yüksek bir konuma yükseltmiştir ki, artık insanın ona benzer bir söz söylemesi imkânsız olmuştur. Hele o günkü Araplar, içlerinde birçok hatip ve belâğat sahibi kimseler olmasına, kendilerine de uzun bir mühlet verilmesine rağmen bunu yapamamışlardır. Şayet buna güçleri yetseydi elbette yaparlardı.¹¹⁹

¹¹⁴ ez-Zerkânî, *Menâhilü’l-irfân*, I, 17; Abdülvehhab Hallaf, *İlmu Usûlî’l-Fıkh*, (1. Baskı), Müessesetü’r-risâle nâşirûn, Beyrut 2011, s. 21; Osman Keskiöğlu, *Nüzulünden İtibaren Kur’ân-ı Kerim Bilgileri*, (2. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989, s. 79.

¹¹⁵ M. Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur’an* (trc. Suat Yıldırım), (5. Baskı), Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2011 s. 27-29; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 71.

¹¹⁶ ez-Zerkânî, *Menâhilü’l-irfân*, II, 277; el-Kâfiyeci, *et-Tefsîr*, s. 15; İsmail Karaçam, *Sonsuz Mûcize Kur’an*, (2. Baskı), Çağ Yayınları, İstanbul 1990, s. 109.

¹¹⁷ er-Râfî, Mustafa Sâdık, *İ’câzü’l-Kur’ân ve’l-Belâğatü’n-Nebeviyye*, (9. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1973, s. 139.

¹¹⁸ ez-Zerkânî, II, 277; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi’l-Kur’ân*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2009, s. 93.

¹¹⁹ ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân* (thk. Ebu’l-Fazl ed-Dimyâtî), Dâru’l-Hadis, Kahire 2006, s. 383.

Fakat bu konuda Mûtezile'den en-Nazzâm (v. 231/845) “Sarfe Mezhebi” diye anılan bir iddiada bulunur. O, bu konuda şöyle diyor: “Allah (c.c.) Arapların Kur’ân’a nazire yapmalarını engellemiştir. Kur’ân’ın beşer üstü bir kitap oluşu bu engellemeden kaynaklanmaktadır. Eğer böyle olmasaydı insanlar onun benzerini getirebilirlerdi. Zira Kur’ân, onların belâğat ve nazım seviyelerinden üstün bir mevkide değildi. Dolayısıyla muarızlar istemelerine rağmen âciz bırakılmaları sebebiyle Kur’ân’a nazire getirememişlerdir.”¹²⁰

en-Nazzam’ın bu görüşü en başta; “*De ki: Andolsun, bu Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler*”¹²¹ ayetiyle çelişir. Çünkü bu ayet güç ve kudretleri olduğu halde insanların Kur’ân’a nazire getiremediklerini göstermektedir.¹²² Eğer kudretleri ellerinden alınmış olsaydı insanlara meydan okuyup onlardan bir araya gelmelerini istemenin bir anlamı olmazdı. Ehlisünnet âlimleri en-Nazzam’ın bu görüşünü doğru bulmamışlar ve çeşitli yönlerden eleştirmişlerdir. Bunlardan bir kaçışöyledir;

1. Ümmet Kur’ân’ın mûcize bit kitap olduğu hususunda icma etmişlerdir. Eğer kendisinde âciz bırakma özelliği olmazsa, Kur’ân’ın mûcize bit kitap olduğu nasıl iddia edilebilir.
2. en-Nazzam’ın bu görüşü kabul edilecek olursa, bu durumda Kur’ân’ın meydan okumasına i’câz değil tâciz denirdi.
3. İnsan kendisine arız olan bir engelleme sebebiyle belâğat ve beyan yeteneğini kullanamaz duruma gelseydi o, bu mazeretini beyan ederdi.

Bütün bunlar ve daha birçok delil, insanların nazire yapmak istemelerine ve ellerinden kudretlerinin alınmamış olmasına rağmen Kur’ân’ın fesahat ve belâğatı karşısında aciz kaldıklarını göstermektedir.¹²³

¹²⁰ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, s. 385; es-Suyûti, *el-İtkân*, II, 1005; ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 349-350; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 203.

¹²¹ İsrâ, 17/88.

¹²² es-Suyûti, *el-İtkân*, II, 1006.

¹²³ ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 350-354; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 204; Karaçam, s. 110-112.

1.2.2. Kur'ân'ın Mûcize Bir Kitap Olduğunun Delili

Allah (c.c.) kullarına Peygamberler gönderdiği gibi onlara kendilerini muhataplarına kabul ettirebilmeleri, davalarını ispat edebilmeleri için bir takım mûcizeler vermiştir. Bu Peygamberlere verilen Mûcizeler ya hissî olur veyahut da aklî olur. Geçmiş ümmetlere gelen mûcizelerin çoğu hissi ve kendi zamanlarıyla sınırlı olup sürekli değildi. Muhammed (s.a.v.) ümmetine gösterilen mûcizelerin çoğu ise aklîdir ve sürekli'dir. Bu mûcizelerin en büyüğü ise Kur'ân-ı Kerîm'dir.¹²⁴ Bu durumu Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde şöyle haber veriyor: “Hiç bir Peygamber yoktur ki kendisine ümmetinin imanına vesile olan bir mûcize verilmemiş olsun. Bana verilen mûcize ise Allah (c.c.)’ın bana bildirdiği vahiy (Kur'ân)’dır. Dolayısıyla ben en çok tabii (uyanı, takipçisi) olan Peygamber olacağımı umuyorum.”¹²⁵

Peygamberlere verilen bu mûcizeler ise kendi zamanlarında revaçta olan mesleklere uygun gelmekte ve onlardan daha üstün özellikte olurdu. Mesela, sihrin revaçta bulunduğu ve ünlü sihirbazların yaşadığı bir devirde Hz. Musa (a.s.)’a mûcizevi bir asa verilmiş, bununla sihirbazlar mağlup edilmişti. Hz. İsa (a.s.)’nın tıp alanında gösterdiği büyük mûcizeler ise, onun zamanında tıbbın ve hazık tabiplerin çok yüksek derecelere ulaştıklarını göstermektedir.¹²⁶

Hiz. Musa (a.s.)’a verilen mûcize hakkında Kur'ân’da şöyle buyruluyor: “*Dediler ki: Ey Musa! Ya sen at veya önce atan biz olalım. Hayır, siz atın, dedi. Bir de baktı ki, büyüleri sayesinde ipleri ve sopaları, kendisine gerçekten koşuyor gibi görünüyor. Musa, birden içinde bir korku duydu. Korkma! Dedik, üstün gelecek olan kesinlikle sensin. Sağ elindeki at da, onların yaptıklarını yutsun. Yaptıkları, sadece bir büyücü hilesidir. Büyücü ise, nereye varsa (ne yapsa) iflah olmaz. (Hz. Musa, vahye uyarak elindeki asayı yere atmış, bir mûcize ifadesi olarak ejderha halini alan asa, gerçekten, Firavun’un sihirbazlarının büyüleri iplerini ve sopalarını yutmuştu). Bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapandılar; Harun’un ve Musa’nın Rabbine iman ettik dediler.*”¹²⁷

¹²⁴ es-Suyûti, *el-İtkân*, II, 1001; Taşköprüzâde, II, 169.

¹²⁵ el-Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, I; Müslim, İman, 239.

¹²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 162; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 205.

¹²⁷ Tâhâ, 20/65-70.

Görüldüğü üzere ayetlerde Hz. Musa (a.s.)'ya verilen mûcizenin sihirbazları nasıl âciz bıraktığı ve sihirbazların bunun bir sihir değil de Allah (c.c.) tarafından o'na verilen bir mûcize olduğunu anlayıp iman ettikleri anlatılmaktadır.

Hz. İsa (a.s.)'a verilen mûcize hakkında ise Kur'ân-ı Kerimde Şöyle buyrulmaktadır: *O, İsrailoğullarına bir elçi olacak (ve onlara şöyle diyecek:) Size Rabbinizden bir mûcize getirdim: Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o kuş oluverir. Yine Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz, bunda sizin için bir ibret vardır.*¹²⁸

Hz. Peygamber (s.a.v.)'e verilen mûcizelerde de aynı hikmet gözetilmiş ve ona bir takım hissi mûcizeler verilmekle birlikte hem kendi asrına hem de sonraki asırlara hitap eden ebedî bir mûcize olarak fesahat ve belağatta zirve olan Kur'ân-ı Kerim verilmiştir. Çünkü daha önce de değindiğimiz gibi Arapların bu devirde en ileri oldukları konu hiç şüphesiz edebiyattı. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Risâlet verildiği dönemde ise Arapça adeta altın çağını yaşamaktaydı. Araplar fesahat ve belağatta tarihte görülmemiş bir seviyeye ulaşmışlardı.¹²⁹ Panayırlar düzenliyorlar, bu panayırlarda şiir yarışmaları tertip ediyorlar ve başarılı olan şiirleri Kâbe duvarına asıyorlardı. “Muallakat-ı Seb'a” böyle oluşmuştu. İşte Kur'ân; lafız, mana ve üslup bakımından fesahat ve belağatin zirvesinde olması hasebiyle, bütün bu edebi eserlerin seviyesini ortaya koymuş, yüceliğiyle şairleri dize getirerek kendisinin bir benzerinin getirilemeyeceğini isbat etmiştir. Böylelikle o, arapların alışageldiği nazım ve nesir tarzından ayrı kendine has bir üslup kullanmak suretiyle muhataplarını kendisine hayran bırakmıştır.¹³⁰

Kur'ân-ı Kerim'in i'câzının en büyük delili hiç şüphesiz yine Kur'ân'ın kendisidir. Çünkü muhatapları, Hz. Peygamber'den Risâlet davasında doğru olduğuna ve getirdiklerinin hak olduğuna dair mûcizeler istediklerinde, Allah (c.c.) onlara cevap olan en büyük delilin Kur'ân olduğunu haber vermiştir.¹³¹ Nitekim şu ayetler bu durumu açıklamaktadır; “(Onlar)” *Ona Rabbinden (başkaca) mûcizeler indirilmeli değil miydi?” derler. De ki: “Mûcizeler ancak Allah'ın katındadır. Ben ise sadece apaçık bir*

¹²⁸ Âl-i İmrân, 3/49.

¹²⁹ er-Râfî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 157; Keskiöğlu, *Nüzulünden İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s. 198-199.

¹³⁰ ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 278; Muhsin, *Tefsir Usulü*, s. 205; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 162-163.

¹³¹ Karaçam, *Sonsuz Mûcize Kur'ân*, s. 130.

uyarıcıyım.” Kendilerine okunmakta olan Kitabı sana indirmemiz onlara yetmemiş mi? Elbette iman eden bir kavim için onda rahmet ve ibret vardır.”¹³²

Ayrıca Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerim ile özellikle Araplara, genel olarak ise bütün insanlara onun benzerini getirmeleri hususunda meydan okumuştur. Onu getiren Hz. Peygamber (s.a.v.) okuma yazma bilmeyen, mektep ve medrese görmemiş, her hangi bir âlim ve arifle karşılaşp ondan ilim tahsil etmemiş veya ehli kitap ulemasından geçmiş kitapları öğrenmemiş idi. Yani normal şartlarda onun bir kitap yazması mümkün değildi. Kur’ân-ı Kerim, bütün bunlara rağmen, “o kitabı Muhammed uydurdu” diyenlere meydan okuyarak kendisinin benzerini getirmelerini istemişti.¹³³

Ancak bu meydan okumayı yaparken ilk önce şu ayetlerle muhaliflerine kendisinden daha doğru ve üstün bir kitap getirmelerini teklif etmiştir: “(Rasûlüm!) De ki: Eğer doğru sözlüler iseniz, Allah katından bu ikisinden (Kur’ân ve Tevrat’tan) daha doğru bir kitap getirin de ben ona uyayım!”¹³⁴

Muhalifler bundan aciz kalınca Kur’ân-ı Kerim meydan okumayı biraz daha hafifleterek muhataplarından kendisinin benzeri bir söz veya kitap getirmelerini istemiş ve ins-ü cin bir araya gelse bunu yapamayacakları konusunda onlara tehdîde bulunmuştur. Bu husus Kur’ân-ı Kerimde şöyle bildirilmektedir: “Yoksa “Onu (Kur’ân’ı) kendisi uydurdu!” mu diyorlar? Hayır, onlar iman etmezler. Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz getirsinler.”¹³⁵ “De ki: Andolsun, bu Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler”.¹³⁶

Onlar bunu da yapamayınca Allah (c.c.) bu kez tehdîdi biraz daha hafifleterek onlardan Kur’ân surelerine benzer on sure getirmelerini istedi. “Yoksa “Onu kendisi uydurdu” mu diyorlar? De ki: Eğer doğru iseniz Allah’tan başka çağırabildiklerinizi (yardıma) çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sure getirin.”¹³⁷

Artık muhatapların bundan da aciz kalmaları üzerine Hak Teâla son olarak onlardan Kur’ân surelerine benzer tek bir sure getirmelerini istedi: “Yoksa Onu

¹³² Ankebût, 29/50-51.

¹³³ es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 94.

¹³⁴ Kasas, 28/49.

¹³⁵ Tûr, 52/33-34.

¹³⁶ İsrâ, 17/88.

¹³⁷ Hûd, 11/13.

(Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da (hep beraber) onun benzeri bir sure getirin."¹³⁸ *"Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sure getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan başka şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın. Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır."*¹³⁹

Bu ayetler muarızlarının bütün çabalarına rağmen Kur'ân'ın tamamına, on suresine veya en kısa bir suresine nazire getiremediklerini ve asla da getiremeyeceklerini beyan ederek muhataplarının ne kadar aciz olduklarını ve Kur'ân karşısında ebedi hezimette olduklarını ortaya koyup ispat etmiştir. Aynı zamanda bütün bu ayetlerden anlaşılmaktadır ki Kur'ân'ın tamamı mûcize olduğu gibi herhangi bir sureden en az bir kısmı da mûcizedir.¹⁴⁰

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşılacağı üzere Kur'ân-ı Kerime muaraza yapmak (karşı gelip ona karşılık vermeye kalkanlar) isteyenler olmuş ancak hiç bir zaman başarılı olamamışlardır. Bu halleriyle ancak toplum önünde gülünç duruma düşmüşler insanlar arasında espri konusu olarak mahcup olmuşlardır. Bütün bu girişimler de aslında Kur'ân'ın Allah (c.c.)'in sözü olduğuna ve hiçbir beşer tarafında benzerinin getirilemeyeceğine delildir.¹⁴¹ Ayrıca Allah (c.c.)'in; *"Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır"*¹⁴² buyurması başkaca bir mûcizedir. Çünkü o bunu yapamayacaklarını kesin olarak bildirmiş, bu güne kadar hiç kimse Kur'ân'a nazire getirmeyi başaramamış ve bundan sonra da asla başaramayacaktır.¹⁴³

Kaynaklar Kur'ân'ın meydan okuyuşuna karşılık vermeye çalışan bazı kişilerden bahsetmektedir. Müseylemetü'l Kezzâb bunlardandır. O kendisine de Kurân'a benzer bir vahiy geldiğini iddia etmiş ve bir takım uydurmalar getirmişti.

Mesela Kevser suresine nazire olarak şunları söylemişti:

¹³⁸ Yûnus, 10/38.

¹³⁹ Bakara, 2/23-24.

¹⁴⁰ ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 279; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 206-207; es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 95-97.

¹⁴¹ ez-Zerkânî, *Menâhil*, II, 280.

¹⁴² Bakara, 2/24.

¹⁴³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsir I-III*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1999, I, 26.

إنا أعطيناك الجماهر فصل لربك وجاهر

Yine bir başka uydurmasında şöyle demişti:

والطاحنات طهنا والعاجنات عجنا والخابزات خبزنا

Görüldüğü üzere bütün bu söylenenlerin muarazayla bir ilgisi yoktur. Çünkü o, ya Kur'ân'ın bazı kelimeleri yerine başka kelimeler koymuş veya Kur'ân veznini taklit etmeye çalışmış, kendisi arab olmasına rağmen normal Arapça üslubunu bile koruyamamış benzetme ve bozma yaparak bir takım saçmalıklar üretmiştir. Müseyleme'nin durumuyla alakalı er-Rafii şunları söylemektedir: “O, beyan sanatı yönünden Kur'ân'a muaraza etmek istemiyordu. Çünkü işin bu yönü ona meçhul kalmayacak şekilde aşikârdı. Veya o, yaptığı işle, Kur'ân'ın bu yönü hakkında Araplar arasında bir şüphe uyandırabileceğini de düşünmemişti. Onun yapmak istediği, kavmini daha kolay ve onlar üzerinde daha etkili zannettiği başka bir yolla aldatmaktır. Çünkü cahiliye Araplarının kâhinlere tazim ettiklerini görüyordu. Kâhin üsluplarının hemen hemen hepsi, cin sözü olduğunu iddia ettikleri böyle seci'li sözlerdir. el-Buhari'nin Hz. Ömer (r.a.)'in Müslüman olması bahsinde naklettiği şu kâhin sözü bunlara misaldir:

يا جليح أمر نجيح رجل فصيح يقول لا إله إلا الله¹⁴⁴

İşte Müseyleme de Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vahy edildiği gibi kendisine de vahy edildiği zannını etrafında uyandırmak için, Kur'ân'a benzetme gayretinde, böyle seci'li sözler söyledi. Kehanetle nübüvvetin aynı türden şeyler olduğunu sanıyordu. Kaldı ki bu hilesinde de başarılı olamadı. Taraftarlarından birçoğu onu yalancılık ve ahmaklıkla tavsif ettiler ve kehanet mesleğinde mahir olmadığı gibi nübüvvet iddiasında da sadık olmadığını söylediler. Onların kendisine tabi olmaları, o kabileden birisinin şu sözünden de anlaşılacağı üzere kabile taassubundan kaynaklanıyordu: “Rebia oğullarının yalancısı Mudar oğullarının doğrusundan daha sevgilidir.” (Hz. Peygamber Kureyşi de kapsayan Mudar Kabilesinden, Müseyleme ise Rebia kabilesindendi.)¹⁴⁵

Tarihler, Ebu'l-Alâ el-Ma'arri, Ebû Tayyib El-Mütenebbî ve İbnü'l Mukaffâ'nın da Kur'ân'a muâraza yapmaya kalktıklarını ancak daha sonra acizliklerini anlayıp bu işlerine kalemlerini kırarak ve sahifelerini yırtarak son verdiklerini kaydeder. Aslında, onlar gibi yüksek akıl sahibi ve edebiyat zevkine sahip kimseler bu işe girişmeden de

¹⁴⁴ el-Buhârî, Fezâilü's-sahâbe, 64.

¹⁴⁵ ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 280; Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, s. 105. (50. dip not).

bütün kalpleriyle Kur'ân'ın belağat ve i'câzına inanıyor olmalılar. Bu kalkışmaları da olsa olsa “وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي” “(inandım) fakat kalbim iyice tatmin olsun diye (istedim)”¹⁴⁶kabilinden olmalıdır.¹⁴⁷Bunlardan başka el-Esved el-Ansî, Tuleyha b. Huveylid el-Esedî, Secâh binti Hâris b. Suveyd et-Temîmiyye, en- Nadr b. el-Hâris ve İbnü'r-Râvendî gibi şahısların da Kur'ân'a nazire yaptıkları iddia edilmiştir.¹⁴⁸

1.2.3. Kur'ân-ı Kerim'in İ'câz Yönleri

Allah (c.c.)'ın kelamı olan Kur'ân elbette ki beşer sözüne benzememekte her yönüyle mûcize bir kitap olduğunu hissettirmektedir. Onun i'câzı birçok şekilde tezahür eder. İslam âlimleri bu konuda birçok madde saymışlardır. Fakat daha doğrusu birçok âlimin de beyan ettiği gibi icaz yönlerini sınırlamamaktır.¹⁴⁹ Biz burada birkaç madde üzerinde duracağız. Bunlar:

- 1- Kur'ân'ın dil ve üslup yönünden i'câzı.
- 2- Kur'ân'ın gaiplerden haber vermesi.
- 3- Kur'ân'ın, beşerin bütün ihtiyacına her zaman cevap verecek durumda olması.
- 4- Kur'ân'ın ilmî i'câzı.
- 5- Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından değiştirilememesi yönünden i'câzı.

Şimdi bunları ayrı ayrı ele alalım.

1.2.3.1. Kur'ân'ın Dil ve Üslup Yönünden İ'câzı

Kur'ân'ın i'câzını ortaya koyan birçok yön olmakla beraber, onun i'câzının en yüksek yönü, dil ve üslubundan neş'et eden lisânî i'câzıdır.¹⁵⁰ Kur'ân gerek kullandığı ifade tarzı gerekse arılık, duruluk ve güzellik bakımından eşsiz bir kitap olmasının yanında seçtiği kelimeler ve cümlelerin manaya uygun olması açısından da en üst seviyededir. “Öyle ki mana, lafzında en şeffaf, en berrak aynasını, en mükemmel suretini; lafız ise manada, emin vatanını tam sağlam yerini bulmaktadır.”¹⁵¹ Ayrıca Kur'ân nazım ve te'lif yönünden de mükemmeldir. Yani Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri

¹⁴⁶ Bakara, 2/260.

¹⁴⁷ ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 280; Draz, s. 105. (ve 48 Numaralı dip not).

¹⁴⁸ Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 208.

¹⁴⁹ ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullâh, *el-Fevzü'l-Kebîr Fî Usûli't-Tefsir* (trc. Mehmet Sofuoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 99; Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 174.

¹⁵⁰ Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 174.

¹⁵¹ Draz, s. 116.

ve ayetleri o şekilde dizilmiştir ki, daha güzel olsun diyerek yerinden oynatılması mümkün değildir. Asla bir noksanlık ve fazlalık kabul etmez. 22 yılı aşkın bir sürede çeşitli zaman aralıklarıyla parça parça nâzil olmasına rağmen ayet ve sureler arasında eşsiz bir birlik ve insicam vardır.¹⁵²

Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri ve cümleleri, Arapçanın bilinen ve alışlagelmiş olan isti'mal tarzına uymamaktadır. Onun kendine has apayrı bir üslubu ve kelamî şekli vardır. O, arab edebiyatını oluşturan şekillerden ne bir şiir, ne bir nesir, ne bir hitabet, ne de seci'li düz bir yazıdır. O, ancak maksat ve manalarında, en yüce ve ulaşılmaz bir şerefe ulaşmış, muhkem, tatlı ve bedii bir kelam tarzıdır.¹⁵³

Kur'ân-ı Kerim'in beşer üslûbundan hiçbirine benzemeyen ve insanları hayrette bırakan üslûbunun birçok özellikleri vardır. Onları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- 1- Kur'ân'ın, ses düzeni ve dil güzelliğinde ortaya çıkan, lafzî dokunaklılığı.
- 2- Kur'ân'ın üslûbu hem avamı hem de havası memnun eder. Yani herkes Kur'ân'ın büyüklüğünü hisseder ve onun güzelliğini anlar.
- 3- Kur'ân'ın üslûbu akıl ile duyguyu beraber hoşnut eder, Kur'ân hem akla hem de kalbe hitap eder, hak ile güzelliği bir arada toplar.
- 4- Kur'ân kusursuz bir tertibe ve sağlam bir beyana sahiptir. Sanki bir kalıptan çıkmış gibidir, akıllarla oynar, gözleri kamaştırır.
- 5- Sözü kullanmada ve kelam nevilerinin çeşitli olmasında mahirdir. Yani Kuran bir manayı ayrı ayrı lafızlarla ve değişik yollarla anlatır, bunlardan her biri fevkalade güzeldir.
- 6- Kur'ân kısa anlatım ile uzun anlatım arasını birleştirir.
- 7- Lafzının kısa olmasına rağmen manası mükemmeldir. Kur'ân, az sözle çok mana anlatan, akıcı ve harikulade bir üslûba sahiptir ki, beşerden hiç bir kimsenin bu üslûbu tam olarak kavraması veya bu üslûbunun benzerini getirmesi mümkün değildir. Çünkü bu üslûp beşer takatinin ve insan kudretinin üstündedir.¹⁵⁴

¹⁵² Keskiöğlu, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s. 198-199; Muhsin, *Tefsir Usulü*, s. 209.

¹⁵³ Karaçam, *Sonsuz Mûcize Kur'ân*, s. 336.

¹⁵⁴ es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 108-109; Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, I, 28-31.

1.2.3.2. Kur'ân'ın Gaipten Haber Vermesi Yönüyle İ'câzı

Kur'ân-ı Kerim'in mûciz olmasının sebeplerinden biri de: Gaiplerden haber vermesidir.¹⁵⁵ Onun gaipten verdiği haberler arasında hem geçmişe hem hale hem de geleceğe dair haberler bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerimde dünyanın yaratılışından ta Hz. Peygamberin zamanına kadar meydana gelmiş olan maziye dair birçok hadise hakkında haber verilmektedir. Peygamberlerin ümmetleriyle olan kıssalarını ve geçmiş nesillerin haberlerini bildirdiği gibi; Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamberi denemek ve yalancı çıkarmak gayesiyle sordukları Ashab-ı Kehf kıssası, Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın kıssası ve Zülkarneyn'in durumu gibi hususlardan da bahsetmiştir. Şayet Kur'ân haber vermemiş olsaydı bir ümmî olan, dolayısıyla bu haberleri ve bilgileri öğrenme imkânına da sahip olmayan Hz. Peygamberin bu haberleri bilmesi asla mümkün olmazdı.¹⁵⁶ Nitekim Kur'ân'da Hz. Nuh (a.s.)'un kıssasını anlatıldıktan sonra şöyle buyrulmaktadır: “(Resulüm!) İşte bunlar sana vahy ettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin. O halde sabret. Çünkü iyi sonuç (sabredip) sakımanlarındır.”¹⁵⁷ Kur'ân, Hz. Peygamber zamanında bazı münafıkların iç yüzünü haber vererek “hâl”e ait gaybi haberleri de içermiştir.¹⁵⁸

Kur'ân-ı Kerim kendi zamanına göre gelecekte meydana gelecek bir takım olayları da haber vermiş ve bunlar aynen bildirdiği gibi meydana gelmiştir.

Bu gaip haberlerinden biri, Kur'ân-ı Kerîm'in Rumların yenilmesinden sonra gelecekte tekrar Rumlar ile İranlılar arasında harbin olacağını ve bu harpte Rumların üstün geleceğini haber vermesidir. Nitekim Allah Teâlâ Hazretleri: “*Elif, Lâ, Mim. Rumlar (İranlılara) (Arap ülkesine) en yakın yerde yenildiler. Onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önünde sonunda iş Allah'a aittir. İşte o gün inananlar, istediğine yardım eden Allah'ın yardımına sevineceklerdir. O, güçlüdür, merhametlidir*”¹⁵⁹ buyurmuştur.

¹⁵⁵ el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *Beyânü İ'câzi'l-Kurân (Selâsü Resâil Fî-İ'câzi'l-Kur'ân içinde)*, (3. Baskı), Dâru'l-Meârif, Kahire tsz., s. 23.

¹⁵⁶ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, I, 29.

¹⁵⁷ Hûd, 11/49.

¹⁵⁸ Bakara, 2/204; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 212-213

¹⁵⁹ Rûm, 30/1-5.

Hiz. Peygamber döneminde İranlılar Rumlarla savaşımlar ve Rumları mağlup etmişlerdi. İranlıların Mecusî, Rumların ise Ehl-i Kitap olmaları sebebiyle bu haber o sırada Mekke’de bulunan Peygamberimiz (s.a.v) ve ashabına ulaşınca bu durum kendilerine ağır gelmişti. Mekke’deki müşrikler ise sevinmişlerdi. Sevinçli bir durumda iken Peygamberimiz (s.a.v.)’in ashabıyla karşılaşmışlar ve: “Siz kitap ehliniz, Hristiyanlar da kitap ehlidir. Bizim İranlı kardeşlerimiz sizin Ehl-i Kitap kardeşlerinize galip geldiler. Siz de bizimle çarpışsanız, biz de size galip geliriz, dediler.” Cenab-ı Hak da bu ayetleri indirdi.

Bunun üzerine Hiz. Ebubekir (r.a.) müşriklere giderek; sevinmemelerini, Peygamberimizin haber verdiğiine göre yakında Rumların İranlıları yeneceklerini bildirdi. Bunun üzerine Hiz. Ebubekir (r.a.) ile müşriklerden Übeyy b. Halef önce 10 deve ve üç yıl üzerine bahse girdiler, daha sonra Hiz. Peygamberin tavsiyesiyle 100 deve üzerine bahse girdiler ve süreyi de dokuz yıla çıkardılar.

Yedinci sene girince Rumlar İranlılara galip geldiler. Bunun üzerine Hiz. Ebubekir (r.a.) bu hisseyi Übeyy uhutta öldüğü için onun mirasçılarından aldı ve bunu Peygamberimiz (s.a.v)’e getirdi. Peygamberimiz (s.a.v.): “Bunu sadaka ver” buyurdu. Bu olay kumarın haram kılınmasından önce idi. Çünkü bu sure Mekkî’dir. İçki ve kumar Medine’de haram kılınmıştı. Râvi Neyar diyor ki: “İşte Rumların Farslara galip geldikleri sırada birçok insan Müslüman oldu.” Bu ayet peygamberliğin delillerindendir. Çünkü bu ayet gaipten haber vermektedir.¹⁶⁰ Verdiği haber ise aynen çıkmıştır.

Gayb haberlerinden bir diğeri de Kur’ân-ı Kerim’in henüz cihad farz olmadan önce müşriklerin hezimete uğrayacaklarını haber vermesidir. Nitekim Allah Teâlâ Kamer suresinde: “Yoksa onlar: “Biz yenilmeyen bir cemaatiz” mi diyorlar” Yakında o ordu bozulacak ve arkalarını dönüp kaçacaklar. Daha doğrusu onların asıl vaad edildikleri azap vakti kıyamettir. Kıyamet daha şiddetli ve daha acıdır”¹⁶¹ buyurmuştur. “Kamer suresi Mekke’de inmiş, cihad ise hicretin ikinci senesinde meşru kılınmıştır. O zaman, yani Mekke devrinde savaş fikri nasıl düşünülebilirdi? Müşrik ordusunun hezi-

¹⁶⁰ et-Taberi, XX, 68; et-Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 31; Zuhaylî, *Tefsîrû’l-Münir*, XI, 50-51; Bedrettin Çetiner, *Fâtîha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nüzul I-II*, (3. Baskı), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010, II, 694-695.

¹⁶¹ Kamer, 54/44-46.

mete uğrayacağı, Müslümanların sayıları ve hazırlıkları az olduğu halde onlara karşı galip gelecekleri kimin aklına gelirdi. Fakat Allah (c.c.) vaadinden dönmez.”¹⁶²

İkrime’den rivayet edildiğine göre: “*Yakında o ordu bozulacak ve arkalarını dönüp kaçacaklar*”¹⁶³ ayeti inince Ömer b. Hattab (r.a.) “Yakında bozulacak olan hangi ordudur?” demiştir. Bedir savaşında Rasulüllah (s.a.v.)’in “*Yakında o ordu bozulacak ve arkalarını dönüp kaçacaklar*” buyurarak zırhı içinde sıçradığını görünce bu ayetin tevilini ve tefsirini bilmiştir.”¹⁶⁴

İbn-i Abbas (r.a.)’dan “Bu ayetin inmesiyle Bedir savaşı arasında yedi sene bulunduğu” rivayet edilmiştir.¹⁶⁵

Kur’ân-ı Kerim’in gelecekle ilgili gayba dair verdiği haberler arasında Rasulüllah (s.a.v.)’in ve ashabının Mekke’ye güven ve sükûnet içinde gireceklerini önceden bildirmesini¹⁶⁶ ve müminleri yeryüzüne hâkim kılacağını, İslam’ı koruyup onlara güven sağlayacağını vadetmesini¹⁶⁷ de zikredebiliriz.

Nitekim Allah Teâlâ vaadini yerine getirdi. Emri tamam oldu. Müminler emniyet ve güven içinde Mekke’ye girdiler.¹⁶⁸ Yine aynı şekilde Müslümanları yeryüzüne hâkim kılmış ve onlara güven vermiştir. Hem ayet tahakkuk etmiş hem de Hz. Peygamberin: “Ey Allah’ın elçisi, biz, ebediyen böyle korkar halde mi olacağız? Emniyette olacağımız ve silâhları bırakacağımız bir gün bize gelmeyecek mi?” diye soran sahabîsine cevaben söylediği: “Bu durumda çok az kalacaksınız. Nihayet sizlerden birisi, içlerinde demir (silâh) olmayan büyük bir topluluğun içinde dizlerini büküp elleriyle dizini tutarak oturacak”¹⁶⁹ sözleri tahakkuk etmiş oluyordu.

Allah’ın vaadi haktır ve mutlaka gerçekleşir. Nitekim Cenab-ı Hak “*Bu, Allah’ın vaadidir. Allah vaadinden dönmez*”¹⁷⁰ buyurduğu gibi, bu vaadini de yerine getirmiştir. Arap yarımadasında Müslümanları hâkim kılmıştır. Daha sonra Müslümanlar doğuda ve

¹⁶² es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 124.

¹⁶³ Kamer, 54/45.

¹⁶⁴ İbn-i Kesir, Ebû’l-Fidâ İmâduddîn İsmâil, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm I-VIII*, (2. Baskı), Dâru’t-taybe linneşri ve’t-tevzi’, Riyâd 1999, VII, 481-482.

¹⁶⁵ es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 125; Çetiner, II, 841.

¹⁶⁶ Fetih, 48/27.

¹⁶⁷ Nûr, 24/55.

¹⁶⁸ et-Taberî, XXII, 257-258; es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 123-124; es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Lübâbü’n-nükûl fî Esbâbi’n-nüzûl*, (1. Baskı), Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrut, 2002, s. 237; Çetiner, II, 816.

¹⁶⁹ et-Taberî, XIX, 209; İbn-i Kesir, VI, 79; el-Vâhidî, Ebu’lHasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân* (thk. Kemal Besyûnî Zağlûl), (1. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1991, s. 338; Çetiner, II, 655.

¹⁷⁰ Zümer, 39/20.

batıda birçok ülkeleri fetih etmişler, kısıraların (İran hükümdarlarının) mülkünü ve hazinelerini ele geçirmişler, kayserlerin (Rum imparatorlarının) ülkesini fethetmişlerdir. Peş peşe gelen halifeliklerle yani Raşid Halifeler, sonra Şam ve Endülüs'teki Emevî halifeleri, daha sonra Abbasi halifeleri, son olarak da 20. asrın ilk çeyreğinin sonuna 1924 yılında halifeliğin ilga edilmesine kadar devam eden Osmanlı Halifeleri ile İslâm devleti güçlü, kuvvetli bir devlet olarak hayatını devam ettirmiştir.¹⁷¹

Osmanlı Devleti zamanında İslâm toprakları doğu ve batının en uç noktalarına kadar genişlemişti. Endülüs'ün en uç noktasına kadar batı toprakları, İstanbul, Kıbrıs, Atlantik okyanusuna kadar Kayravan ve Septe toprakları fethedilmiş, Fetih, Çin diyarının en doğu noktasına kadar uzanmıştı.¹⁷²

Yukarıda geçen ayetler ve bunlar gibi daha birçok ayet gelecekte haber vermiştir. Verdiği haberlerin tamamı da gerçekleşmiştir. Gerçekten bu haberlerin, her biri harikulade işlerdir. Bunlardan her biri Kur'ân'ın muciz olmasının sebeplerindendir. Çünkü bu haberlerin gelecekte bildirildiğine uygun olarak meydana gelmesi ancak Allah Teâlâ tarafından haber verilmeye bağlıdır.¹⁷³

1.2.3.3. Kur'ân'ın, Bütün Zamana Hitap Etmesi Yönüyle İ'câzı

Kur'ân-ı Kerim'in muciz olmasının sebeplerinden birisi de, onun hiçbir dinde ve nizamda görülmeyecek şekilde her zaman ve her yerde beşerin bütün ihtiyaçlarına cevap verecek geniş, kapsayıcı, tam ve mükemmel olan ilahî kanunlar getirmiş olmasıdır. Kur'ân-ı Kerim insanlara doğru yolu göstererek dünya ve ahirette onların mutlu ve mesut olmalarını hedeflemiştir. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'in hükümlerindeki yüksek maksatlar arz olunduğu zaman ortaya çıkar. Kur'ân-ı Kerim'in bu yüce maksatlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz.¹⁷⁴

1-Fertleri ve toplumları düzeltmek.

2- İnançları, ibadetleri ve ahlakı düzeltmek.

3- Hüküm ve siyaseti ıslah. İnsanların maslahatını temin ve adaleti tevzi etmek.

4- Mali işleri, devletlerarası barış ve savaş ilişkilerini tanzim etmek.

¹⁷¹ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, IX, 511.

¹⁷² Zuhaylî, IX, 512; İbn-i Kesir; VI, 77.

¹⁷³ es-Sâbüni, *et-Tibyân*, s. 127.

¹⁷⁴ Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 212; es-Sâbüni, *et-Tibyân*, s. 141.

5- Akılları ve fikirleri hürriyete kavuşturması ve ilmî kültürü ıslah etmek.¹⁷⁵

Kur'ân'ın bütün bu hükümlerinde bir takım maslahatlar gözetilmiştir. Bu maslahatlar: Dini, nefsi, nesli, malı ve akli muhafazaya yöneliktir.¹⁷⁶

Ayrıca sıraladığımız maksatlar incelendiğinde bunları; Allah (c.c.) ile kullar arasındaki münasebetin düzeltilmesi ve kulların kendi aralarındaki ilişkilerin düzeltilmesi şeklinde iki maddede özetleyebileceğimizi görmekteyiz. Hiç şüphesiz insan daima bu iki münasebetten biri veya her ikisiyle yüz yüzedir. Kur'ân hükümlerinin özetle bu iki ana gayeye matuf olması, onun bütün zamanların ihtiyacına cevap verecek nitelikte olması demektir. Bu iki münasebet ıslah edilip düzeltilmiş olduğünde insanın dünya ve ahirette mutlu olacağını ise hiçbir kâmil akıl sahibi inkâr edemez.

1.2.3.4. Kur'ân'ın İlmî İ'câzı

Şu bir gerçek ki Kur'ân-ı Kerim tabiat, geometri, fizik ve benzeri konulara hasredilmiş bir fen kitabı değildir. Kur'ân-ı Kerim ancak insanları küfür ve şirk karanlıklarından iman aydınlığına çıkarması için indirilmiş bir hidayet, irşad, kanun koyma ve insanların arasını ıslah etme kitabıdır. Bu sebeple o, fen ve tabiat ilimlerini asli konuları arasına almamıştır. Fakat bununla beraber Kur'ân ayetleri zaman zaman ibret ve irşat için tabiat, tıp ve coğrafya gibi ilimlerin bazı konularına işaret etmiş ve bu ilimlere genel olarak temas etmiştir. Mesela; dünya, güneş, ay ve diğer gök cisimlerinin birleşik bir gaz kütesinden koptuğu,¹⁷⁷ yeryüzünün yuvarlaklığı,¹⁷⁸ hava basıncının varlığı,¹⁷⁹ güneşin kendi yörüngesinde döndüğü,¹⁸⁰ rüzgârlar vasıtasıyla aşılama,¹⁸¹ insanların parmak izlerinin birbirine benzememesi¹⁸² ve bunlara benzer bir takım ilmi gerçeklerden bahsetmiştir. Modern bilimin henüz keşfettiği veya keşfetmeye çalıştığı bütün bu ilmi gerçeklerden Kur'ân-ı Kerim'in asırlar önce söz etmiş olması, bu bilgilerin bir ümmî olan Hz. Peygamberden sadır olamayacağını, netice olarak

¹⁷⁵ ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 294-295; es-Sâbüni, *et-Tibyân*, s. 141; Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 476-478; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 166.

¹⁷⁶ eş-Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *El-Muvâfakât Fi'Usûli'l-Fıkh I-VI*, (thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan), Dâru İbn-i Affan, Kahire tsz, I, 31; İsmail Hakkı İzmirli, *İslam Felsefesi Tarihi* (sad. Refik Ergin), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s. 88-89.

¹⁷⁷ Enbiya, 21/30.

¹⁷⁸ Zümer, 39/5; Nâziât, 79/30.

¹⁷⁹ Enâm, 6/125.

¹⁸⁰ Yâsin, 36/38.

¹⁸¹ Hicr, 10/22.

¹⁸² Kiyame, 75/3-4.

Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilen vahiy mahsulü mûciz bir kelam olduğunu gösteren kesin delillerdendir.¹⁸³

1.2.3.5. Kur'ân'ın Korunması Yönünden İ'câzı

Kur'ân-ı Kerim'in Korunmasından kastımız onun gerek Hz. Peygambere vahiy edilmesi esnasında gerekse de nüzulünden itibaren günümüze kadar hiçbir tahrif ve tebdile uğramadan aslını muhafaza etmiş olması ve kıyamete kadar da böyle devam edecek olmasıdır.

Bilindiği üzere Tevrat ve İncil ait oldukları din mensuplarınca tebdil¹⁸⁴ ve tahrife¹⁸⁵ uğramışlardır. Bu sebeple kendilerinde birçok hata ve çelişki mevcuttur.¹⁸⁶ Ancak Allah (c.c.), semavi kitaplar içerisinde yalnızca Kur'ân-ı Kerim'e, hiç bir tahrif ve tebdile uğramadan indirildiği şekliyle muhafaza olma mazhariyeti vermiştir. Nitekim onu günümüze kadar muhafaza etmiş ve bundan sonra da edecektir.¹⁸⁷

Şöyle ki; Allah (c.c.) vahyi Hz. Peygambere emin bir melek olan Cebrail (a.s.) vasıtasıyla indirmiştir. Hâlbuki Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamdaki müşrik Araplar Hz. Peygambere gelen şeyin bir cin olduğunu iddia ediyorlar ve ona mecnun, şair, kâhin yakıştırmalarında bulunuyorlardı.¹⁸⁸

Kur'ân, bazı cin ve şeytanların yüksek melekler meclisi anlamına gelen Mele-i Â'lâ'ya çıkararak kulak hırsızlığı yoluyla bir takım haberleri çaldıklarını,¹⁸⁹ bundan dolayı yıldızlar ve gezegenlerle süslenen en yakın göğün koruma altına alındığını beyan etmektedir.¹⁹⁰ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “*Doğrusu biz (cinler), göğü yokladık, fakat onu sert bekçilerle, alev huzmeleriyle doldurulmuş bulduk. Hâlbuki (daha önce) biz onun bazı kısımlarında (haber) dinlemek için oturacak yerler (bulup) oturuyorduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse, kendisini gözetleyen bir alev huzmesi buluyor.*”¹⁹¹

¹⁸³ ez-Zerkânî, *Menâhil*, II, 296-297; es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 129; Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 189-193; Karaçam, *Sonsuz Mûcize Kur'ân*, s. 472; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 214.

¹⁸⁴ Bakara, 2/59; A'râf, 7/162.

¹⁸⁵ Bakara, 2/75; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/13, 41.

¹⁸⁶ Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, (3. Baskı), Fazilet Neşriyat, İstanbul 2008, s. 56-64.

¹⁸⁷ Karaçam, *Sonsuz Mûcize Kur'ân*, s. 489.

¹⁸⁸ Hicr, 15/6; Hâkka, 69/40-42.

¹⁸⁹ Sâffât, 37/8.

¹⁹⁰ Sâffât, 37/6-7; Mülk, 67/5.

¹⁹¹ Cinn, 72/8-9.

Bu ayetlerden ve diğer bazı ayetlerden anlaşıldığına göre vahiy gelmeden önce göğün belli yerlerine oturarak kulak hırsızlığı yapan cin ve şeytanlar vahye müdahale etmeye kalkıştıklarında, üzerlerine delip geçen bir alev olan Şihâb yıldızları¹⁹² ve Rucûm¹⁹³ (ateş taneleri) birer semâvi mermi gibi gönderilerek bertaraf edilmişlerdir.¹⁹⁴

Böylece Allah (c.c.) vahyini Hz. Peygambere ulaşıncaya kadar şeytan ve cinlerden korumuştur. Müşriklerin Kur’ân’ı cin ve şeytanların getirdiği iddialarına cevaben Allah (c.c.) cin ve şeytanların bunu başaramayacaklarını,¹⁹⁵ Kur’ân’ı indirme görevini emin kılınan¹⁹⁶ vahiy meleğinin ilahi koruma ve himaye altında yerine getirdiğini, neticede kelâm-ı ilâhinin vahiy meleği aracılığı ile Hz. Peygambere salimen ulaştığını bildirmektedir.¹⁹⁷

Hz. Peygambere ulaşmasından sonra da gerek tebliğ esnasında gerekse tebliğ sonrasında tahrif ve tebdil gibi dış müdahalelerden muhafaza olunmuştur.

Kur’ân, bazı cin ve şeytanların yeryüzünde de Kur’ân’a müdahalede bulunmak istediğini ama bunu da başaramadıklarını bizlere bildirmektedir. Bu konuda şöyle buyrulmaktadır: “(Ey Muhammed!) Biz, senden önce hiçbir rasûl ve nebi göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun dileğine ille de (beşerî arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder. Sonra Allah, kendi ayetlerini (lafız ve mana bakımından) sağlam olarak yerleştirir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁹⁸

Bu ayette zikredilen “temenni” ifadesini müfessirler tilavet anlamında anlamışlardır.¹⁹⁹ Dolayısıyla ayetten, her hangi bir Peygamber kendisine inen vahyi tilavet etmek istediğinde şeytanların onların okumasına bir şeyler katmak istediği fakat bunda asla başarılı olamayacakları anlaşılmaktadır.²⁰⁰

¹⁹² Hicr, 15/18; Sâffât, 37/10; Cinn, 72/8-9; Târik, 86/2-3.

¹⁹³ Mülk, 67/5.

¹⁹⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili I-X*, Emir Yayınevi, İstanbul 2000, V, 224-226; Demirci, *Kur’ân Tarihi*, s. 42.

¹⁹⁵ Şuara, 26/210-212.

¹⁹⁶ Şuara, 26/221-223.

¹⁹⁷ Hasan Elik, *Kur’ân’ın Korunmuşluğu Üzerine*, İFAV Yayınları, İstanbul 1998, s. 6.

¹⁹⁸ Hacc, 22/52.

¹⁹⁹ et-Taberi, XVIII, 663; İbn-i Kesir, V, 441.

²⁰⁰ Demirci, *Kur’ân Tarihi*, 44.

Tefsirlerde bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili anlatılan ve hepsi Mürsel rivayetlere istinat eden²⁰¹ “Garanik olayı” aslı olmayan uydurma bir hadisedir.

İbnü’l-Arabî, Kadı İyaz, Fahrüddin er-Râzi ve Kurtûbî gibi âlimler, bu rivayetlerin aslı olmayıp batıl olduğunu ifade etmişler ve bunu delillerle isbat etmişlerdir.²⁰²

Zaten Hz. Peygamberin Kur’ân’ı kendi hevasına göre değiştirmesi,²⁰³ ona ilave yapması²⁰⁴ veya ondan bazı şeyleri gizleyerek eksik bırakması²⁰⁵ veya müşriklerin isteğine göre onu değiştirmesi mümkün değildir. Zira Kur’ân kendi kelamı değildi.²⁰⁶

Şayet Peygamberimiz (s.a.v.) ilgili rivayette belirtildiği gibi Necm süresinin mezkûr ayetlerinden²⁰⁷ sonra: “İşte bunlar güzel yüzlü meleklerdir. Bunların şefaati umulur.” ifadesini okusaydı Allah’a yalan isnat edilmiş olurdu. Böyle bir şeyi ise hiçbir Müslüman söyleyemez.²⁰⁸ Eğer böyle bir olay caiz görülürse Allah’ın şeriatına olan güven ortadan kalkmış olur, hükümlerin ve şer’î esasların her birinde de bunu caiz görmüş oluruz. Bu durumda Yüce Allah’ın: “*Ey Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez*”²⁰⁹ ayeti iptal edilmiş olur. “Zira aklen vahyin eksik olması ile vahye ilâve yapılması arasında hiçbir fark yoktur.”²¹⁰

Aynı şekilde Allah (c. c) tebliğ aşamasından sonra da Kur’ân’ı Kerim’i muhafaza etmiş ve kıyamete kadarda koruyacağını, “*Kur’ân’ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız*”²¹¹ ayetiyle ifade etmiştir.

Nitekim Kur’ân’ı Kerim; Hz. Peygamberin kendisine gelen her vahyi ezberlemesi, inen ayetleri vahiy kâtiplerine yazdırması, ashâb-ı kirâm’a tebliğ etmesi ve onların içerisinde de Kur’ân’ı ezberleyenlerin bulunması, bütün bunların yanında her sene o

²⁰¹ İbn-i Kesir, V, 441.

²⁰² er-Râzî, Muhammed Fahrüddin, *Mefatihu'l-Ğayb (Tefsiru'l-Kebir) I-XXXII*, (1. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XXIII, 51; Zuhayli, IX, 224.

²⁰³ Yunus, 10/15; Necm, 53/3-4.

²⁰⁴ Hâkka, 69/44-46

²⁰⁵ Mâide, 5/67.

²⁰⁶ ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 339.

²⁰⁷ Necm, 53/19-20.

²⁰⁸ Zuhayli, IX, 225.

²⁰⁹ Maide, 5/67.

²¹⁰ er-Râzî, XXIII, 51-52.

²¹¹ Hicr, 15/9.

zamana kadar inmiş olan vahyi, vahiy meleğine arz etmesi suretiyle risâlet devrinde muhafaza edilmiştir. Daha sonraki devirlerde de aynı şekilde Kur'ân'ın ezberlenmesi, cem edilmesi, yazılıp çoğaltılması ve metnin anlaşılması için üzerinde yapılan anlama çalışmalarıyla devam etmiştir. Neticede Kur'ân'ı Kerim hiçbir tahrif ve tebdile uğramadan orijinal haliyle günümüze kadar gelmiştir.²¹²

1.2.4. Kur'ân'ın İ'câzı'nın Etkisi

Kur'ân-ı Kerim eşsiz i'cazı ile dinleyenler üzerinde derin etkiler uyandıran bir kitaptır. Onu dinleyen ister kendi isteğiyle dinlemiş olsun, isterse de dinlemek istemediği halde okunan Kur'ân-ı duymuş olsun bu durum değişmemektedir. Nitekim niceleri onu kasten dinlemediği halde işitmiş olduğu Kur'ân ayetlerinin tesiriyle Müslüman olmuştu. Zaten özellikle Mekke devrinde Hz. Peygamberin mücadelesinde elinde sadece Kur'ân-ı Kerim bulunmaktaydı. O, şirk ve küfre karşı Kur'ân ile mücadele ediyor, karşılaştığı kimselere Kur'ân okuyarak onlara Allah'ın kelamını duyuruyordu. Kur'ân'ı duyanlar onun tesirine kapılır, onu dinlemekten kendini alamazdı. Bu sebeple Gayri Müslimler Kur'ân'ın etkisini kırmak için ellerinden geleni yapıyorlardı.²¹³

Kur'ân'ın bu eşsiz tesiri sebebiyle olmalı ki müşrikler inanmadıkları halde gece karanlığında çıkarlar Müslümanlar tarafından okunan Kur'ân'ı gizlice dinlerler,²¹⁴ dinledikleri şeyler hakkında birbirlerine fikirlerini sorarlardı.²¹⁵ Fakat kendi aralarında insanlar ona iman etmesin diye Kur'ân'ı dinlememeyi, Hazreti Peygamber (s.a.v.) onu okurken seslerini yükselterek gürültü çıkarmayı birbirlerine tavsiye ederlerdi.²¹⁶ “*Bir de o küfredenler; “Bu Kur'ân'ı dinlemeyin okunurken gürültü yapın. Umulur ki üstün gelirsiniz” dediler.*”²¹⁷

Aslında müşrikler Peygamber efendimizi yalanlamıyorlar, fakat sırf inat ve hasetlerinden dolayı Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlardı.²¹⁸

²¹² el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *Kur'ân Tarihi*, (2. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 86-90, 105-108; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 49; Elik, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, s. 162-190.

²¹³ Keskiöğlu, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s. 41; Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 480-487.

²¹⁴ İsrâ, 17/47-48.

²¹⁵ İbn-i Hişâm, *Sîret*, I, 397-398; İbn-i Kesîr, V, 83-84; Köksal, M. Asım, I, 280-282; Çetiner, II, 562-563.

²¹⁶ ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 344; es-Sâbüni, *et-Tibyân*, s. 142.

²¹⁷ Fussilet, 41/26.

²¹⁸ En'âm, 6/33.

Nitekim bir gün Ahnes bin Şureyk, Ebu Cehil'e: "Muhammed doğru sözlü mü, yalancı mı" diye sordu. Ebu Cehil: "Vallahi Muhammed doğru sözlüdür. Muhammed asla yalan söylememiştir. Fakat Sancağı, hacılara su vermeyi (Sikaye), Ka'be'nin perdedarlığını (Sedâne), Nedve'yi ve peygamberliği Kusayy oğulları alıp giderse Kureyş'in diğer boylarına ne kalacak (Hiçbir şey kalmayacak)!" diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ: *"Onların söylediklerinin hakikaten seni üzmemekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar"*²¹⁹ ayetini indirdi.²²⁰

Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi Ebû Cehil ve onun gibiler inat, kibir, asabiyyet gibi sebeplerle inkârlarında ısrar etmişlerdir. Hâlbuki aslında Hz. Peygamberi yalanlamadıkları bildirildiğine göre, akıllarını kullanarak onun getirdiği Kur'ân'ı da tasdik etmeleri gerekirdi.

Kur'ân'ı Kerîm'i dinleyip etkilendiği ve hayranlığını gizleyemediği halde şirkte ısrar edip iman etmeyen inatçılarından biri de Velid b. Muğire idi. O, bir gün Rasulüllah (s.a.v.)'in yanına gelmiş, Rasulüllah (s.a.v.), ona Kur'ân okumuştur. Okunanları dinleyince Kur'ân'ın tesiri altında kaldı ve kavminin yanına gelerek onlara: "Vallahi, ben biraz önce Muhammed (s.a.v.)'den öyle bir kelam dinledim ki, o insanların ve cinlerin kelamından değildir. Vallahi Muhammed (s.a.v.)'in kelamında öyle bir tatlılık, öyle bir lezzet vardır ki, sözlerinin kelimeleri kökü kuvvetli, dalları meyve veren bir ağaç gibidir." dedi.

Bunun üzerine Kureyşliler: "Vallahi Velid b. Muğire sapıttı, muhakkak bütün Kureyşliler de sapıtacaklar" diyerek endişeye kapıldılar ve onu ikna etmesi için Ebû Cehili gönderdiler. Velid, Ebû Cehil'in kendisine ağır konuşması üzerine kavminin yanına geldi ve onlara: "Siz Muhammed (s.a.v.)'e mecnun diyorsunuz, hiç onun boğulduğunu gördünüz mü? Siz ona kâhin diyorsunuz, hiç onun kâhinlik yaptığını gördünüz mü? Siz ona şair diyorsunuz, hiç onun şiir söylediğini işittiniz mi? Siz ona yalancı diyorsunuz hiç onun yalan söylediğini işittiniz mi?" dedi. Kavmi hep bir ağızdan bunlardan her biri için "Allah şahittir görmedik" dediler. Sonra kavminin ve Ebu Cehil'in ısrarlarına ve telkinlerine yenik düşerek, kendi kendine düşündü ve "Bu Kur'ân başkasından nakledilen bir sihirden başka bir şey değildir" dedi. Bunun üzerine

²¹⁹ En'âm, 6/33.

²²⁰ İbn-i Kesîr, III, 252; el-Vâhidî, s. 218; Çetiner, I, 360.

Velid b. Muğire hakkında; *“Tek olarak yarattığım, kimseyi bana bırak, Kendisine geniş servet verdim, Göz önünde duran oğullar (verdim), Kendisine bir döşeyiş döşedim. Üstelik o (nimetlerimi) daha da arttırmamı umuyor. Asla (ummasın)! Çünkü o, bizim ayetlerimize karşı alabildiğine inatçıdır. Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım! Zira o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Canı çıkasica, ne biçim ölçtü biçti! Sonra, canı çıkasica tekrar (ölçtü biçti); nasıl ölçtü biçtiyse! Sonra baktı. Sonra kaşlarını çatı, suratını astı. En sonunda, kibrini yenemeyip sırt çevirdi. “Bu (Kur’ân), olsa olsa (sihirbazlardan öğrenilip) nakledilen bir sihirdir.” Bu, insan sözünden başka bir şey değildir” dedi.*²²¹ ayet-i kerîmeleri nâzil oldu.²²²

Yine, Kureyş ileri gelenleri kavmin eşrafından olan Utbe b. Rebia’yı Hz. Peygamberi ikna etmek üzere göndermişler ve Utbe, Hz. Peygambere davasından vazgeçmesi karşılığında mal, mevki, evlilik, riyaset gibi teklifler sunmuştu.

Utbe sözünü bitirince, Rasulüllah (s.a.v.) ona: *“Sözünü bitirdin mi?”* diye sordu. O da: *“Evet”* dedi. Rasulüllah (s.a.v.) *“şimdi dinle”* diyerek; *“Fussilet”* suresini ona okumaya başladı: *“Ha, Mim. (Bu Kur’ân) Rahman ve Rahim olan Allah tarafından indirilmiştir. Öyle bir kitaptır ki, ayetleri Arapça bir Kur’ân olmak üzere anlayacak bir kavme açıklanmıştır. Hem müjdeci, hem uyarıcı olmak üzere... Fakat kâfirlerin çoğu ondan yüz çevirdiler. Artık onlar hakkı dinleyip kabul etmezler. Bunun üzerine yüz çevirirlerse “Ben sizi Ad ve Semud’un başına gelen yıldırım gibi bir azapla uyardım” de*²²³ ayetine gelince Utbe, Rasulüllah (s.a.v.)’in mübarek ağzını kapatıp, akrabalık hakkı için fazla okumamasını istedi. Sonra Utbe, ailesinin yanına dönüp, Kureyş’in yanına çıkmadı.

Onların yanına gitmeyince Kureyş; *“Biz Utbe’nin mutlaka sapmış olduğuna inanıyoruz”* dediler ve Utbe’ye gelerek: *“Ey Utbe! Seni bizim yanımıza çıkmaktan men eden ancak sapıtmış olmandır”* dediler. Bunun üzerine kızdı. Sonra onlara: *“Allah’a yemin ederim ki, ben Onunla konuştum. O, bana öyle bir şeyle cevap verdi ki, vallahi O’nun söylediği söz şiir değil, sihir değil, kehanet değildir. Size azabın inmesinden*

²²¹ Müddessir, 74/11-25.

²²² et-Taberi, XXIV, 25-26; İbn-i Kesîr, VIII, 267; en-Nesefî, III, 564; es-Suyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl*, s. 279-280; Çetiner, II, 919-921; es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *ed-Dürü’l-Mensûr fi’t-Tefîri bi’l-Me’sûr I-XVII* (thk. Abdullah b. Abdü’l-Muhsin Et-Türkî), Merkezu Hicr Li’l-Buhûsi ve’d-Dirâsâtî’l-Arabiyyeti ve’l-İslâmiyye, (I. Baskı), Kahire 2003, XV, 72-74; el-Vâhidî, s. 468.

²²³ Fussilet. 41/1-13.

korktuğum ve akrabalık hakkı için O’ndan fazla okumamasını istedim. Kesin olarak biliyorsunuz ki, Muhammed (s.a.v.) bir şey söylese yalan söylemez” dedi.²²⁴

Bu zikrettiğimiz örneklerde Kur’ân-ı Kerîm’i dinleyip ondan etkilendiği halde Müslüman olmayıp şirkinde diretenlerin tavırları görülmektedir. Şimdi de Kur’ân-ı Kerîm’i dinleyip Müslüman olanlara ve onların Kur’ân hakkındaki sözlerine birkaç misal verelim.

Hız. Ömer (r.a.) anlatıyor: “Ben, Müslüman olmadan önce, Rasulüallah (s.a.v.)’e sataşmak için evden çıkıp, kendisini buldum. O, Mescid-i Haram’a benden önce gelmişti. Ben de, varıp arkasında, ayakta durdum. Rasulüallah (s.a.v.) el-Hâkka sûresini okumaya başladı.²²⁵

Dinlediğim kelamın belagatine, düzgünlüğüne, derli toplu oluşuna hayran oldum. Kendi kendime: “Bu, vallahi, Kureyşlilerin dediği gibi, bir şair galiba!” dedim.

O sırada, Rasulüallah, sûrenin şu ayetlerini okudu: “*Gördüğünüz, görmediğiniz şeylere yemin ederim ki: Hiç kuşkusuz, o (Kur’ân), şerefli bir elçinin (Allah’tan aldığı) sözüdür! O, bir şair sözü değildir! Siz ne az inanır (adamlar) sınırsınız!*”²²⁶

Ben, yine, kendi kendime: “Galiba, bu bir kâhindir! (İçimden geçirdiklerimi anladı!)” dedim. Rasulüallah (s.a.v.) şu (mealdeki) ayetleri okumaya devam etti: “*O, bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz. O (Kur’ân), âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Eğer (Peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, Elbette onu kısıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık (onu yaşatmazdık). Hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız. Doğrusu o (Kur’ân), takva sahipleri için bir öğüttür. İçinizde (onu) yalan sayanlar bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz. Muhakkak o, kâfirler için bir iç yarasıdır. Ve o, gerçekten kesin bilginin ta kendisidir. O halde, ulu Rabbinin adını yüceltip noksanlıklardan tenzih et.*”²²⁷

²²⁴ el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân I-XXIV*, (thk. Abdullah b. Abdü’l-Muhsin et-Türkî), (1. Baskı), Müessesetü’r-risâle, Beyrut 2006, XVIII, 390; es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, XIII, 78-79.

²²⁵ Hâkka, 69/1-37.

²²⁶ Hâkka, 69/38-41.

²²⁷ Hâkka, 69/42-52.

“Rasulüllah (s.a.v.) sureyi böylece okuyup bitirdiği zaman, her yerde, kalbime İslâm meyli düştü.”²²⁸

Nihayet aynı Ömer bir gün Hz. Peygamberi öldürmek için yola çıkmış fakat yolda kız kardeşi ve eniştesinin Müslüman olduklarını öğrenmesi üzerine onların evine gitmişti. Orada kendisinde Tâhâ sûresi yazılı olan sahifeden surenin ilk on altı ayetini okudu. “Bu sözler ne kadar güzel! Ne kadar değerli!” demekten, kendini alamadı. Sonra Hz. Peygamberin huzuruna giderek Müslüman oldu.²²⁹

Bu hadiseler Kur’ân-ı Kerim’in nasıl kalplere işlediğini ne kadarda açık bir şekilde gözler önüne seriyor. O Kur’ân ki kendisini düşmanlarına bile dinletiyor. Allah (c.c.)’ın Rasûlünü öldürmeye giden gözü kara bir adamın kalbine işleyerek onun hidayetine sebep oluyor. Hâlbuki Hz. Ömer (r.a.) İslâm’a girmeden evvel, Hz. Peygamberi öldürmeyi kastetmesinden de anlaşıldığı gibi, onun en azılı düşmanlarından idi. Hatta onun hakkında: “Hattab’ın eşiği Müslüman olmadıkça Ömer Müslüman olmaz”²³⁰ demişlerdi. Fakat bu Kelâm-ı İlâhî karşısında o gaddar Ömer’in kalbi yumuşamış, Kur’ân’ın etkisiyle ani bir rûhî değişim yaşamış²³¹ ve hakka teslim olarak, ileride hakkı batıldan ayırması sebebiyle Farûk diye anılacak olan Hz. Ömer (r.a.)’e dönüşmüştür.²³²

Cahiliye devri “muallaka” şairlerinden biri olan Lebid b. Rabî’a (r.a.)’nın İslâm’a girdikten sonra şiiri terk ettiği rivayet edilmektedir. Bir keresinde Hz. Ömer (r.a.) halifeliği esnasında ondan şiir inşat etmesini istemiş o da Bakara suresini okumuş, bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.): “ancak ben senden şiirini okumanı istemiştım” der. Lebid (r.a.) cevaben: Allah (c.c.) bana Bakara ve Âl-i İmrân surelerini öğrettikten sonra bir beyit şiir bile söyleyecek değilim” der. Bu cevap hoşuna giden Hz. Ömer (r.a.), Lebid (r.a.)’ın iki bin (dirhem) olan tahsisatına beş yüz(dirhem) daha ekler.²³³

Cübeyr b. Mut’im (r.a.) henüz müşrikken bedir esirleri hakkında görüşmek üzere Hz. Peygamberin yanına geldiğinde onu akşam namazında Tur sûresini okurken işitmiş

²²⁸ İbnü’l-Esîr, Ebu’l-Hasen İzzüddîn, *Üsüdü’l-Ğâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe I-VIII*, (thk. Ali Muhammed Muavviz-âdil Ahmed Abdülmevcûd), Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut tsz, IV, 139; İbn-i Kesir, VIII, 217-218; Köksal, I, 413.

²²⁹ İbn-i Hişâm, *Sîret*, I, 431-435; el-Kurtubî, XIV, 5-6; Köksal, I, 415-418.

²³⁰ İbn-i Hişâm, *Sîret*, I, 431.

²³¹ Gölçük, *Kur’ân ve Mekke*, s. 187.

²³² İbnü’l-Esîr, *Üsüdü’l-Ğâbe*, IV, 143.

²³³ el-Kurtubî, I, 236; İbnü’l-Esîr, *Üsüdü’l-Ğâbe*, IV, 483-484.

ve Hz. Peygamberden daha güzel seslisini işitmedim veya ondan daha güzel okuyanını duymadım demiştir. Bu rivayetin bazı lafızlarında Cübeyr b. Mut'im (r.a.) şöyle diyor; “Rasulüllah (s.a.v.)’in okuduğu *أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ* “Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar?”²³⁴ Ayetini işitince neredeyse kalbim çatlayacaktı.” Henüz şirkinde ısrar eden birinin kalbinde Kur’ân’ın bu denli etki yapması hakikaten taaccübe şâyândır. Bu sebepledir ki bu tesir onun hidayetine vesile olmuştur.²³⁵ *el-Buhârî’de* bu ifade: “neredeyse kalbim (kanatlanıp) uçacaktı” şeklindedir.²³⁶

Kur’ân-ı Kerîm’in bu İ’cazkâr tesiri karşısında bütün edipler çaresiz kaldığı gibi onun etki sahasına girmeyen akıllı hiçbir varlık da yoktur.²³⁷

Nitekim Cenâb-ı Hak, Cinlerin Kur’ân dinleyip etkilendiklerini ve bunun üzerine Kur’ân’a iman ettiklerini şöyle bildiriyor: “(Rasûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur’ân’ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur: Gerçekten biz, harikulade güzel bir Kur’ân dinledik ki o doğru yola iletiyor, (dolayısıyla) ona iman ettik. (Artık) kimseyi Rabbimize asla ortak koşmayacağız.”²³⁸

Bu Kur’ân dinleme hadisesinde Peygamberimiz (s.a.v.)’in cinleri görüp görmediği ve bizzat cinlere mi Kur’ân okuduğu, yoksa Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Kur’ân okurken onların kulak misafiri mi olduğu hususunda ihtilaf vardır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in cinleri görüp bizzat onlara Kur’ân okuduğu daha sahihtir.²³⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “Cinn Gecesi” cinleri görüp onlara Kur’ân okuduğu şeklindeki rivayet şöyledir: Amir eş-Şa’bî anlatıyor: Alkame’ye sordum: “İbn Mes’ûd, cinn gecesinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’le birlikte miydi?” Alkame dedi ki: Ben de İbn Mes’ûd’a: “Cinn gecesi sizden herhangi biri Rasulüllah (s.a.v.) ile birlikte miydi?” diye sormuştum, hayır deyip şöyle devam etti: “Fakat bir gece Rasulüllah (s.a.v.) ile birlikteydik. Onu kaybettik; vadilerde ve patikalarda onu arayıp durduk. Bulamayınca da: “Ya cinler kaçırdı, ya da ani bir baskınla öldürüldü.” dedik ve o güne kadar geçirdiğimiz en kötü geceyi bu endişelerle geçirdik. Sabah olunca baktık ki O, Hıra

²³⁴ Tûr, 52/35.

²³⁵ İbn-i Kesîr, I, 63-64.

²³⁶ el-Buhârî, Tefsîr, 336; es-Suyûtî, *ed-Dürre’l-Mensûr*, XIII, 710.

²³⁷ Karaçam, *Sonsuz Mûcize Kur’ân*, s. 154.

²³⁸ Cinn, 72/1-2.

²³⁹ el-Kurtubî, XXI, 275.

tarafından geliyor. Biz: “Ey Allah’ın elçisi, seni kaybettik, aradık ve seni bulamayınca en kötü gecemizi geçirdik” dedik. “Bana cinlerin davetçisi geldi, beni çağırdılar. Ben de onunla beraber gittim ve onlara Kur’ân okudum” buyurdu. Bizi götürüp izlerini ve ateşlerinin izlerini gösterdi. Ondan yiyecek (gıda) istemişler de: “Üzerine Allah’ın ismi anılmış olan ve elde edebileceğiniz her kemik size etten daha bol olarak gıdadır. Her hayvan pisliği de sizin hayvanlarınızın gıdasıdır” buyurmuş. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Bu ikisi (Kemik ve hayvan pisliği) ile istinca etmeyiniz, çünkü o ikisi kardeşleriniz (cinler)in yiyeceğidir.”²⁴⁰

Görüldüğü gibi Kur’ân eşsiz üslup ve i’câzıyla insanları etkisi altına aldığı gibi cinleri de derinden etkilemiştir. Onun tesiri öyle büyüktür ki değil canlı varlıklar, cansız varlıklar bile ondan etkilenir. Kur’ân bu durumu şöyle bildiriyor: *“Eğer biz bu Kur’an’ı bir dağa indirseydik muhakkak ki onu Allah korkusundan baş eğerek parça parça olmuş görürdün. Bu örnekleri düşünsünler diye insanlara veriyoruz.”*²⁴¹

“Hakikaten bu, gerçeği ortaya koyan bir tablodur. Gerçekten bu Kur’an’ın öyle bir ağırlığı öyle bir gücü ve etkisi vardır ki onu gerçek anlamıyla algılayan hiçbir varlık yerinde duramaz, ona dayanamaz.”²⁴²

Kur’ân-ı Kerim’in i’câzının etkisini gösteren daha birçok misal verilebilir. Ancak biz bu kadarının meramımızı anlatmaya kâfi geldiğini düşünüyoruz.

Bu bölümde Kur’ân-ı Kerim’in Hz. Peygambere indirilişi, kendisine tebliğ vazifesinin verilmesi, Kur’ân-ı Kerim’in nasıl muciz bir kelim olduğu delilleriyle anlatmaya çalıştık. Onun dil ve üslubu, insanların ihtiyaçlarına cevap vermesi gibi i’caz yönlerine değinerek muhaliflerini nasıl aciz bıraktığını zikrettik. Son olarak Kur’ân’ın inanan inanmayan bütün insanlara hatta cinlere ve cansız varlıklara dahi etkili olduğundan bahsettik. Bütün bu gerçeklere rağmen insanlardan kiminin iman edip kiminin ise, Kur’ân’ın sihir, büyü, şiir gibi bir şey olmayıp muciz bir kelim olduğunu anlamasına rağmen, inadına ve kibrine yenik düşüp küfründe ısrar ettiğinden bahsederek Kur’ân’ın i’câzının bu iki grub insan ve cinler üzerindeki etkisini anlatan somut misaller sunduk. Bundan sonraki bölümde ise tezimizin asıl konusu olan Kur’ân’ın ilk dönem Müslümanları üzerindeki etkisini çeşitli yönlerden inceleyeceğiz.

²⁴⁰ el-Kurtubî, XXI, 275; İbn-i Kesir, VII, 291; et-Tirmizî, Tefsiru’l-Kur’ân, 46; Çetiner, II, 911.

²⁴¹ Haşr, 59/21.

²⁴² Seyyid Kutub, *Fi Zılâli’l-Kur’ân I-VI*, (32. Baskı), Dâru’s-Şurûk, Kahire 2003, VI, 3532.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN KERİM'İN İLK MÜSLÜMANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE MÜSLÜMANLARIN TUTUMLARI

2.1. SAHÂBE VE KUR'ÂN

2.1.1. Sahâbe Kavramı

Tezimizin konusunu teşkil eden “ilk Müslümanlar” ifadesinden kastımızın sahabe nesli olması hasebiyle sahabe kavramını tarif etmeyi gerekli gördük.

Sahabe kelimesi, sözlükte; “bir kişiyle beraber olmak, onunla dost ve arkadaş olmak” anlamına gelen sohbet kökünden türemiş olan sâhib kelimesinin çoğuludur.²⁴³

Istılahta ise sahâbî (çoğulu: sahâbe); “Rasulullah(s.a.v)’i mümin olarak görmüş ve mümin olarak vefat etmiş kimseye denmektedir.”²⁴⁴ Aslında sahabe kavramının birçok tarifi yapılmış fakat bu tariflerin kimisi sahabenin birçoğunu kapsamayacak kadar dar kimisi de sahabe olmayanları da kapsayacak kadar geniş tutulmuştur.²⁴⁵ Biz burada cumhurun benimsemiş olduğu²⁴⁶ tarifi tercih ettik.

Sahabe nesli Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in talim ve terbiyesiyle yetişmiş, Kur’ân-ı Kerim’in inmeye devam ettiği yirmi üç sene zarfında Hz. Peygamberin eğitim ve öğretiminde Kur’ân öğretisini özümsemiş ve her hallerinde Kur’ân’ı düstur, Hz. Peygamberi rehber edinmiş güzide insanlardır.

Bu sebeple bazı usulcüler onların mûcize nesil olduğunu şöyle ifade etmişlerdir: “Peygamber Efendimizin sahabeden başka hiçbir mucizesi olmasaydı, sahabe, Allah Resûlü’nün nübüvvetine delil olarak yeterdi.”²⁴⁷

Onlar (r. a.), hem Kur’ân’ı hem de onun canlı timsali olan Hz. Peygamber (s.a.v)’in sünnetini ilk defa hayata tatbik edenlerdir. Bu yönleriyle bizim için örnek

²⁴³İbn Manzur, *Lisânü’l arab*, IV, 2400. s-h-b mad.

²⁴⁴Ahmet Naim, *Hadis Usulü*, (1. Baskı), Ravza Yayınları, İstanbul 2009, s. 18; el-Cürcânî, Allâme Ali b. Muhammed Eş-Şerif, *Kitâbü’t-ta’rifât* (thk. Muhammed Abdurrahman El-Maraşlı), (2. Baskı), Daru’n-Nefâis, Beyrut 2007, s. 207; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, (5. Baskı), İFAV Yayınları, İstanbul 2011, s. 262; Mahmûd Tahhân, *Teysir-u Mustalahi’l-Hadis*, (10. Baskı), Mektebetü’l-Meârif Li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, Riyad 2004, s. 243.

²⁴⁵Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 491.

²⁴⁶Efendioğlu, XXXV, 491.

²⁴⁷el-Karâfi, *el-Furuk Envâru’l-Buruk fî Envai’l-Furûk I-IV*, (1. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, IV, 305.

nesildirler. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’in nüzulüne şahitlik etmişler, hata yaptıklarında Allah (c.c) ve Rasûlü (s.a.v) tarafından ikaz edilmişler, güzel amelleri sebebiyle methedilmişlerdir. Yani bir anlamda onlar Kur’ân’ın kontrolünde yetişmişlerdir.

Allah (c.c.) birçok ayette sahabeden bahsetmiş ve onların bazı özelliklerini zikrederek kendilerini övmüştür. Bu ayetlerden bir kaçını zikrederim: *”İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.”*²⁴⁸ *“Muhammed Allah’ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rûkûa varırken, secde ederken görürsün. Allah’tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat’taki vasıflarıdır. İncil’deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vadetmiştir.”*²⁴⁹ *“(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve Ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.”*²⁵⁰

Sadece burada zikredilen ayetler bile Ashâbın kadr-i kıymetini anlatmaya kâfidir. Bu ayetlerden anladığımıza göre; sahâbe Allah yolunda hicret ve cihad eden, kendi aralarında çok şefkatli ancak kâfirlere karşı izzetli (şiddetli) hatta varlıkları kâfirleri öfkelenendiren, secde izleri yüzlerinden okunacak kadar ibadete düşkün olup bu ibadetlerinden maksatları riya (gösteriş), süm’a (işittirme) veya başka her hangi bir düşük gaye olmayıp Allah’ın lütuf ve rızası olan, sadece Kur’an’da değil Tevrat ve İncil’de bile zikredilen, Allah’ın kendilerine mağfiret ve cennet vaad edip rızasına nail ettiği hakiki müminlerdir.

Yine buradaki et-Tevbe sûresi yüzüncü ayetinden de anlaşılacağı gibi sahabîlerin hepsi fazilet sahibi kimselerdir. Ancak bu fazilette eşit olmayıp bazı sahâbiler

²⁴⁸ Enfâl, 8/74.

²⁴⁹ Fetih, 49/29.

²⁵⁰ Tevbe, 9/100.

bazılarından faziletçe daha üstündür.²⁵¹ Nitekim Allah (c.c.): “...*Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı vadetmiştir. Allah'ın yaptıklarınızdan haberi vardır.*”²⁵² Ancak bu güzide insanlar arasında fazilet bakımından derece farkı olsa da külli fazilette hepsi ortaklırlar.

Ayrıca bu ayetler onların; “Allah'ı görüyormuş gibi ona ibadet ve kulluk etmek”²⁵³ ve “muamelelerde ihlas ve murakabe üzere olmak”²⁵⁴ demek olan ihsan şuuruna sahip kimseler olduklarını da göstermektedir. Çünkü ayette: “*Ve onlara ihsan ile tabi olanlar*”, kaydı sahabe için değil, onlara tabi olanlar hakkındadır. Dolayısıyla “ihsan” ile kendilerine tabi olunan sahabe metbûun leh (kendisine tabi olunan) olmaları sebebiyle bu sığata evleviyetle layıktır.²⁵⁵ Ayrıca bir başka ayette kendilerine “hüsna” (cennet) vaad edilenlerin ihsan sahipleri olduğu bildirilmektedir.²⁵⁶

Peygamber Efendimiz de (s.a.v.) birçok hadisi şeriflerinde sahabeyi överek onları hayırla yâd etmemizi istemiştir. Bunlardan iki tanesini zikrelelim: “*İnsanların en hayırlıları benim asrında yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir.*”²⁵⁷ “*Ashabıma sebbetmeyin (dil uzatmayın). Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun (sizden) biri, Uhud dağı kadar altın infak etse, onlardan birinin infak ettiğı bir müdd'e (ölçeğe) hatta yarım müdd'e bedel olmaz.*”²⁵⁸

İşte bütün bunlar sahabeyi ve onların Kur'ân-ı nasıl anlayıp hayatlarına nasıl tatbik ettiklerini öğrenip, bizimde onlara uymamız gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira

²⁵¹ İslam âlimleri sahâbileri çeşitli faziletlere göre bir takım tabakalara ayırmışlardır. Bunlardan tercih edilen, Hâkim en-Neysabûri'nin taksimatıdır. O, sahabeyi İslam'a giriş öncelikleri, hicret, cihat gibi durumlarına göre 12 tabakaya ayırmıştır: 1- Mekke'de ilk Müslüman olanlar. Dört halife gibi. 2- Daru'n-nedve ashâbı. 3- Habeşistan'a hicret edenler. 4- Birinci akabe biatında bulunanlar. 5- İkinci akabe biatında bulunanlar. 6- Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Medine'ye girmeden önce Kuba'da kendisine yetişen muhacirler. 7- Bedir ehli. 8- Bedir harbi ile Hudeybiye Antlaşması arasında hicret edenler. 9- Bey'atü'r-rıdvan'a katılanlar. 10- Hudeybiye antlaşması ile Mekke'nin fethi arasında hicret edenler. Halid b. Velid (r.a.) ve Amr b. Âs (r.a.) bunlardandır. 11- Mekke fethinde Müslüman olanlar. 12- Mekke fethi gününde, Vedâ Haccı'nda veya başka bir yerde Rasulüllah'ı gören çocuklar. (es-Suyûti, Celaleddin Abdurrahmân, *Tedribü'r-Râvî fî Şerh-i Takribi'n-Nevevî*, (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2006, s. 286.).

²⁵² Hadid, 57/10.

²⁵³ Müslim, İman, 1, 7.

²⁵⁴ el-Kâşânî, Abdürrezzak, *İstılâhâtü's-sûfiyye (Raşhu'z-zü'lal ile birlikte)*, (thk. Asım İbrâhim el-Keyâlî), (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 131.

²⁵⁵ Ergün Çapan, *Kur'ân-ı Kerim'de Sahabe*, Işık Yayınları, İstanbul 2002, s. 105-110.

²⁵⁶ Yunus, 10/26.

²⁵⁷ el-Buhârî, Fezailü's-sahabe, 1, Şehâdat, 9; Müslim, Fezailü's-sahabe, 212; et-Tirmizi, Menâkıb, 57.

²⁵⁸ el-Buhârî, Fezailü's-sahabe, 5; Müslim Fezailü's-sahabe, 221; et-Tirmizi, Menâkıb, 59; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen I-IV*, Dâru'l Kitâbi'l-Arabî, Beyrut tsz., Sünnet, 11.

onlar bu faziletlere Kur'ân ve onun uygulamaya dökülmüş bir tefsiri mahiyetindeki sünnet sayesinde nail olmuşlardır. Bu sebeple bu çalışma böyle bir konuya hasredilmiştir.

2.1.2. Ashâb-ı Kirâm'ın Kur'ân Anlayışı

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında sahâbenin onu nasıl anladığı ve hayatlarında nasıl uyguladığı büyük önem arz etmektedir. Çünkü onlar Kur'ân'ın ilk muhataplarıydı ve vahyin nüzulüne şahit oluyorlardı. Ayetlerin iniş sebeplerini biliyor hatta bazen kendileri vahyin konusu oluyorlardı. Ayrıca sahâbiler Kur'ân'ı Hz. Peygamberden öğrenme şerefine nail olmuş, Kur'ân'ın hayata taşınmasını, onunla nasıl amel edileceğini de bizzat Hz. Peygamberin şahsında görmüş müstesna kimselerdi. Aynı zamanda onların Kur'ân anlayışının şekillenmesinde yine bizzat Kur'ân ve Hz. Peygamber müessir olmuştu. Dolayısıyla onların Kur'ân anlayışı, Kur'ân'ı nasıl anlamamız ve hayatımıza nasıl tatbik etmemiz gerektiği konusunda bizlere ışık tutacak, Rabbimizin meramını anlamamızda bize en sağlam yolu gösterecektir.

“Oku”²⁵⁹ ilahi emrinin ilk muhatabı olan Sahabe-i Kiram Kur'ân'ı yine bizzat Kur'ân'ın gösterdiği ve Rasulüllah'ın öğrettiği düsturlara göre okudular, anladılar ve yaşadılar.²⁶⁰ Onlar, Kur'ân'ı-Kerîm'in tamamına hiçbir ayetini ayırt etmeksizin iman eden,²⁶¹ Allah'ın ayetleri inip okundukça imanları (yeni hükümler inmesi itibariyle) artan ve kuvvetlenen,²⁶² Kur'ân'ın bütün hükümleri karşısındaki tavırları ve genel karakteristik özellikleri “işittik ve itaat ettik” demek²⁶³ olan kimselerdi.

Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygambere: “*Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir*”²⁶⁴ ayet-i kerimesi nâzil olunca bu Müslümanlara ağır geldi. Bu sebeple ahabın kalplerine öyle bir korku girdi ki daha önce hiçbir şeyden böyle korkmamışlardı.²⁶⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelip diz çökerek: “Ey Allah'ın elçisi, biz şimdiye kadar gücümüzün yettiği amellerle; namaz, oruç, cihad, sadaka ile mükellef

²⁵⁹ Alak, 96/1.

²⁶⁰ Abdullah Yıldız, *Kur'ân'ı Nasıl Okudular*, (2. Baskı), Pınar Yayınları, İstanbul 2011, s. 71.

²⁶¹ Bakara, 2/285.

²⁶² Enfal, 8/2; Tevbe, 9/124.

²⁶³ Bakara, 2/285.

²⁶⁴ Bakara, 2/284.

²⁶⁵ Müslim, İman, 200; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, III, 412; el-Kurtubî, IV, 486.

kılınmıştı. Şimdi ise sana şu ayet nâzil oldu ki bizim buna gücümüz yetmez. Biz içimizden geçirdiklerimiz sebebiyle de cezalandırılacaksak mahvolduk” dediler. Hz. Peygamber: “Siz de sizden önceki Yahudi ve Hristiyanların: “İşittik, isyan ettik” dedikleri gibi mi demek istiyorsunuz? Siz onların yaptıklarının aksine: “İşittik, itaat ettik. Bizi bağışla Rabbimiz, varış sanadır” deyin” buyurdu. Onlar: “İşittik, itaat ettik, bağışla bizi Rabbimiz, varış sanadır” dediler ve dilleri de böyle söylemeye alıştı. Bunun hemen peşinden Allah Teâlâ “*O peygamber de kendisine Rabbinden indirilene iman etti, müminler de... Allah bir nefse ancak gücünün yeteceğini yükler. Kazandığı kendi lehine, kazandığı şer de kendi aleyhinedir. Ey Rabbimiz unuttuk yahut yanıldıysak bizi tutup muâhaze etme*”²⁶⁶ kısmına kadar olan ayetleri indirdi.²⁶⁷

Merhum Seyyid Kutub (v.1966) sahâbe’nin Allah’ın emri karşısında “işittik ve itaat ettik” demelerini şöyle yorumluyor: “Bu sözlerde, Allah’a, O’nun meleklerine kitaplarına ve peygamberlerine imanın etkisi ortaya çıkmaktadır. Duyup itaat etmek, Allah’tan gelen her şeyi dinlemek ve O’nun emrettiği her şeye itaat etmek şeklinde ortaya çıkmaktadır bu etki. Bu da daha önce de söylediğimiz gibi yüce Allah’ı egemenlikte birlemek ve her işte O’na başvurmak demektir. Çünkü Allah’ın emrine itaat edip O’nun metodunu hayatta uygulamadıkça İslâm söz konusu olamaz. Aynı zamanda, insanlar, büyük küçük, hayatla ilgili herhangi bir konuda Allah’ın emrinden yüz çevirdikleri ya da ahlâk, hayat tarzı, toplum, ekonomi ve siyasetle ilgili düşüncelerini O’nun dışındaki bir kaynaktan aldıkları sürece imanın varlığından söz edilemez. Çünkü iman; kalbe yerleşip amelî hayatın doğruladığı bir şeydir.”²⁶⁸

Hz. Ali (r.a.)’nin: “Rasulullah (s.a.v.) zamanında, bir sure, bir ayet veya daha çok bir şey nâzil olurdu da, onunla müminlerin iman ve huşûları daha da artar ve herkes, nâzil olan o sure veya ayetin yasak ettiği şeyden hemen vazgeçerdi.”²⁶⁹ Sözü de müminlerin işittikleri ayeti hemen uygulamaya çalıştıklarını göstermektedir.

Çünkü onlar, Kur’ân’ı sadece sevap kazanmak için değil, aynı zamanda hayatlarına tatbik edecekleri, kendileri için şüphesiz ilim ifade eden bir kaynak olarak okuyorlardı. Zaten onlar için ilim, Kur’ân ve onun canlı tefsiri mahiyetindeki sünnet idi.

²⁶⁶ Bakara, 2/285-286.

²⁶⁷ et-Taberî, VI, 104; Çetiner, I, 122-123; Müslim, İman, 199; es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, III, 411-412.

²⁶⁸ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, I, 343.

²⁶⁹ el-Hindî, Alâuddin Ali b. Hüsameddin El-Muttaki, *Kenzü’l-Ummâl Fî Süneni’l-Akvâli ve’l-Ef’âl I-XVI*, (5. Baskı), (thk. Bekri Hayyânî), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1981, II, 347; Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtü’s-sahâbe I-V*, (1. Baskı), Müessesetü’r-risâle nâşirûn, Beyrut 1999, IV, 236.

Abdullah b. Ömer (r.a.)’in şu sözü bunu destekliyor: “İlim üç şeydir: Biri, her şeyi açık söyleyen Allah’ın Kitabıdır. Diğeri, Efendimizin geçen sünneti, sonuncusu da “bilmiyorum” demektir.”²⁷⁰

Abdullah b. Abbas (r.a.) da şöyle buyuruyor: “İlim ancak Allah’ın kitabı ile Peygamberinin sünnetidir. Kim bu ikisi dışında kendi kafasından bir şey söylese, o şeyi iyilikleriyle kötülüklerinden hangisi arasında bulacağını bilmiyorum.”²⁷¹

Hiz. Peygamberin (s.a.v.) şu hadisi de sahâbenin ilim deyince Kur’ân’ı anladığını gösterir. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Yeryüzünden kaldırılacak olan ilk şey ilimdir.” Sahâbiler: “Ya Rasûlellah Kur’ân kaldırılacak mı?” dediler. Rasûlullah (s.a.v.) “Hayır. Ancak onu öğretenler ölecek.” Veya şöyle buyurdu: “O’nun tevilini bilenler ölecek ve onu hevâlarına göre tevil eden bir topluluk kalacak.”²⁷² Görüldüğü gibi “ilim kaldırılacak” deyince sahâbenin ilk tepkisi “Kur’ân kaldırılacak mı?” demek olmuştur.

İşte Kur’ân’ı ilim kaynağı olarak gören sahabe onu hayatlarına tatbik etmek, onunla amel etmek gayesiyle Kur’ân’ı okuyorlardı. Bu hususta yine sahâbe’nin ifadesine başvuralım. İbn-i Mes’ud (r.a.) der ki: “Kur’ân insanlara onunla amel etsinler diye nâzil oldu. İlk insanlar Kur’ân’ı amel etmek için okudular. Sizin herhangi biriniz ise Kur’ân’ı başından sonuna kadar okur, tek bir harfini bile bırakmaz. Oysa onunla amel etmeyi tamamen terk etmiştir.”²⁷³

Yine İbn-i Mes’ud (r.a.) şöyle diyor: “Bizden biri on ayet öğrendiğinde onların manalarını iyice kavrayıp amel etmedikçe diğerlerine geçmezdi.”²⁷⁴

Burada şunu da belirtmeliyiz ki sahâbe’nin Kur’ân’ı anlaması hususunda en önemli etken, onların Kur’ân-ı Hiz. Peygamberden öğrenmiş olmalarıdır. Bu öğrenme biz de olduğu gibi sadece bir elif bâ öğrenimi veya Arapça öğrenimi değildi. Ancak bu öğretim sahâbe’nin Kur’ân’ın tilâvetini, ahkâmını ve bu ahkâmın nasıl uygulanacağını yani tefsirini öğrenmek şeklinde idi.²⁷⁵

²⁷⁰ İbn-i Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf, *Câmi’u Beyâni’l-İlm ve Fazlih I-II*, Dâru İbnü’l-Cevzi, Riyad tsz., I, 753; Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtü’s-sahâbe*, IV, 224.

²⁷¹ İbn-i Abdilberr, I, 759; Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtü’s-Sahâbe*, IV, 224.

²⁷² es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, III, 293-294.

²⁷³ el-Gazâlî, İmam Muhammed Ebu Hâmid, *İhyâ’u Ulûm’id-Din I-IV*, (trc. Ali Arslan), Hikmet Neşriyat, İstanbul tsz., I, 794.

²⁷⁴ et-Taberî, I, 80; İbn-i Kesir, I, 8.

²⁷⁵ Talha Hakan Alp, *Kur’ân-ı Kerîm’i Nasıl Anlamalıyız?*, (1. Baskı), Rihle Kitap, İstanbul 2009, s. 20-24.

Nitekim, Ebu Abdurrahman (es-sülemî)'dan rivayet edildiğine göre o şöyle der: “Bize Kur’ân’ı öğretenler (sahâbîler); Kendilerinin de Nebi (s.a.v.)’den Kur’ân öğrendiklerini, on ayet öğrendiklerinde o ayetlerin içeriği ile amel etmedikçe diğer ayetlere geçmediklerini, dolayısıyla Nebi (s.a.v.)’in kendilerine Kur’ân’ı ve onunla amel etmeyi topluca öğrettiğini, bize anlattılar.”²⁷⁶ Çünkü O (s.a.v.) tebliğle görevli olduğu gibi tebyin ile de vazifeli idi.²⁷⁷

Eş-Şafîi (r.a) de bu durumu şöyle anlatır: “Allah’ın Kitabı ile birlikte hüküm bildiren Rasulüllah’ın sünnetleri iki kısımdır: Birincisi, Peygamber Allah’ın indirdiğine olduğu gibi uymuştur. Diğeri, mücmeldir. Rasulüllah Allah adına mücmelin mânasını beyan etmiştir. Bu mücmel hükmün bildirdiği farz, umumî veya hususi olma bakımından nasıldır? Kullar onu nasıl eda edecekler? İşte bunları Peygamber (s.a.v) açıklığa kavuşturmuştur.”²⁷⁸ Zira Hz. Peygamberin tebliği iki şekildedir: Birisi risaleti yani Kitabı tebliğ etmek, diğeri de manalarını açıklamak ve bildirmektir.²⁷⁹

Abdullah İbn-i Ömer (r.a.)’in şu sözleri de sahabenin Kur’ân’ı nasıl ve ne amaçla öğrenip okuduklarını ortaya koymaktadır: “Uzun bir ömür sürdüm. Bizim her birimize Kur’ân’dan önce iman nasip olurdu. Herhangi bir sûre nâzil olunca, sizin Kur’ân’ı öğrendiğiniz gibi o suredeki helal ve haramları, bilinmesi gereken hususları öğrenirdi. Sonra insanlar gördüm; onlardan birine imandan önce Kur’ân veriliyor, o da Fatiha’dan sonuna kadar onu okuyor, fakat ne emrettiğini, neleri yasakladığını ve nelerin belenmesi gerektiğini bilmiyor. Çürük hurmayı saçır gibi onu saçıyor.”²⁸⁰

Buraya kadar zikrettiğimiz rivayetler sahabenin Kur’ân’ı okumaktan asıl gayelerinin onunla amel etmek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bundan sonraki bölümlerde biz, önce işin temelini oluşturması sebebiyle Kur’ân’ın sahabe üzerindeki imânî etkilerini biraz genişçe işledikten sonra sahabenin amelî ve ahlâki konularda Kur’ân ayetlerini nasıl hayatlarına tatbik ettiklerini ana hatlarıyla anlatmaya çalışacağız.

²⁷⁶ et-Taberî, I, 80; İbn-i Kesir, I, 8.

²⁷⁷ Mâide, 5/67; Kıyame, 75/19; et-Taberî, XXIV, 70.

²⁷⁸ eş-Şafîi, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (4. Baskı), (Çev. Abdülkadir Şener, İbrahim Çalışkan), TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 62, h. no. 298.

²⁷⁹ Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kurân’ı Tefsiri I-II*, (4. Baskı), Işık Akademi Yayın, İstanbul 2010, I, 24.

²⁸⁰ er-Rûdânî, Muhammed b. Süleyman, *Cem’ul-Fevâid Min Câmi’il-Usûl ve Mecme’iz-Zevâid I-IV*, (thk. Ebu Ali Süleyman b. Dürey’), (1. Baskı), Dâru İbn-i Kesir- Dâru İbn-i Hazm, Beyrut 1998, I, 49; Kandehlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, IV, 236; es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, III, 294.

2.2. KUR'ÂN'IN MÜSLÜMANLARI İMAN BAKIMINDAN ETKİLEMESİ

2.2.1. İman ve Tevhid Eğitimi

Kur'ân-ı Kerim'in ilk Müslümanlar üzerinde gerçekleştirdiği ilk ve en mühim değişim, onların itikatlarını tashih etmek ve tevhid akidesini yani Allah (c.c.)'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir olduğu inancını²⁸¹ tesis etmek suretiyle olmuştur. Zira bir ilaha inanmak ihtiyacı insanoğlunun fitratında bulunmaktadır. Fitratı bozulmamış bir kimse kendi içinde bir yaratıcının varlığını hisseder ve ona yönelme ihtiyacı duyar. Bu sebeple ilahi bir dinin asıl amacı bir ilaha ihtiyaç duygusunu ortaya çıkarmak değil, insanların bu konudaki itikatlarını tashih etmektir. İşte bu nedenle Kur'ân, Allah (c.c.)'ın varlığından çok birliğinden bahseder. Çünkü insanların ulûhiyet konusunda en çok yanıldıkları husus Allah (c.c.)'ın birliği konusudur. Dolayısıyla islam dininin en temel esası tevhid'dir.²⁸²

Kur'ân-ı Kerim, muhataplarının itikadını ıslah ederken Allah'ın varlığını tartışmaya açarak O'nun varlığını ispat etme yoluna gitmez. Çünkü Allah'ın varlığı, delil getirmeye ihtiyaç bırakmayacak derecede apaçık bir gerçektir. Ancak Kur'ân'da mahlûkata dikkat çekilerek Allah'ın varlığı hakkında insanların akıllarına hitap eden dolaylı deliller getirilmiştir: *“Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar? Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır! Onlar bir türlü anlayıp inanmazlar.”*²⁸³ *“Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halîmdir, çok bağışlayıcıdır.”*²⁸⁴ *“(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?”*²⁸⁵

Bu ve benzeri ayetlerdeki deliller yanında zaten Allah (c.c.) din duygusunu insanın fitratına yerleştirmiştir. Yani insan doğuştan dine meyyaldır.²⁸⁶ Nitekim Kur'ân-ı

²⁸¹ Molla Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber Li-Ebî Hanîfe*, (thk. Mervan Muhammed eş-Şa'âr), (2. Baskı), Dâru'n-Nefâis, Dimeşk 2009, s. 48-49; Ömer Nasûhî Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam* (sad. K. İsmail Paçacı), Fatih Enes Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 177; Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005, s. 47; Yunus Kaya, *İlm-i Kelam*, Uzakülke Yayınları, (1. Baskı), Erzurum 2010, s. 76-77.

²⁸² Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, 38-41; Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, s. 21.

²⁸³ Tûr, 52/35-36.

²⁸⁴ Fâtır, 35/41.

²⁸⁵ Gâşiye, 88/17-20.

²⁸⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (9. Baskı), TDV Yayınevi, Ankara 2011, s. 124.

Kerimde: “(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah’ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler”²⁸⁷ buyrulmaktadır. Bu ayeti açıklayıcı mahiyetteki bir hadis-i şerifte de şöyle buyrulur: “Her doğan fitrat üzerine doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.”²⁸⁸ Hadisin bazı rivayetlerinde “fitrat” ifadesi yerinde “millet” ifadesi, “Mecusi yapar” ifadesi yerinde de “müşrik yapar” ifadesi mevcuttur.²⁸⁹

Zamanla insanın fitratında bulunan din duygusunun, dolayısıyla tevhid akidesinin üzeri küllenmiş ve insanlar çeşitli varlıklara tapmaya başlamışlar. Kimisi Allah’ı inkâr etme yoluna gitmiş, kimisi de ona şirk koşmuşlardır. Ancak bütün bunlara rağmen darda kaldıklarında, zora düştüklerinde ve başlarına her hangi bir bela geldiğinde bu tevhit duygusu üzerindeki küller savrulmuş ve Allah’ı anmak, ona yönelmek durumunda kalmışlardır. Nitekim bu durum Kur’ân-ı Kerim’de şöyle bildiriliyor: “Nimet olarak size ulaşan ne varsa, Allah’tandır. Sonra size bir zarar dokunduğu zaman da yalnız O’na yalvarırsınız. Sonra da sizden o zararı giderdiğinde, içinizden bir zümre, hemen Rablerine ortak koşarlar!”²⁹⁰ “Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O’ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, (yine eski halinize) dönersiniz. İnsanoğlu çok nankördür.”²⁹¹

Hız. Peygamber (s.a.v.)’e risâlet vazifesi verildiğinde Arapların durumu da böyle idi. Onlar Allah (c.c.)’ın varlığına inanıyorlar, gökleri ve yeri onun yarattığını söylüyorlar fakat Allah (c.c.)’a bir takım putları ortak koşuyorlardı. “Andolsun ki onlara: “Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?” diye sorsan, mutlaka, “Allah” derler. O halde nasıl (haktan) çevrilip döndürülüyorlar?”²⁹²

Putu tapanlar, Allah (c.c.)’ı bırakıp neden putlara taptıklarına dair de bir takım bahaneler uyduruyorlardı. “Dikkat et, hâlis din yalnız Allah’ındır. O’nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler: “Onlara, bizi sadece Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz,” derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında

²⁸⁷ Rûm, 30/30.

²⁸⁸ el-Buhârî, Cenâiz, 91; Müslim, Kader, 22; Ebû Dâvûd, es-Sünnet, 18.

²⁸⁹ et-Tirmizî, Kader, 5; Müslim, Kader, 23.

²⁹⁰ Nahl, 16/53-54.

²⁹¹ İsrâ, 17/67.

²⁹² Akebût, 29/61.

hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.”²⁹³ Bir de kendi akıllarınca Tek Allah’ın her şeyle ilgilenebileceğini anlayamıyorlardı, bu onların tuhafına gitmişti: *“Aralarından kendilerine bir uyarıcının gelmesine şaşılar ve kâfirler: “Bu pek yalancı bir sihirbazdır! Tanrıları, tek tanrı mı yaptı? Doğrusu bu tuhaf bir şeydir!” dediler.*”²⁹⁴

Ayetin bu tabiri müşriklerin tevhid gerçeği karşısındaki hayretlerini ortaya koymaktadır. Onlara göre tek bir ilah olması tasavvur dahi edilemeyecek kadar tuhaf bir şeydi.²⁹⁵ Demek ki burada asıl ve en temel problem tevhid problemiydi. Yani insanlara Allah (c.c.)’ın varlığından ziyade birliği anlatılmalı ve bu iman onların kalplerine işlenmeliydi. İşte Kur’ân-ı Kerim tam da bunu yapmıştır. O, cahiliye çağında yetişmiş olan müşrik kimselere tevhidi öyle aşlamış ki onlardan İslam’a girenlerin her biri katıksız muvahhitler olmuşlardır.

Kur’ân- Kerimde Allah (c.c.)’ın birliği birkaç şekilde anlatılmıştır. Biz bu şekilleri iki başlık altında özetleyebiliriz.

1- Allah (c.c.)’ın bir (Vâhid)²⁹⁶ ve tek (Ehad)²⁹⁷ olduğunu ifade eden ayeti kerimeler: *“Yemin ederim ki, ilâhınız birdir.”*²⁹⁸ *“De ki: O, Allah tekdir (şeriki yoktur).”*²⁹⁹ *“İşte bu (Kur’ân), kendisiyle uyarılsınlar, Allah’ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara (gönderilmiş) bir bildiridir.”*³⁰⁰

2- Allah (c.c.)’ın birliğini ortaya koymakla beraber diğer batıl ilahları nefyeden ayet-i kerimeler: *“Allah, kendinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’tır.”*³⁰¹ *“İşte Rabbiniz Allah O’dur. O’ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O’na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O’dur).”*³⁰² *“Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah’ım. Benden başka ilâh yoktur.”*³⁰³ *“Ey insanlar! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın; Allah’tan başka size gökten ve yerden rızık*

²⁹³ Zümer, 39/3.

²⁹⁴ Sâd, 38/4-5.

²⁹⁵ Kutub, Seyyid, V, 3009.

²⁹⁶ En’âm, 6/19; Ra’d, 13/16; İbrahim, 14/52; Nahl, 16/22, 51; Akebût, 29/46; Saffât, 37/4; Mü’min, 40/16.

²⁹⁷ İhlas, 112/1.

²⁹⁸ Saffât, 37/4.

²⁹⁹ İhlas, 112/1.

³⁰⁰ İbrahim, 14/52.

³⁰¹ Bakara, 2/255.

³⁰² En’âm, 6/102.

³⁰³ Tâhâ, 20/14.

verecek bir yaratıcı var mı? O'ndan başka tanrı yoktur. Nasıl oluyor da (tevhiden küfre) çevriliyorsunuz!”³⁰⁴ “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki Arş’ın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.”³⁰⁵ “Göklerin ve yerin mülkü o’nundur. O bir çocuk edinmemiştir, mülkünde ortağı yoktur. Her şeyi yaratmış, ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir.”³⁰⁶ “...Allah’a ve peygamberlerine iman edin. “(Tanrı) üçtür” demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah’tır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi o’nundur. Vekil olarak Allah yeter.”³⁰⁷

Kur’ân-ı Kerim’in bu ve benzeri ayetlerinden anlaşılmaktadır ki; Allah (c.c.) zatında, sıfatlarında, fiillerinde tektir. Eşi, benzeri veya ortağı olmaktan münezzehtir. Yaratan, yaşatan, rızık veren ve öldüren odur. Kendisine kulluk yapılmaya, ibadet edilmeye müstahak olan yalnızca odur.³⁰⁸

İşte Rasulüllah (s.a.v.) da insanları ilk önce bu ayetlerle Kelime-i tevhide, Allah (c.c.)’tan başka ilah olmadığı ve kendisinin de Allah (c.c.)’ın Rasulü olduğuna inanmaya ve genel olarak Allah (c.c.)’tan getirip tebliğ ettiklerine inanmaya davet etmiştir.

Mesela Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebubekir (r.a.)’i: “Ey Ebubekir! Ben seni tek ve ortağı olmayan Allah’a kulluk etmeye, O’ndan başkasına tapmamaya ve Allah’a itaati sağlamak yolunda bana yardımcı olmaya davet ediyorum”³⁰⁹ diyerek, Hz. Ömer (r.a.)’i: “Allah’tan başka ilah olmadığına, O’nun tek ve ortaksız olduğuna, Muhammed’in de Allah’ın kulu ve Rasûlü olduğuna şahitlik et”³¹⁰ diyerek, Hz. Osman (r.a.)’ı: “Allah’tan başka ilah yoktur de” diye emredip peşinden; “Göklerde sizin rızığınız ve size vaad edilen vardır. Göklerin ve yerin rabbine yemin olsun ki kesinlikle o sizin konuştuğunuz gibi haktır”³¹¹ ayetini okuyarak,³¹² Hz. Ali (r.a.)’yi: “Allah’tan

³⁰⁴ Fâtır, 35/3.

³⁰⁵ Enbiya, 21/22.

³⁰⁶ Furkân, 25/2.

³⁰⁷ Nisa, 4/171.

³⁰⁸ el-Haneî, el-Allâme İbnü Ebi’l-İ’z, *Şerhu’l-Akîdetü’t-Tahâviyye*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2009, s. 23-28; Özler, s. 48-49.

³⁰⁹ el-Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*, II, 164; ed-Dımeşkî, II, 281; Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtü’s-sahâbe*, I, 79.

³¹⁰ Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, I, 80.

³¹¹ Zariyat, 51/22-23.

³¹² Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, I, 80-81.

başka ilah olmadığına, o'nun bir ve ortaksız olduğuna şahitlik edeceksin. Lat ve Uzza'yı inkâr edeceksin. Allah'a koşulan ortaklardan teberri edip, uzaklaşacaksın"³¹³ diyerek İslam'a davet etmiş, onlara Kur'ân okumuş ve onlar da bu şartlarla iman etmişlerdir.

2.2.2. Daru'l Erkam ve Suffe

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kendisine tebliğ vazifesi verildiği ilk günden itibaren durmadan usanmadan insanlara İslam'ı arz ediyor henüz açık tebliğle emir olunmadığı için gizli tebliğini sürdürüyordu. Bu dönemde hanımı Hz. Hatice, amcasının oğlu Hz. Ali, azatlısı Hz. Zeyd, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman b. Affan, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Hz. Talha b. Ubeydullah ve daha niceleri Müslüman olmuşlardı.³¹⁴

Gün geçtikçe Müslümanların sayısı artıyor. İslam nuru ile müşerref olan bu insanların hayatları bir anda değişiyor, hayatlarında şirke ait ne varsa atıyorlar ve yerine tevhidi ikame ediyorlardı. Bu tevhid akidelerini ise namaz ibadetiyle dışa vuruyorlardı. Yani namaz işin başından itibaren Müminlerin hayatına giriyordu. Fakat Mekke müşrikleri onların imanlarından da namazlarından da rahatsız oluyorlardı. Yine bir gün bir grup Müslüman Kâbe'de namaz kılarken müşrikler onlara saldırmış ve Hz. Hatice'nin ilk eşinden olan oğlu, yani Peygamberimiz (s.a.v.)'in oğulluğu Hz. Haris b. Ebi Hale (r.a.) İslam'ın ilk şehidi olmuştu.³¹⁵ Dolayısıyla İslam davasının ilk kurbanı bizzat Peygamber ailesinin bir ferdi idi.

Mekkeli müşriklerin giderek artan zulüm ve baskıları sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.v.) Mescid-i Haram içinde Safa tepesinin eteklerinde bulunan bir evi kendine ikametgâh olarak seçti. İslâm tarihinde Darü'l-Erkam ve dârü'lislâm diye de bilinen bu ev, ilk Müslümanlardan Erkam b. Ebü'l-Erkam el-Mahzûmi (r.a.)'ye aitti. Hz. Peygamber (s.a.v.) burada bir yandan ashâb-ı kirama dinî bilgiler öğretirken bir yandan da ilâhî gerçeği aramakta olan insanları İslâm'a davet ediyor, onlara Kur'ân-ı Kerîm okuyor ve onlarla birlikte namaz kılıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu evdeki faaliyetlerinin sonucunda birçok kimse Müslüman olmuştu. Hz. Ömer (r.a.)'de burada Müslüman olanlardandı. İslâm'a davet için bu evin seçilmesinde, Kâbe'nin haremine

³¹³ Kandehlevî, *Hayâtü's-sahâbe*, I, 81.

³¹⁴ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I, 204.

³¹⁵ el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe I-IX*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut, 1995, I, 696; Muhammed Emin Yıldırım, *Nebevi Eğitim Modeli Daru'l-Erkam*, (5. Baskı), Siyer Yayınları, İstanbul 2011, s. 25-26.

dâhil oluşu, hac ve umre için Mekkelilerle ve dışarıdan gelen pek çok kimse ile dikkati çekmeden temas kolaylığı sağlaması gibi hususlar göz önüne alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in önderliğindeki Müslümanlar, işkence ve baskı ortamında bu evi kendilerine merkez ve medrese yaptılar ve geceleri orada buluşmaya başladılar. Orada yeni din öğreniliyor; yeni gelen ayetler ezberleniyor; namaz kılınıyor; evinden kovulan, aç kalan, işkenceye uğrayan Müslümanlara kanat geriliyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Dârülerkam’a geliş tarihi nübüvvetin 4. yılı olarak kabul edilirse de bu doğru değildir. Erkam b. Ebü’l-Erkam’ın İlk Müslümanlar arasında yer almasından dolayı bu tarihi bi’setin 1. yılı, hatta bu yılın ilk ayları olarak kabul etmek lazımdır. Hz. Peygamber (s.a.v.), nübüvvetin 6. yılı Zilhicce ayında Hz. Ömer’in Müslüman olmasından sonra Dârülerkam’dan ayrılmıştır.³¹⁶

Mekke devrinde inen sure ve ayetler dikkate alındığında Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu evde daha çok akideyi ıslah ile uğraştığı iman ve zihniyet eğitimi verdiği görülür. Nitekim Kur’ân-ı Kerim, Mekkî ayet ve surelerde; ferdin ve milletin ıslahı için geçmiş milletlerden ve Peygamberlerden örnekler vererek, tedrici olarak ıslah yolunu tercih eder. Şirk ve putperestlik inançlarını açık delillerle çürütüp, Allah (c.c.)’in birliği, peygamberleri, melekleri, öldükten sonra dirilme ve ceza gibi hususlarda, muarızlarının akide bozukluklarını delillerle ortaya koyar ve onları doğru yola davet eder.³¹⁷

Mekke’de Dâru’l-erkâm’ın deruhte ettiği bu eğitim öğretim görevi Medine’de suffice ile devam ettirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine’ye hicretlerini müteakiben Mescidi inşa ettirirken hane-i saadetlerinin yanı sıra mescidin güney tarafına kimsesiz fakir sahâbîlerin kalması için bir gölgelik yaptırdı. Burada fakir muhacir sahâbîlerin yanı sıra Ensar’dan ve evi olanlardan da kalanlar vardı. Burada kalanların ihtiyaçları bizzat Rasulüllah (s.a.v) ve durumu olan sahâbîler tarafından karşılanıyordu. Kiblenin Kâbe’ye döndürülmesinin ardından bu gölgelik kuzey tarafa alınmış, daha sonra ise mescide dâhil edilmişti. İşte bu mekâna “suffe”, burada kalanlara da “ashâb-ı suffice” denilmektedir.³¹⁸

³¹⁶ M. Asım Köksal, “Dârülerkam”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 520; Yıldırım, s. 36-37; Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, I, 230-234.

³¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 61-62.

³¹⁸ İbn-i Sa’d, *Tabakât*, I, 219-220; Mustafa Baktır, “Suffe”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 469-470; Köksal, III, 171; Suruç, s. 352.

Suffe’de kalan bu sahâbîler Kur’ân ilmi tahsil eder, Resûl-i Ekrem Efendimizin vaaz ve derslerini dinleyerek istifade ederlerdi. Daima orada hazır bulunur Rasulüllah’ın anlattıkları bilgileri hıfzedip diğer sahâbîlere de naklederlerdi. Vakitlerini Resûlullah (s.a.v.)’in huzurunda geçiren bu mübarek zümre, ilim âşığı talebelerden müteşekkildi. Peygamber Efendimiz tarafından tesbit edilen hocalar, kendilerine Kur’ân ve yazı öğretirlerdi. Bunlardan yetişenler, Müslüman olan kabilelere Kur’ân öğretmek ve Sünnet-i Rasulüllah’ı beyan etmek için, Müslüman olmayanlara da tebliğ için gönderilirlerdi. Bu sebeple de kendilerine “kurra” denilirdi. Suffa ise bu itibarla “Dârû’l-Kurra” diye anılmıştır. İşte bu müstesna şahısların, o günün Müslümanlarının İslam’ı öğrenmelerinde müstesna hizmetleri olduğu gibi yüce dinimizin bu günlere gelmesinde de büyük payları vardır.³¹⁹

2.2.3. Sahabenin Kamil Mümin Olmaları

İslâm’ın ilk muhatapları, İslam’la şereflenmeden önce çeşitli yanlış inanışlara sahip olan, putlara tapan,³²⁰ meleklerin Allah’ın kızları olduğuna inanan,³²¹ öldükten sonra dirilmeyi muhal gören,³²² atalarının yanlış inançlarında direnen³²³ kimselerdi. Mekke’de iken Dârû’l-Erkam’da, Medine’ye hicretten sonra ise Mescid-i Nebî’de, Suffe’de ve diğer yer ve zamanlarda öğrendikleri ilim ve aldıkları nebevî eğitim sayesinde bu insanlar artık eski yanlış inançları tashih edilmiş, imanlarını özümsemiş, inanılması gereken bütün hususlara iman eden kimseler haline gelmişlerdi. *“Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. “Allah’ın peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır” dediler”*³²⁴ ayet-i buna delalet etmektedir. Hz. Peygamber ve müminler hem burada zikredilen hususlara hem de *“Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti”* cümlesinde mündemiç olan yani Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde geçen ahiret günü,³²⁵ kader,³²⁶ cennet³²⁷ ve cehennemin

³¹⁹ Baktır, XXXVII, 469-470; Köksal, III, 171-172; Suruç, Salih, s. 352-354.

³²⁰ Sâd, 38/4-5; Zümer, 39/3.

³²¹ Zuhuruf, 43/15-18.

³²² Yâsin, 36/78.

³²³ Bakara, 2/170.

³²⁴ Bakara, 2/285.

³²⁵ Sâd, 38/79-81; İbrahim, 14/41; Mü’min, 40/39; Teğabün, 64/7; Müslim, iman, 1.

³²⁶ Nisâ, 4/78-79; En’âm, 6/39, 125; Tevbe 9/51; Yûnus, 10/99; Furkan, 25/2; Secde 32/13; Kamer, 54/49; Cin, 72/10; İnsan, 76/30; Tekvîr, 81/29; Ayrıca *Müslim*’de rivayet edilen Cibril hadisinde Hz. Peygamber imanı tarif ederken şöyle buyurmuştur: “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret

varlığı,³²⁸ cinlerin varlığı³²⁹ gibi ğayba³³⁰ dair diğerk inanılması gereken bütün hususlara hakkıyla iman eden kimselerdi.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in rehberliğinde ve tedrisatında yetişen bu insanları Allah (c.c.), Rasulüne çevre olarak özellikle seçmiş,³³¹ onların kalplerine imanı sevdirmiş, nefislerini inkâr, isyan ve Allah'a itaatten çıkma gibi sapıklık nevilerinden nefret ettirmiş, böylece iman onların katında her şeyden değerli hale gelmişti.³³²

İslam inanç sistemi bu ilk Müslümanların vicdanlarına tam anlamı ile yerleşmişti. Vicdanlar bu ilkeyi özümsemiş, duygular bu ilkenin denetimine girmişti.³³³ Artık onlar, Allah ve Rasulü bir işe hükmettiğinde ona teslim olmaları gerektiğini bilen³³⁴, bu sebeple Allah ve Rasûlü'nün hükümleri karşısında “işittik ve itaat ettik”³³⁵ deme teslimiyetini gösteren, Allah'a verdikleri sözde sadık olan,³³⁶ daha dünyada iken Allah (c.c.)'ın kendilerinden razı olduğunu³³⁷ bildirdiği hakiki mümin³³⁸ kimseler haline gelmişlerdir. Bu hususta Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: “*Hem bilin ki, içinizde Allah'ın elçisi vardır. Şayet o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir. Küfrü, fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır.*”³³⁹ “Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da

gününe iman etmen, ayrıca hayır ve şerriyle birlikte kadere iman etmendir.” (Müslim, iman, 1.). Diğerk bir rivayette ise: “Kaderin tamamına iman etmendir” buyrulur. (Müslim, iman, 7.); es-Sâbûni, Nureddin, *Mâtürîdiyye Akaidi (terc. Bekir Topaloğlu)*, (8. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2005, s. 155-156; el-Haneff, İbnü Ebi'l-l'z, *Şerhu'l-Akaidetü't-Tahâviyye*, s. 214-216, 240.

³²⁷ Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/33; Necm, 53/13-15; Hadid, 57/21.

³²⁸ Âl-i İmrân, 3/131; Nebe, 78/21-22.

³²⁹ Hûd, 11/119; Secde, 32/13; Saffât, 37/158; Zariyat, 51/56; Nâs, 114/6.

³³⁰ Bakara, 2/3; Âl-i İmrân, 3/44; Enbiya, 21/49; Kâf, 50/33.

³³¹ İsmail Lütfi Çakan, *Sahâbe Kivâmı*, (2. Baskı), İFAV Yayınları, İstanbul 2011, s. 35.

³³² İbn-i Kesîr, VII, 372; es-Sâbûni, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 1129; Hucurat, 49/7.

³³³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, V, 2866.

³³⁴ Ahzab, 33/36.

³³⁵ Bakara, 2/285; Nûr, 24/51.

³³⁶ Ahzab, 33/23-24.

³³⁷ Tevbe, 9/100; Feth, 48/28; 58/Mücadele, 22.

³³⁸ Enfal, 8/74.

³³⁹ Hucurat, 49/7.

Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır."³⁴⁰

İşte din muhabbeti, bağlılığı böyle her şeyin üstündedir. (Baba, oğul vb.) Çok yakın akrabaları da olsalar, o din düşmanlarını sevmeyen müminlerin kalplerinde Allâh-ü Teâlâ İmânı vücuda getirmiş, tesbît buyurmuştur. Hak Teâlâ Hazretleri kendi ilâhî katından veya iman cihetinden bir nûr, manevî hayatın medarı olan yüce bir kuvvet ile yahut Kur'ân-ı Kerim ile o mümin kullarını takviye etmiştir. Onları ilim ve irfan nurları ile aydınlatmıştır. Onlar o sayede pek mükemmel bir itminan-i kalbe, hak üzere sebâta muvaffak olmuşlardır.³⁴¹ Bütün bunlardan olsa gerek ki (Peygamberlerden sonra) insanların en hayırlıları olma şerefine ermişlerdi. Bu konuda Rasulüllah (s.a.v.) şöyle buyurdular: *"İnsanların en hayırlıları benim asrında yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir."*³⁴² *"Ashabıma sebbetmeyin (dil uzatmayın). Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun (sizden) biri, Uhud dağı kadar altın infak etse, onlardan birinin infak ettiği bir müdd'e hatta yarım müdd'e bedel olmaz."*³⁴³

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim ayetleri inip okundukça müminlerin imanları, yakînleri, tasdikleri ve amel-i salihe yönelişleri artar ve kuvvetlenirdi.³⁴⁴ Bu onların, Allah katından nazil olup kendilerine okunan her şeyi tasdik etmeleri demektir. Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında, mükellefiyetler zamanla ve bir biri ardınca geliyor, onlar da her teklifin meydana gelmesi esnasında tasdik ve ikrarlarını arttırıyorlardı.³⁴⁵ Bu durum Kur'ân'da şöyle bildiriliyor: *"Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: "Bu sizin hanginizin imanını artırdı?" İman edenlere gelince (bu sûre) onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler."*³⁴⁶ *"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."*³⁴⁷

³⁴⁰ Mücadele, 58/22.

³⁴¹ Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâlî Âlisi ve Tefsiri I-VIII*, Bilmen Basım ve Yayın Evi, İstanbul tsz, VIII, 3664.

³⁴² el-Buhâri, Fezailü's-sahabe, 1, Şehâdat, 9; Müslim, Fezailü's-sahabe, 212; et-Tirmizi, Menâkıb, 57.

³⁴³ el-Buhâri, Fezailü's-sahabe, 5; Müslim Fezailü's-sahabe, 221; et-Tirmizi, Menâkıb, 59; Ebû Dâvûd, Sünnet, 11.

³⁴⁴ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, V, 188.

³⁴⁵ er-Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb (Tefsiru'l-Kebir)*, XV, 123.

³⁴⁶ Tevbe, 9/124.

³⁴⁷ Enfal, 8/2.

Nitekim İmam-ı Rabbani de sahabenin imanının Hz. Peygamberle beraber olmaları ve vahyin inişine şahit olmaları sebebiyle şuhûdî olduğunu söylemektedir.³⁴⁸

Ayrıca Sahâbe-i Kirâm imanlarına herhangi bir hâlel gelmesinden de son derece korkarlardı. Nitekim *“İman edip imanlarına zulüm (şirk) karıştırmamış olan kimseler için emniyet vardır. Onlar doğru yoldadırlar”*³⁴⁹ ayet-i kerimesi inince bu Hz. Peygamber’in sahâbîlerine çok ağır geldi ve “Ey Allah’ın Rasûlü! Bizim hangimiz nefesine zulmetmemiştir ki!” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdular: “Bu ayetin manası sizin anladığınız gibi değildir. Lokman’ın oğluna dediği gibidir. O oğluna: *“Ey oğul! Sakın hiçbir şeyi Allah’a ortak koşma. Zira Allah’a ortak koşmak büyük bir zulümdür”*³⁵⁰ demişti.”³⁵¹

Onların iman hassasiyetini gösteren diğer bir misal: Ammar b. Yâsir (r.a.) iman uğruna ailesiyle birlikte çeşitli işkencelere maruz kalmıştı. Müşrikler onu öğle sıcağında kızgın kayalara yatırır, demir gömlek giydirecek yakıcı güneşte bekletilirdi. Bazen de sırtını ateşle yakarak, üzerine ağır kayalar koyarak ve boğarcasına başını suya batırarak işkence ederlerdi.

Yine bir gün Müşrikler Ammar’ı yakalamış işkence ile küfür kelimesini söyletmişlerdi. Ammar (r.a.) derhal Rasulüllah (s.a.v.)’e gelerek olanları anlatmış ve kendi durumunun ne olacağını sormuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *“O zaman kalbinde ne vardı?”* diye sordu.

Ammar: “Kalbim imân ile doluydu” dedi.

Hız. Peygamber: *“Eğer onlar ikinci kez sana işkence ederlerse, sen de yine aynı sözleri söyleyebilirsin”* dedi. Bunun üzerine *“Kalbi iman üzere sabit ve bununla mutmain olduğu halde ikrâha uğratılanlar dışında kim, imanından sonra Allah’ı inkâr eder ve fakat kalbini küfre açarsa, işte Allah’ın gazabı bunlarıdır; Onlar için büyük bir azap vardır.”*³⁵² Mealindeki ayetin indiği³⁵³ rivayet edilir.³⁵⁴

³⁴⁸ İmam-ı Rabbânî Ahmed el-Farukî es-Serhendî, *el-Mektûbât I-III*, Siraç Kitabevi, İstanbul tsz., I, 71. (59. Mektup).

³⁴⁹ En’am, 6/82.

³⁵⁰ Lokman, 31/13.

³⁵¹ et-Taberî, XI, 495; İbn Kesir, III, 294; el-Kurtubî, VIII, 445.

³⁵² Nahl, 16/106.

³⁵³ es-Suyûtî, *Lübâbü’n-nükûl*, s. 158; et-Taberî, XVII, 304; el-Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru-Rûhu’l-Beyan I-X*, el-Mektebetü’l-Mahmûdiyye, İstanbul tsz., V, 84-85; Çetiner, II, 551; Köksal, I, 356.

³⁵⁴ Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, I, 348-350; Köksal, I, 351-356.

Bu ilk Müslümanlar kâmil imanın gereği ne ise onu hemen yapmaya çalışırlar, Hz. Peygamberin bildirdiklerine tereddütsüz iman ederlerdi. Şüphesiz bu hususta Hz. Ebûbekir (r.a.)’ın, Miraç haberi karşısında “vallahi, eğer bunu o söyledi ise, muhakkak, doğrudur!” demesi³⁵⁵ kâmil imanın müstesna bir örneğidir.

Yine Rasulüllah (s.a.v.): “*Sizden biriniz beni annesinden babasından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olamaz*”³⁵⁶ buyurmuşlardır. Bu hadisin canlı örneklerinden biri şöyle meydana gelmiştir: Bir gün Peygamber (s.a.v.) Ömer (r.a.)’ın elinden tutmuş bulunuyordu. Ömer ona: “Ya Rasulellah, muhakkak ki sen bana nefsim hariç her şeyden daha sevgilisin.” dedi. Peygamber (s.a.v.) de ona: “*Hayır (öyle değil) nefsim elinde bulunan (Allah)a yemin ederim ki, ben sana kendinden daha sevgili olmadıkça (imanın kemale ermez)*” buyurdu. Bunun üzerine Ömer (r.a.) Ona: “Şu anda Allah’a yemin ederim ki, sen bana muhakkak canımdan da daha sevgilisin.” dedi. Peygamber (s.a.v.) de: İşte şimdi (imanın kemale erdi) Ya Ömer” buyurdu.³⁵⁷

Sahabenin, Hz. Peygamberin iman ve tevhid eğitiminden geçtikten sonraki durumunu üstad Ebu’l Hasan Ali en-Nedvî şöyle anlatıyor; “... Böylece en büyük düğüm çözüldü. Şirk ve küfür düğümü... Ardından bütün düğümler çözüldü. Peygamber (s.a.v) onlara karşı ilk cihadını yaptı. Fakat her emir ve yasağın beraberinde yinelenen bir cihada ihtiyaç duymadı. İslâm, ilk savaşta cahiliyeye karşı bir zafer elde etti. Artık her savaşta zafer onların oluyordu. Onlar kalpleriyle, gönülleriyle, ruhlarıyla ve bütün varlıklarıyla toptan İslâm’a girmişlerdi. Doğru olan kendilerine açıklandıktan sonra, peygambere zorluk çıkarmıyorlardı. O’nun verdiği hükme karşı gönüllerinde herhangi bir burukluk duymuyorlardı. Emrettikten veya yasakladıktan sonra kendilerine seçenek yoktu. Nefislerinin kendilerini aldattığı şeyleri Peygambere anlatıyorlar ve cezayı gerektiren bir suç işlediklerinde vücutlarını korkunç azaba teslim ediyorlardı. İçkinin yasaklama emri geldiğinde, içkiyle dolup taşan kadehler onların elindeydi. Allah’ın emri, onların ıslak dudakları ile yanık yürekleri arasına girdi. Şarap fiçileri kırıldı ve Medine sokaklarına döküldü.”³⁵⁸

³⁵⁵ İbn-i Hişâm, *Sîret*, II, 6-7; Köksal, I, 564-565.

³⁵⁶ el-Buhârî, iman, 4; İbn-i Mâce, Muhammed b. Yezid Ebû Abdillâh el-Kazvînî, *Sünen-ü İbn-i Mâce I-II* (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru’l-Fikr, Beyrut tsz, İman ve Fezailü’s-sahabe ve’ilm, 9.

³⁵⁷ el-Buhârî, Eyman ve Nüzûr, 2; İbn-i Kesîr, IV, 124; es-Suyûtî, *ed-Dürru’l-Mensûr*, VII, 293.

³⁵⁸ Ebu’l-Hasen Ali en-Nedvî, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, (trc. Mehmet Süslü), Çağ Yayınları, İstanbul 1978, s. 158.

2.2.4. Rasulüllah'ı Çok Sevmeleri, O'na İtâat Edip Sünnetine Uymaları

Sünnet lügatte: iyi olsun kötü olsun yol, gidişat demektir.³⁵⁹ Lügatte, bu manalarda kullanılmış olan sünnet kelimesi, İslâm'ın başlangıcından itibaren özel bir mana kazanmış, yine tarîk (yol) ve sîret (gidiş) manalarını muhafaza etmiş olmakla birlikte, bu manalar, yalnızca Hazreti Peygamberin tarîk ve sîretine tahsis olunmuştur. Ancak Hazreti Peygamberin tarîk ve sîretinin, Allah'ın tebliğine memur ettiği “din” ile ilgili olması dolayısıyla, kelimenin lügatte görülen “kötü veya mezmûm yol” manâsı, ıstılahta kaldırılmıştır. Çünkü Hazreti Peygamberin sünneti söz konusu olduğu zaman, bu sünnetin zemme lâıyk kötü yol ve gidiş olması mümkün değildir; bilakis bu yol ve gidiş, övülmeye ve örnek alınmaya lâıyktır.³⁶⁰

Sünnetin ıstılâhi tanımı hadis, usul ve fıkıh âlimleri tarafından kendi ilmi disiplinleri doğrultusunda farklı şekillerde yapılmıştır.

Muhaddislere göre sünnet: “Hz. Peygamber (s.a.v.)’den söz, fiil, takrir, ahlaki ve hulkî (mizaç) sıfat, Peygamberlik öncesi veya sonrası sîreti mahiyetinde rivayet edilen her şeydir.”³⁶¹ Bu tarife göre sünnet, hadisle aynı anlamdadır.³⁶²

Uslucülere göre: “Hz. Peygamber (s.a.v.)’den nakledilen söz, fiil ve takrirleridir.”³⁶³

Fâkihlere göre ise sünnet: “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Farz ve vacib olmayarak yaptıklarıdır ki zıddı bid’attır.”³⁶⁴

Cenabı Allah bütün Peygamberlerini kendilerine itaat edilmesi için gönderdiği³⁶⁵ gibi Hz. Muhammed (s.a.v.)’i de kendisine itaat edilmesi için göndermiştir. Kur’ân-ı Kerimde pek çok ayette Rasûl’e itaati Allah’a itaatle birlikte zikretmiş,³⁶⁶ Kendisiyle

³⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l arab*, III, 2124. s-n-n mad; er-Râzî, *Muhtâru’s-sıhah*, s. 286; Heyet, *el-Mu’cemu’l-Vasît I-II*, el-Mektebetü’l-İslamiyye, İstanbul tsz., I, 456.

³⁶⁰ Talât Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, (10. Baskı), TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 1-2.

³⁶¹ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetü ve Mekânetühâ Fi’t-Teşri’i’l-İslâmî*, (2. Baskı), Dâru’l-Verrâk- el-Mektebetü’l-İslami, yy. 2000, s. 66; Muhammed Accâc el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti* (Çev. Mehmet Aydemir), Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2005, s. 35; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, (10. Baskı), İFAV Yayınları, İstanbul 2003, s. 25.

³⁶² el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, s. 35; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 26.

³⁶³ es-Sibâî, *es-Sünnetü ve Mekânetühâ Fi’t-Teşri’i’l-İslâmî*, s. 65; Hallaf, *İlmü Usûli’l- Fıkıh*, s. 32; Ahmet Naim, *Hadis Usûlü*, s. 13; Seydişehrî, *Fıkıh Usûlü Telhîs-u Usûl-i Fıkıh*, s. 178; Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh Medhal*, s. 329.

³⁶⁴ es-Sibâî, 66; el-Meydânî, Abdülğani El-Ğuneymî, *el-Lübâb Fî Şerhi’l-Kitâb I-III*, Dâru’l Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 2007, I, 98.

³⁶⁵ Nisâ, 4/64.

³⁶⁶ Ebu’l-Fazl Kâdı İyaz El-Yahsubî, *Eş-Şifâ Bi-Ta’rifi Hukûki’l-Mustafa I-II* (Bir mücellled), (thk. Abdüsselam Muhammed Emin), (3. Baskı), Dâru’l-Kütübî’l- İlmiyye, Beyrut 2006, II, 5.

beraber Rasulüne de itaat edilmesini emretmiş, o’na itaati kendine itaat saymıştır.³⁶⁷ Çünkü Allah’a ve Rasulüne iman onlara itaati gerektirir. Bazı ayetlerden anlaşıldığına göre itaatin bulunmaması imanın da bulunmamasını gerektirir.³⁶⁸ İlgili ayetlerden bazıları şunlardır:

“De ki: Allah’a ve Rasûlüne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.”³⁶⁹ “Allah’a ve Rasûlüne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.”³⁷⁰ “Kim Rasûl’e itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!”³⁷¹ “Ey iman edenler! Allah’a ve Rasûlüne itaat edin, işittiğiniz halde O’ndan yüz çevirmeyin.”³⁷² “Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir.”³⁷³

Yine Allah (c.c.) birçok ayeti kerimede Rasulüne tabi olmayı, ona uymayı, sünnetine yapışmayı, onu sevmeyi, onun hükmüne razı olmayı ve yoluna uymayı emretmiş, Rasulüne uymayı kendisini sevmenin alameti saymış, onun hükmüne razı olmayanın mümin olamayacağını bildirmiş ve Hz. Peygamberi müminlere uyulması gereken bir örnek yapmıştır. Nitekim Rabbimiz şöyle buyuruyor: “(Rasûlüm!) De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”³⁷⁴ “Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.”³⁷⁵ “Andolsun ki, Rasulüllah, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”³⁷⁶

Burada zikrettiğimiz ayetler ve bu konudaki diğer ayetlere imtisalen ashâb-ı kirâm Rasulüllah (s.a.v.)’ı ana, baba, akraba, mal, ticaret vs. gibi her şeyden daha çok seviyorlar, canları pahasına Hz. Peygamberin ayağına diken batmasına bile razı olmuyorlardı.³⁷⁷ Daima Hz. Peygambere müracaat ediyorlar, o da kendilerine Kur’ân’ın

³⁶⁷ es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, III, 508.

³⁶⁸ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XV, 121.

³⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/32.

³⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/132.

³⁷¹ Nisâ, 4/80.

³⁷² Enfal, 8/20.

³⁷³ Haşr, 59/7.

³⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/31.

³⁷⁵ Nisâ, 4/65.

³⁷⁶ Ahzab, 33/21.

³⁷⁷ İbn Hişâm, *Sîret*, III, 151; Köksal, III, 612-613.

ahkâmını tefsir ediyor, müşküllerini beyan ediyor, mücmellerini tafsil ediyor, aralarındaki çekişmelerde hüküm veriyor ve onların davalarını hallediyordu. Yine Kur'ân'da nas bulunmayan birçok hususta da hüküm koyuyordu. Ashâb da onun emir ve nehiylerine sıkı sıkıya yapışıyorlar, amel, ibadet ve muamelat hususlarında hep ona itaat edip onu örnek alıyorlardı.³⁷⁸

Onların Rasulüllah'a olan sevgilerini göstermesi bakımından şu misal manidardır; Bir gün Ashab-ı Kiramdan Sevbân (r.a.) yüzü sararmış, beti benzi solmuş, üzüntüsü yüzünden okunur bir halde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına gelmişti. Rasulüllah (s.a.v.) ona bu halinin sebebini sorunca, Sevbân(r.a.): “Ey Allah'ın Rasûlü, ne bir hastalığım, ne bir acım var. Fakat seni görmediğim zamanlar seni özleyip ve senin yanına gelinceye kadar şiddetli bir yalnızlık hissediyorum. Bu dünya böyle de, sonra âhireti hatırladım ve seni orada hiç görememekten korktum. Çünkü ben biliyorum; sen diğer peygamberlerle birlikte yüce mertebelere yükseltileceksin, ben cennete girersem herhalde aşağılarda, senin mertebenden daha aşağıda bir yerde olacağım. Şayet cennete giremezsem zaten ebediyen seni görmem bir daha mümkün olmayacak” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayet-i kerimeyi indirdi:³⁷⁹ *“Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!”*³⁸⁰

Rasulüllah (s.a.v.) Bedir savaşı hususunda ashabıyla istişare ederken Sa'd b. Muaz (r.a.) Ensar adına yaptığı konuşmasında geçen; “Yâ Rasûlallah! Sen, istediğini yap! Seni hak peygamber gönderen Allah'a yemin ederim ki, sen bize şu denizi gösterip dalsan, seninle birlikte biz de dalarız, içimizden hiç kimse geri kalmaz!”³⁸¹ sözleri ise Ashabın Hz. Peygambere itaatinin boyutlarını gözler önüne seriyor

Onlar bütün ibadetlerin özellikle uygulama boyutunu Hz. Peygamberden öğreniyorlardı. Nitekim *“Beni nasıl namaz kılarken gördüyseniz sizde öyle namaz kılın.”*³⁸² Emriyle namazın usul ve erkânını, *“Hac menasikinizi benden alın.”*³⁸³

³⁷⁸ es-Sibâi, *Es-Sünnetü ve Mekânetühâ Fi't-Teşrî'l-İslâmi*, s. 67-70.

³⁷⁹ Çetiner, I, 237; el-Vâhidî, s. 168-169.

³⁸⁰ Nisâ, 4/69.

³⁸¹ ed-Dimeşkî, IV, 47; Köksal, II, 301.

³⁸² el-Buhârî, Ezan, 18.

³⁸³ Ebû Dâvud, Menâsik, 79.

Emriyle hac menâsikini ve nasıl yapılacağını hep Rasulüllah'ın sünnetinden alıyorlardı.³⁸⁴

Bu cümleden olarak adamın biri Abdullah ibn Ömer (r.a.)'a: "Ey Ebû Abdirrahman! Biz Kur'ân'da korku halinde ve mukim iken kılınan namazı görüyoruz. Ancak seferî namazı göremiyoruz." dediğinde, İbn Ömer (r.a.) şöyle cevap vermiştir: "Yeğenim! Yüce Allah biz hiçbir şey bilmezken Muhammed (s.a.v.)'i bize gönderdi. Sefer halindeyken biz onun namazı kısalttığını gördük, biz de O'na uyarak Onunla birlikte kısalttık."³⁸⁵

Hac hususuna da iki misal verelim; Hz. Ali (r.a.) hacc-ı kırana niyetlendiği esnada Osman (r.a.) kendisine: "Ben insanları hacc-ı kıran yapmaktan yasaklarken, sen yapmaya çalışıyorsun!" deyince Hz. Ali (r.a.): "İnsanlardan birinin sözüyle Rasulüllah (s.a.v.)'in sünnetini terk edecek değildim!" cevabını verir.³⁸⁶

Hz. Ömer (r.a.) bir keresinde Hacerü'l-Esved'i öpmüş ve ardından şöyle demişti: "Ey taş! Ben biliyorum ki sen zararı da faydasıda olmayan bir taşsın. Şayet Rasulüllah (s.a.v.)'in seni öptüğünü görmeseydim ben de öpmezdim."³⁸⁷

Ashabın Hz. Peygambere ittibâsı o dereceydi ki sebebini bilmeksizin, illetini ve hikmetini sormaksızın o ne yapsa yapıyorlar, neyi terk etse onlarda terk ediyordu.³⁸⁸ Mesela Rasulüllah (s.a.v.) altın bir yüzük edinmişti. İnsanlarda hemen altın yüzükler edindiler. Daha sonra Rasulüllah (s.a.v.) altın yüzüğü attı ve : "*Ben (bir daha) asla onu takmam*" dedi. İnsanlarda hemen peşinden yüzüklerini çıkarıp attılar.³⁸⁹ Yine bir ara Rasulüllah (s.a.v.) ashabıyla beraber namaz kılarken nalınlarını çıkarıp sol tarafına koydu. Cemaat de bunu görünce hemen nalınlarını çıkarttılar. Hz. Peygamber "*neden nalınlarınızı çıkardınız*" deyince: "*(Ya Rasulellah) sizin nalınlarınızı çıkardığınızı gördük (biz de çıkardık.)*" Dediler. Rasulullah (s.a.v.) ta: "*Cibril bana nalınlarımda necaset olduğunu haber verdi.(ben o yüzden çıkarttım)*" dedi.³⁹⁰

³⁸⁴ es-Sibâi, s. 67-70.

³⁸⁵ el-İmam Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (Yahya El-Leysî Rivayeti), (thk. Nevâf El-Cerrah), (1. Baskı), Dâru Sâdır, Beyrut 2004, Kasru's-salati fi's-sefer, 389; ed-Dımeşkî, XI, 460.

³⁸⁶ el-Buhârî, Hac, 33; ed-Dımeşkî, XI, 461.

³⁸⁷ el-Buhârî, Hac, 49; ed-Dımeşkî, XI, 461.

³⁸⁸ es-Sibâi, s. 71.

³⁸⁹ el-Buhârî, el-İ'tisâm Bi'l-Kitabi ve's-Sünnet, 4.

³⁹⁰ Ebû Dâvûd, Salat, 91.

Abdullah b. Mes'ud (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre; o bir gün Hz. Peygamber hutbe verirken mescide gelmiş ve o sırada Rasulüllah'ın “*oturun*” dediğini işitmiş ve hemen olduğu yere Mescidin kapısında oturmuş. Hz. Peygamber (s.a.v.) onu görünce: “*Gel ey Abdullah b. Mes'ud*” diyerek onu çağırmış.³⁹¹

İşte böylece Ashab-ı Kiram (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söz, fiil ve takrirlerini şer'i bir hüküm olarak telakki ediyorlardı. Bu hususta aralarında ihtilaf ta yoktu. Sahabe her işinde Rasulüllah (s.a.v.)'e müracaat ediyor ve ona tabi oluyordu. Ancak Hz. Peygamberin dünyevi hususlardaki bazı içtihatları (bedirde ordunun konaklama yeri ile ilgili durum gibi), dini hususlarda emri ilahi gelmeden önceki içtihatları (bedir esirlerinin durumu hakkındaki içtihadı gibi) ve şahsına has olan bazı durumlar (dörtten fazla evliliği gibi) müstesna. Bunların dışındaki hususlarda mutlak bir teslimiyet ve tam bir ittiba gösteriyorlardı.³⁹² Emirlerine yapışma, nehiylerinden kaçma ve helalini helal bilip haramını haram bilme hususunda Kur'ân'da varit olan hükümle bizzat Rasulüllah (s.a.v.)'den sadır olan hükmü birbirinden ayırmıyor hepsini hayatlarında uyguluyorlardı.³⁹³ Sahâbîlerin bütün bu davranışlarından Hz. Peygamberin sözlerine ve fiillerine tabi olmanın ve uymanın gerekli olduğu kesin olarak ortaya çıkmaktadır.³⁹⁴

Yukarıda zikredilen içtihadî durumlarda da eğer içtihat doğru ise Allah (c.c.) onu tasvip ediyor, hatalı ise Hz. Peygamberi doğru olana irşat ediyordu. Bu durum Hazreti Peygamberden sâdır olan ve dine taalluk eden sünnetin, Allah Teâlâ'nın kontrolü altında teşekkül ettiğini ve dolayısıyla vahiy mahsulü olduğunu teyit ediyor.³⁹⁵

Ashabın Hz. Peygambere olan itaatinin derecesini anlatması bakımından Urve b. Mes'ud'un Hudeybiye'de Kureyş elçisi olarak Hz. Peygamberle görüştüktan sonra Kureyş müşriklerine izlenimlerini anlattığı konuşmasında geçen sözleri de önemlidir. Zira bu sözleri söylediğinde Urve henüz müşrik idi. Dolayısıyla Ashabın Rasulüllah (s.a.v.)'a itaatinin derecesini düşmanları bile takdir etmişlerdi. Urve'nin konuşmasının bir bölümü şöyle: “Ey kavmim! Vallahi, ben vaktiyle birçok hükümdarın; Kayser'in, Kısra'nın, Necaşî'nin huzurlarına elçi olarak çıkmışım. Vallahi, ben bunlardan hiçbir

³⁹¹ Ebû Dâvûd, Salat, 228.

³⁹² es-Sibâi, s. 72.

³⁹³ Hallaf, *İlmü Usûli'l- Fıkıh*, (1. Baskı), s. 34.

³⁹⁴ Muhammed Avvâme, *Hucciyetü Ef'âl-i Rasûlillah Usûliyyen ve Hadîsiyyen*, (1. Baskı), Dâru'l-Yüsr-Dâru'l-Minhâc, Medine 2010, s. 95-96; es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Sünnetin İslâm'daki Yeri* (trc. Enbiya Yıldırım), Rağbet Yayınları, İstanbul 2006, s. 25-30.

³⁹⁵ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 5.

hükümdarın adamlarının onları, Muhammed'in ashabının Muhammed'i saydıkları, itaat ettikleri gibi saydıklarını, itaat ettiklerini görmedim! Vallahi, ben kavmi arasında Muhammed'in ashabı arasındaki itibarı gibi itibarlı olan hiçbir hükümdar görmedim. Bilirsiniz ki; ben birçok ulu kişiler görmüş, hükümdarların yanlarına varmışımdır. Allah'a yemin ederim ki; ashabı arasında Muhammed'den daha büyük sayılan ne bir hükümdar, ne de bir ulu kişi görmüşümdür!"³⁹⁶

İşte Hudeybiyede bulunan bu güzide Müminler topluluğunu, Hz. Peygamber Mekke'ye gönderdiği Hz. Osman (r.a.)'ın müşriklerce öldürüldüğü haberi kendisine ulaşınca bey'ate davet etmiş. Onlar da tereddüt etmeden onunla beraber ölünceye kadar cihad etmekten yüz çevirmeyeceklerine/kaçmayacaklarına dair ona bey'at etmişlerdi. Hatta Rasulü Allah (s.a.v.) Hz. Osman (r.a.) yerine de bir elini Osman (r.a.)'ın eli sayarak kendisine bey'at etmiştir.³⁹⁷

Hz. Osman ise Mekke'deki görevi esnasında kendisine eğer isterse Kâbe'yi tavaf edebileceği söylenince: "Allah Rasulü (s.a.v.) onu tavaf etmedikçe, ben tavaf etmem" diye cevap vermiştir.³⁹⁸

Nihayet Allah (c.c.) bu seçkin insanlardan razı olduğunu bildirmiş ve onlar hakkında şu ayeti kerimeyi indirmiştir:³⁹⁹ *"Andolsun ki, Allah,(hudeybiyede) o (semure) ağacın altında sana biat ederlerken, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle (Hayber fethiyle) ödüllendirmiştir."*⁴⁰⁰

Bu bölümün buraya kadar olan kısmında önce konuyla alakası bakımından Sahâbe-i Kirâm'ın Kur'ân anlayışına değindik ve onların Kur'ân okumaktan asıl maksatlarının onunla amel etmek olduğunu gördük. Ardından Kur'ân-ı Kerim'in ilk Müslümanlar üzerinde gerçekleştirdiği ilk ve en mühim değişimin, onların itikatlarını tashih etmek ve tevhid akidesini tesis etmek suretiyle olduğunu ve bu değişimi gerçekleştirme hususunda birer eğitim kurumu olan Dâru'l-Erkam ve Suffe'nin büyük rol icrâ ettiklerini gördük. Daha sonra bu tevhid eğitiminden geçen ve Rasulü Allah'ın

³⁹⁶ İbn Hişâm, *Sîret*, III, 315; ed-Dımeşkî, V, 72-73; Köksal, V, 279.

³⁹⁷ ed-Dımeşkî, V, 78; Köksal, V, 288-292; İbn Hişâm, *Sîret*, III, 317.

³⁹⁸ ed-Dımeşkî, V, 77; Köksal, V, 287.

³⁹⁹ es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, s. 236; Çetiner, II, 811; en-Nesefî, III, 339.

⁴⁰⁰ 48. el-Fetih, 18; Parantez içleri için bk. Celâleyn, Celâlüddin el-Mahallî- Celâlüddin es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn I-II* (iki cilt bir arada), Fatih Enes Kitabevi, İstanbul tsz., II, 182.

ta'lim ve terbiyesiyle yetişen Müslümanların kâmil bir imana sahip olduklarını ve buna Kur'ân-ın da şahit olduğunu görmüş olduk. Son olarak ise Sahâbe'nin Rasulüallah (s.a.v.)'a olan sevgilerinin ve her işlerinde onu örnek almaya çalışmaları şeklinde tezahür eden ittiba ve itaatlarının boyutlarını işledik. Şimdi ise imanın dışa yönelik kısmı olan ve kişinin nasıl bir mümin olduğunun adeta kanıtı olan amel kısmına değineceğiz.

2.3. KUR'ÂN'IN MÜSLÜMANLARI AMEL BAKIMINDAN ETKİLEMESİ

Amel, sözlükte “iş, çaba, fiil”⁴⁰¹ gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise “canlı varlığın kasıtlı olarak yaptığı iş”⁴⁰² diye tarif edilmektedir. Amel kelimesi dini istilahta zamanla “emir, tavsiye ve yasaklara konu olan, sonunda mükâfat veya ceza bulunan tutum ve davranış” anlamını kazanmıştır.⁴⁰³ Amel kavramı genel manasıyla ele alındığında kişinin iç dünyası ile ilgili, iman düşünce ve niyet gibi hususları kapsamakla beraber, kişinin dış dünyaya aktardığı söz ve davranışları ifade etmesi daha yaygındır.⁴⁰⁴

Ameller, şeriat ilkelerine uygun olup olmama bakımından tâat, ma'siyet ve mübah kısımlarına ayrılmaktadır. Kur'ân ve sünnette itaat kapsamına giren ameller; “amel-i sâlih ve amel-i hasene (iyi amel)”; masiyet kapsamındakiler ise, “amel-i sû', amel-i seyyie ve amel-i ğayri sâlih (sâlih olmayan amel)” olarak zikredilmektedir.⁴⁰⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de insanı imanla mükellef tutan Allah (c.c.) aynı zamanda insandan imanına yaraşır işler yapmasını istemekte, imanla beraber ameli de gerekli kılmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerimde çoğunlukla iman ve amel-i sâlih beraber zikredilmiş,⁴⁰⁶ salih amellere karşılık mükafaat vaad edilerek,⁴⁰⁷ ğayr-i salih amellere karşılık azap vaad (vaîd) edilmiştir.⁴⁰⁸ İşte İslam'ın amele bu derece önem vermesinden olmalı ki bazı itikâdi fırkalar ameli imandan bir cüz saymışlar ve ameli olmayanın imanının da olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Ancak Ehl-i sünnet ulemâsı ameli imandan bir cüz saymayıp imanın eseri saymışlardır. Eğer amel imandan bir cüz olsa

⁴⁰¹ İbn Manzur, *Lisânü'l arab*, IV, 3107, “amel” md.

⁴⁰² el-İsfahânî, Rağıb, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*, s. 301, “amel” md.

⁴⁰³ Uludağ, Süleyman, “Amel”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1994, III, 13.

⁴⁰⁴ Uludağ, III, 13; İbrahim Kâfi Dönmez, “Amel”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1994, III, 16.

⁴⁰⁵ İsmail Karagöz (yay. haz.), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D. İ. B. Yayınları, Ankara 2005, s. 24.

⁴⁰⁶ Bakara, 2/25, 62, 82; Âl-i İmrân, 3/57; Nisâ, 4/57, 122, 173; Mâide, 5/9, 69; En'âm, 6/48; A'râf, 7/42.

⁴⁰⁷ Bakara, 2/25, 62; Mâide, 5/69; En'âm, 6/48; İbrahim, 14/23; Kehf, 18/88; Meryem, 19/60; Tâhâ, 20/82; Furkân, 25/70; Kasas, 28/67.

⁴⁰⁸ Bakara, 2/178, 275; Âl-i İmrân, 3/21; Nisâ, 4/14, 123; Tevbe, 9/34; Yûnus, 10/27; Nûr, 24/19; Kasas, 28/84; Neml, 27/90; Şûra, 42/40.

günahkârların imandan çıkması gerekirdi. Hâlbuki Allah (c.c.): “*Ey iman edenler samimi bir tevbe ile Allah’a dönün (tevbe edin).*”⁴⁰⁹ Ayetinde günah işleyen kimseleri mümin olarak vasfetmiştir.⁴¹⁰

Allah (c.c.) insanı salih amel yapıp yapmayacağını denemek için hayat sahnesine çıkarmıştır. Bu durum bazı ayetlerde şöyle zikredilir: “*Hanginizin daha iyi amel işleyeceğini denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur.*”⁴¹¹ “*Şüphesiz ki, sizi biraz korku, açlık, mal, can ve ürün eksikliğiyle imtihan edeceğiz. (Ey Muhammed) sabredenleri müjdele*”,⁴¹² “*Her can ölümü tadacaktır. Biz, sizi denemek için hayır ve şerle imtihan ederiz. Siz ancak bize döndürüleceksiniz.*”⁴¹³

İslam’a göre amellerin kabul olmasının ön şartı iman etmektir. İman etmeyenlerin ise amelleri kabul edilmeyecek, boşa gidecektir.⁴¹⁴ Amellerin değeri imandan sonra ise niyete bağlıdır. Nitekim Rasulüllah (s.a.v.) bir hadisi şeriflerinde şöyle buyurmuştur: “*Muhakkak ki ameller niyetlere göredir (değer kazanır, geçerli olur). Şüphesiz herkese (yaptığı iş için) niyetinin karşılığı vardır.*”⁴¹⁵ Bir amel ancak Allah rızası için yapılırsa makbul sayılır ve sevaba vesile olur. Hatta bazı mübah işler bile niyet sayesinde sevaba dönüşür. Mesela namaz için yürümek aslında mübah olan yürümeyi sevaba dönüştürür. Yine kötülük için yürümek de günah olur.⁴¹⁶

Ameller dört kısım olup bunlardan biri makbul diğer üçü merduttur.

Makbul amel, Allah (c.c.) için ihlasla yapılan ve sünnete muvafık olan ameldir.

Merdut amel ise Allah için halis olsa bile sünnete uygun olmayan veya sünnete muvafık olduğu halde Allah için halis olmayan ya da hem Allah için halis olmayıp hem de sünnete uygun olmayan ameldir. Dolayısıyla bir amelin makbul olabilmesi için hem doğru hem de halis olması gerekir. Amelin doğru olması sünnete muvafık olması, halis olması ise Allah için yapılması demektir.⁴¹⁷

⁴⁰⁹ Tahrir, 66/8.

⁴¹⁰ Yunus Kaya, *İlm-i Kelam*, s. 77.

⁴¹¹ Mülk, 67/2.

⁴¹² Bakara, 2/155.

⁴¹³ Enbiya, 21/35.

⁴¹⁴ Mâide, 5/5; Asr, 103/1-3; Âli İmrân, 3/91.

⁴¹⁵ el-Buhari, Bed’ü’l-Vahy, 1; Müslim, İmâret, 155; Ebû Dâvud, Talâk, 11; İbn Mâce, Zühd, 26.

⁴¹⁶ Uludağ, Süleyman, “*Amel*”, *DİA*, III, 14.

⁴¹⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *İlm-i Hilâf* (haz. Sırrı Fuat Ateş), Hüner Yayınevi, Konya 2010, s. 287.

Mükellefin fiilleriyle alakalı olan bu amel kavramı; hem namaz, oruç, hac, zekât, cihad vb. insanın Rabbiyle alakasını tanzim eden ibadet hükümlerini hem de akitler, tasarruflar, ukubat vb. fert veya toplum olarak insanların bir birleri ile olan ilişkilerini muhtevi olan muâmelat hükümlerini kapsar.⁴¹⁸

Kur’ân’da ve hadislerde yapılması emredilen salih ameller ve yapılması yasak olan gayr-i salih ameller bir hayli çoktur. Sahabe-i Kiram Kur’ân-ı Kerim’in emir ve nehiyleri karşısında kendilerinin birincil muhatap olduğu bilinciyle “*işittik ve itaat ettik*”⁴¹⁹ deme hassasiyetini göstererek salih amelleri işlemeye, gayr-i salih amellerden de kaçınmaya son derece özen göstermişler, günah işlemeleri durumunda hatalarında ısrar etmeyerek tevbe etmişlerdir.

Biz bu bölümde; Ashabın Kur’ân’da varit olan emirler ve nehiyler karşısındaki tutum ve davranışlarını konumuza ışık tutacak miktarda belli başlı bazı amellere değinerek anlatacağız. Ayrıca ele alacağımız bütün bu mevzularda, Ashâb’ın “*işittik ve itaat ettik*”⁴²⁰ deme bilinç ve hassasiyeti konumuzun nirengi noktasını oluşturmaktadır.

2.3.1. Kur’ân’ın Namaz Emri ve Ashâbın Namaza Verdiği Ehemmiyet

Türkçeye Farsçadan geçmiş olan namaz kelimesi Arapça salât kelimesinin karşılığı olup lügatte “dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak” anlamlarına gelmektedir.⁴²¹ Istılahta ise; “Tekbirle başlayıp selâm ile son bulan özel hareket (erkân) ve sözlerden (zikirlerden) oluşan bedenî bir ibadettir.”⁴²²

Namaz ibadeti bütün ilahi dinlerde var olan bir ibadettir. İslam’da ise Kur’ân’ın nâzil olmaya başladığı ilk günlerden itibaren namaz mevcuttur. Cebrâil (a.s.) Hz. Peygambere abdesti ve namazı öğretmiş, Hz. Peygamber de öğrendiği bu namazı ilk önce Hz. Hatice’ye daha sonra diğer Müslümanlara öğretmiştir. Namaz önceleri sabah ve akşam günde iki vakit olarak kılınmış olup,⁴²³ daha sonra hicretten bir buçuk yıl önce Miraç gecesinde beş vakit olarak farz kılınmıştır.⁴²⁴

⁴¹⁸ Vehab Zuhaylî, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi I-X* (trc. Heyet), Risale Yayınları, İstanbul 1994, I, 20.

⁴¹⁹ Bakara, 2/285.

⁴²⁰ Bakara, 2/285; Nûr 24/51.

⁴²¹ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 287; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 350.

⁴²² el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 287; el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, s. 209; el-Mevsılî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li Ta’lîl-i Muhtâr I-V*, (3. Baskı), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 41; Zuhaylî, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*, I, 383; Yaşaroğlu, XXXII, 350; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 514.

⁴²³ Köksal, I, 165-166; Yaşaroğlu, XXXII, 351.

⁴²⁴ Zuhaylî, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*, I, 384; el-Buhârî, *Salât*, 1.

Kur’ân’da Allah (c.c.) birçok ayete namazı emretmektedir. O ayetlerden bazıları şunlardır: *“Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.”*⁴²⁵ *“Öyle ise namazı kılın; zekâtı verin ve Allah’a sımsıkı sarılın. O, sizin mevlânızdır. Ne güzel mevlâdır, ne güzel yardımcıdır!”*⁴²⁶ *“Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O’na has kılarak ve hanifler olarak Allah’a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emir olunmuştu. Sağlam din de budur.”*⁴²⁷ Ayrıca namazın müminler için vakitleri belirli bir farz olduğu açıkça bildirmiş⁴²⁸ ve bu namazın kılınacağı vakitlere de sarahaten veya işaret yoluyla temas etmiştir.⁴²⁹

Peygamber Efendimiz (s.a.v) de birçok hadisi şeriflerinde namazın farziyetini bildirmiştir. Mesela bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor: “İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Allah’tan başka ilah olmadığına Muhammed’in, Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak ve Kâbe’yi hacetmek.”⁴³⁰ Yine Peygamber (s.a.v.) de namazın beş vakit olarak farz olduğunu da hadislerinde bildirmiştir. Nitekim O (s.a.v) kendisine İslam’dan سوال eden bir bedeviye: “bir gün bir gecede farz olan namazlar beştir.” Bedevi: “Benim üzerime bunlardan başka namaz borcu var mıdır?” Diye sorunca Hz. Peygamber: “Hayır! Ancak kendiliğinden nafile kıalarsan müstesna buyurmuştur.”⁴³¹

Namaz ibadeti İslam’da büyük önemi haizdir. Namazdan bahsedilen ayetlerde namazı hakkıyla,⁴³² vakitlerinde⁴³³ ve devamlı surette kılmak emredilmiş,⁴³⁴ namaz kılanlar övülüp kendilerine mükâfat vaad edilmiş,⁴³⁵ Allahtan sabır ve namazla yardım talep etmemiz emredilmiş,⁴³⁶ muttakilerin vasıfları sayılırken imandan sonra namaz zikredilmiş,⁴³⁷ kurtuluşa eren müminlerin vasıflarından biri⁴³⁸ olarak namaz zikredilmiştir. Yine namaz kılmayanlar ve namazlarından gafil olanlar, namazla dalga geçen ve namaz kılanlara engel olanlar yerilmiş, kendilerine ceza verileceği

⁴²⁵ Bakara, 2/43.

⁴²⁶ Hacc, 22/78.

⁴²⁷ Beyyine, 98/5.

⁴²⁸ Nisâ, 4/103.

⁴²⁹ Nûr, 24/58; Hûd, 11/114; İsrâ, 17/78; Rûm, 30/17-18.

⁴³⁰ el-Buhârî, İman, 1; Müslim, İman, 21.

⁴³¹ el-Buhârî, İman, 33; Müslim, İman, 8.

⁴³² Bakara, 2/110; Nisâ, 4/103; Yûnus, 10/18; Hûd, 11/114; İsrâ, 17/78; Hacc, 22/78; Nûr, 24/56.

⁴³³ Nisâ, 4/103; Nûr, 24/58; Hûd, 11/114; İsrâ, 17/78; Rûm, 30/17-18.

⁴³⁴ Bakara, 2/238; En’âm, 6/92; Tâhâ, 20/132; Mü’minûn, 23/9; Me’âric, 70/23.

⁴³⁵ Bakara, 2/177-277; Nisâ, 4/162; Mâide, 5/12; Hacc, 22/35; Nûr, 24/37.

⁴³⁶ Bakara, 2/45, 153.

⁴³⁷ Bakara, 2/3.

⁴³⁸ Mü’minûn, 23/2.

bildirilmiş,⁴³⁹ namaz kılmamanın insanı cehenneme sürükleyeceği,⁴⁴⁰ namaz kılmanın ise insanı hayâsızlık ve kötülükten alıkoyacağı⁴⁴¹ ifade edilmiştir.

Hadislerde bildirildiğine göre namaz; imandan sonra en faziletli amel,⁴⁴² kelime-i şehadetten sonra İslam'ın en önemli rüknü,⁴⁴³ dinin direği⁴⁴⁴ ve günahlara kefarettir.⁴⁴⁵ Ayrıca namazı kılmayanlar ve özürsüz kazaya bırakanlar şiddetle yerilmiş, “kişi(kul) ile küfür arasında namazı terk vardır.”⁴⁴⁶ Buyrulmuştur.

Ayetlerde bildirilen namaz emri mücmel olduğu, mücmeli tafsil etmenin de sahib-i şeriata (mücmil'e) ait olmasına binaen namazı Cebrail (a.s.) Hz. Peygambere öğretmiş, Rasulüllah (s.a.v) da bizzat hayatında uygulamak suretiyle namazın nasıl kılınacağını, vakitlerini ve rekâtlarını ümmetine öğretmiştir.⁴⁴⁷ Nitekim Rasulüllah (s.a.v) ashabına: “*Beni nasıl namaz kılarken gördüyseniz sizde öyle namaz kılın.*”⁴⁴⁸ Buyurmuştur.

İşte namazı öğrendikleri ilk günlerden itibaren başta Peygamber Efendimiz olmak üzere müminler namaza azami itina ve önem göstermişler, farz namazların yanında nafil namazlara da aynı duyarlılıkla devam etmişlerdir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılar, kendisine: “Ya Rasulüllah geçmiş ve gelecek günahların bağışlandığı halde niçin kendini zorluyorsun?” Denildiğinde; “Şükreden bir kul olmayayım mı?” diye cevap vermişti.⁴⁴⁹

Ayrıca onlar namazlarını mescitte cemaatle kılmaya son derece özen gösteriyorlardı. Onlar için mescit sadece namaz kılınan bir yer değil, hayatın kendi etrafında şekillendiği çok fonksiyonlu bir merkez idi. Onların hayatları mescit etrafında şekillendiği gibi gittikleri, fethettikleri yerlerde de mescit merkezli bir yapı inşa etmekle işe başlamışlardır. Onlar mescitleri hem maddi hem de manevi olarak imar etmişlerdi.⁴⁵⁰ Nitekim “*Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden,*

⁴³⁹ Mâide, 5/58-91; Meryem, 19/59; Kıyâme, 75/31.

⁴⁴⁰ Müddessir, 74/42.

⁴⁴¹ Ankebût, 29/45.

⁴⁴² el-Buhârî, Cihad ve Siyer, 1; Müslim, İman, 137; et-Tirmizî, Salât, 173.

⁴⁴³ el-Buhârî, İman, 33; Müslim, İman, 8; et-Tirmizî, İman, 3.

⁴⁴⁴ İbn Mâce, Fiten, 12; el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. Abdülhâdi, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs I-II*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, II, 27.

⁴⁴⁵ el-Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 5; Müslim, Tahâret, 14, 15, 16.

⁴⁴⁶ Ebû Dâvud, sünnet, 15; İbn Mâce, İkâmetü's-salat, 77.

⁴⁴⁷ Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'âniye*, (4. Baskı), Üç Dal Neşriyat, İstanbul 1971, s. 97.

⁴⁴⁸ el-Buhârî, Ezan, 18.

⁴⁴⁹ el-Buhârî, Ebvâbü't-Teheccüd, 6; Müslim, Sıfatü'l-Kıyamet ve'l-Cennet ve'n-Nâr, 79; et-Tirmizî, Ebvâbü's-salat, 304.

⁴⁵⁰ Çakan, *Sahâbe Kıvâmı*, s. 105-106.

namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır”⁴⁵¹ buyurulmuştur.

“Bu ayette zikredilen vasıflar en üst seviyede sahâbîlerde bulunmaktaydı. İnanç, amel, sosyal tavır/duruş birlikteliği ve bütünlüğü, mescitlerin îmarı ile tecelli ve tezâhür eder. Bu da Müslüman duruşunun kurumsal ve sosyal ifadesi/anlatımı demektir. Sahâbîler genel olarak bu anlatımı en yüksek seviyede temsil etmektedirler.”⁴⁵²

Kur’ân-ı Kerimde Rasulü Allah ve ashabını anlatırken Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: *“Muhammed Allah’ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken, secde ederken görürsün. Allah’tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat’taki vasıflarıdır...”*⁴⁵³ Bu ayeti kerimeyle Allah (c.c.) bizzat kendisi ashab-ı kiramın çok namaz kıldığına şahitlik etmiş, onların bu namazlarını riya (gösteriş) ve süm’a (işittirmek) için yapmadıklarını bildirmiş ve namaz kılmalarından dolayı yüzlerinde bir eser meydana geldiğini beyan etmiştir. Ayette geçen nişan (sîma) hakkında, çok secde etmekten dolayı alında meydana gelen iz, yüz güzelliği, yüzde meydana gelen nûr, geceleyin teheccütten dolayı uykusuz kaldığı için uykusuzluk alâmeti ve kıyamet günü yüzde meydana gelecek beyazlık (nûr) gibi yorumlar yapılmıştır.⁴⁵⁴

“Ayetin ifadesi, biri onları ne zaman görürse görsün, sanki hep bu halde imişler gibi bir imada bulunmaktadır. Çünkü rükû ve secde hali, ibadet halini yansıtmaktadır. Onların ruhlarının özündeki durumları da budur zaten. Dolayısı ile yüce Allah onların bu durumlarını -tıpkı ruhlarında olduğu gibi- zamanları içinde de tesbit etmek için öyle bir ifade kullanıyor ki, sanki onlar bütün zamanlarını rükû ve secde ile geçiriyormuş gibi...”⁴⁵⁵

Yine Rasulü Allah (s.a.v.)’ın ve ashabın gece namazı hakkında Kur’ân’da şöyle buyruluyor: *“(Rasûlüm!) Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, (bazen) yarısını, (bazen de) üçte birini yatmadan (ibadetle) geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun da (böyle yaptığını) Rabbin elbette biliyor. Gece ve gündüzü (içinde olup bitenleri iyiden iyiye) ölçüp biçen ancak Allah’tır. O sizin, bunu sayamayacağınızı*

⁴⁵¹ Tevbe, 9/18.

⁴⁵² Çakan, *Sahâbe Kivâmı*, s. 107.

⁴⁵³ Fetih, 48/29.

⁴⁵⁴ er-Râzî, Fahrüddin, *Mefatihü’l-Ğayb*, XXVIII, 108; Zuhayli, *Tefsirü’l-Münir*, XIII, 435-436.

⁴⁵⁵ Kutub, VI, 3332.

bildiği için, sizi bağışladı. Artık, Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun..."⁴⁵⁶ Bu ayetin sebab-i nüzulünde bildirildiğine göre; *"(Onlar) Geceleri pek az uyurlardı. Seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi."*⁴⁵⁷ Ayetleri nâzil olduğunda müminler bütün geceyi kıyam (namaz ve ibadet) ile geçirmekle emir olunmuşlardı. Bu bazılarına ağır gelmişti. Mesela Ebû Zer (r.a.), bir değneğe dayanmak zorunda kalıyordu. Bu şekilde iki ay devam ettiler. İki ay sonra onlara gece ibadeti konusunda ruhsat tanıyan bu ayet indi.⁴⁵⁸

Onları ticaret ve alış veriş gibi dünya meşgaleleri namazdan alıkoymazdı. Nitekim bir ayeti kerimede: *"Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."*⁴⁵⁹ Buyrulmuştur. Bu ayetin nüzul sebebi şöyledir; Abdulah ibn Ömer'den gelen rivayete göre o, bir gün çarşıda iken ezan okunmuş, çarşıdaki dükkân sahipleri hemen dükkânlarını kapatıp Mescid-i Nebevî'ye gitmişler. Abdullah ibn-i Ömer der ki: İşte onlar (ezan okunur okunmaz dükkânlarını kapatıp Mescid-i Nebevî'ye giden işyeri sahipleri) hakkında *"Öyle erler ki ne ticaret, ne alış-veriş onları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz..."* ayet-i kerimesi nâzil oldu.⁴⁶⁰

Diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'in asr-ı saadetinde yaşayan, biri tüccar diğeri kılıç ustası bir demirci olan iki Müslüman vardı. Tüccar olanı ezanı duyduğunda terazi elinde ise hemen atar, yerde ise kaldırmayıp o halde bırakır ve hemen Mescid-i Nebevî'ye giderdi. Demirci olanı ise çekiç örsün üzerindeyse olduğu gibi bırakır, yok örsün üzerindeki kılıca vurmak üzere kaldırırsa arkasına atar ve hemen Mescid-i Nebevî'ye giderdi. İşte bu ikisini ve bunlara benzeyenleri övmek üzere Allah Teâlâ bu ayet-i kerimeyi indirmiştir. Bu ayet-i kerimenin ashab-ı Suffe hakkında indiği de söylenmiştir.⁴⁶¹

Onlar, en kritik yerlerde ve zamanlarda bile namazlarını edaya son derece itina gösterirlerdi. Namaz onlar için hayatî önemi haiz idi. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) ömrünün son demlerindeydi ve ölümüne sebep olacak şekilde hançerlenmişti. Yarasından sürekli kan akıyordu. Çoğu zaman baygınlık geçiriyordu. Ancak bu halde iken bile namaz için

⁴⁵⁶ Müzzemmil, 73/20.

⁴⁵⁷ Zâriyât, 51/17-18.

⁴⁵⁸ Çetiner, II, 834.

⁴⁵⁹ Nûr, 24/37.

⁴⁶⁰ İbn Kesir, VI, 69; Çetiner, II, 652.

⁴⁶¹ Çetiner, II, 653.

kendine getirilir, namazını kılar ve şöyle buyururdu: “Namazı terk edenin İslam’dan bir payı yoktur.”⁴⁶²

Reci’ vakıasında ihanete uğrayıp Mekkeli müşriklere satılan Hubeyb b. Adiyy (r.a.) darağacında idam edilmeden önce müşriklere: “İki rekât namaz kılmak için bana müsaade ediniz!” dedi. Kendisini, namaz kılmak için, bıraktılar. Hubeyb (r.a.), hafifçe iki rekât namaz kıldıktan sonra: “Vallahi, eğer hakkımda ölümden korktu da namazı bunun için uzatıyor diye zannetmeyecek olsaydınız, namazımı uzatırdım!” dedi.⁴⁶³ Bu olay sahabîlerin ölümle burun burunayken bile namaza nasıl önem verdiklerini, namazla teselli olduklarını gözler önüne sermektedir.

Şu hadise ise Müslümanların namaza ne kadar düşkün olduklarını ve namazın Müslümanlar için anlamını düşmanlarının bile anlayıp ikrar ettiklerini göstermektedir. İbn Abbas (r.a.) anlatıyor: “Biz usfanda (bedirde) Rasulüllah (s.a.v.) ile beraber bulunuyorduk. Müşriklerin başında Halid b.Velid olduğu halde bizi karşıladılar. Bizimle kible arasına girdiler. Hz. Peygamber bize öğle namazını cemaatle kıldırdı. Müşrikler bunu görünce: “Onlar bu haldeyken aniden hücum etseydik, onları aniden avlardık” dediler. Daha sonra: “namaz onlar için her şeyden, hatta canlarından ve çocuklarından daha sevimlidir. Birazdan bir namaz vakti daha gelecek ve namaza duracaklar, o zaman saldırırız.” Dediler. Bunun üzerine ikindi olmadan korku namazıyla ilgili ayet⁴⁶⁴ indi.”⁴⁶⁵

Ayrıca Rasulüllah (s.a.v.) bir sıkıntıyla, fırtına, ay ve güneş tutulması gibi durumlarda hemen namaza yönelirdi. Rasulüllah (s.a.v.)’ı adım adım izleyen sahabe-i kiramin da böyle durumlarda aynı şeyi yaptıkları rivayet edilir. Mesela: Hz. İbn-i Abbas (r.a.) bir seferde iken yolda oğlunun vefat haberini aldı, devesinden inip iki rekât namaz kıldı, “innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn (Biz Allah’ın kullarıyız ve biz O’na döneceğiz)” dedi ve şöyle buyurdu: “Biz Allah (c.c.)’ın emrettiğini yapmış olduk.” Sonra: “Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin”⁴⁶⁶ ayetini okudu.⁴⁶⁷

⁴⁶² M. Zekeriyya Kandehlevî, *Fezâil-i A’lâ* (trc. Hayri Demirci), Gülistan Neşriyat, İstanbul tsz., s. 55-56.

⁴⁶³ Köksal, III, 608; İbn Hişâm, *Sîret*, III, 153.

⁴⁶⁴ Nisâ, 4/102.

⁴⁶⁵ es-Suyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl*, s. 91; et-Tirmizî, *Tefsiru’l-Kur’ân*, 5; es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, IV, 660.

⁴⁶⁶ Bakara, 2/45, 153.

⁴⁶⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A’lâ*, s. 267.

İşte bütün burada zikrettiğimiz örnekler sahâbenin namaza ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. Görüldüğü üzere onlar namazlarını aksatmaksızın hakkıyla kılan, farz namazları mescitte eda eden, geceleri uykularından fedakârlık yapıp gece namazı kılan, düşmanla karşı karşıya iken bile namazlarını terk etmeyen kimselerdi. Ayrıca sabır ve namazla rablerine tazarru ediyor, idam sehpasında iken bile son arzuları namaz oluyordu. Onların namaza canlarından ve çoluk çocuklarından daha fazla ehemmiyet verdiklerini düşmanları bile anlayıp itiraf etmişlerdi.

2.3.2. Sahabîlerin Kur'ân'ın Emriyle Allah Yolunda İnfak Etmeleri

İnfâk sözlükte “bitirmek, yok etmek; yoksul düşmek; malı veya parayı elden çıkarmak” anlamlarına gelmektedir. Dinî ıstılahta ise; “Allah rızası için kişinin kendi malından harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması” anlamında kullanılmaktadır. infak kelimesi, farz olan Zekatı ve farz olmaksızın yapılan her türlü hayrı kapsamaktadır.⁴⁶⁸

Kur'ân-ı Kerim'in pek çok ayetinde mü'minlere “Allah yolunda infak (Zekat, sadaka)” emir ve tavsiyesinde bulunulmuş,⁴⁶⁹ Allah yolunda harcayanlar övülmüş, kendilerine mükafaat vaadedilmiştir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır; “*Namazı dosdoğru kılın zekatı verin ve rüku edenlerle birlikte siz de rüku edin.*” “*Mallarını Allah yolunda harcayanların hali, her başağı yüz daneli yedi başak bitiren bir tohumun hali gibidir. Allah dilediği kimseye daha kat kat verir. Allah'ın ihsanı çok geniştir. Her şeyi hakkıyla bilendir.*” “*Ey iman edenler, kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardığımız ürünlerin en helal ve iyisinden Allah yolunda harcayın.*” “*Mallarını gizli ve açık olarak gece ve gündüz harcayan kimseler var ya, işte onların, Rableri katında ecirleri vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.*”⁴⁷⁰

Ayrıca Kur'ân'da müttakilerin ve kurtuluşa eren müminlerin vasıflarından birinin de Allah (c.c.) yolunda infâk etmeleri olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷¹

Mallarını Allah (c.c.) yolunda infak eden müminler her şeyden önce ellerinde bulunan malların asıl sahiplerinin kendileri olmadığını, bilakis bunların Allah tarafından

⁴⁶⁸ Mustafa Çağrı, “İnfâk”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 289; Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 317.

⁴⁶⁹ Bakara, 2/43, 83, 110, 195, 254, 267; Nisâ, 4/77; Hacc, 22/78; Nûr, 24/56; Mücadele, 58/13; Hadîd, 57/7; Münâfikûn, 63/10; Teğâbûn, 64/16.

⁴⁷⁰ Bakara, 2/43, 261, 267, 274.

⁴⁷¹ Bakara, 2/3; Tevbe, 9/71; Neml, 27/3; Müminûn, 23/1-4.

kendilerine rızık olarak verildiğini kabul ederler. Allah (c.c.)’ın bağışlamış olduğu rızık nimetini tanıyıp bilmekten, düşkünlere iyilik etme, Allah (c.c.)’ın kulları arasında dayanışma duygusu, insanları insanlık bağı ile birbirine kaynaşmış kardeşler sayma bilinci doğar. Bütün bu duyguların değeri insan nefsinin cimrilikten arındırıp, iyilik yapmak sureti ile onu tezkiye etmesinde (arındırmasında) görülür. Bu duygular sayesinde hayat, acımasız bir kıyım alanı değil, bir yardımlaşma sahası olur. Yine bu duygular sayesinde zayıflar, yoksullar ve düşkünler güvene kavuşurlar.⁴⁷²

İnfâkın üç derecesi olduğu ifade edilmektedir:

1- Zekâtın borç olmasını beklemeden malın tamamını vermek.

2- Malının tamamını veremese de sadece zekâtla da yetinmeyip zekâttan fazla olarak mallarının bir kısmını hayır yollarına sarf etmek.

3- Fazlası ve noksanı olmaksızın sadece zekâtı vermek.⁴⁷³

İnfakın sınırları hayli geniştir. Nitekim hadisi şerifler bu duruma işaret etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu husustaki hadislerinden bazılarında şöyle buyurmaktadır: “(Mümin) kardeşine tebessüm etmen sadakadır. İyiliği emredip kötülükten sakındırman sadakadır. Yolunu kaybeden kimseye yol göstermen sadakadır. Yoldan taş, diken, kemik gibi şeyleri kaldırıp atman da senin için sadakadır.”⁴⁷⁴ “Her ma’ruf (Dînin ve aklın güzel kabul ettiği her şey) sadakadır.”⁴⁷⁵

“İnsanların her bir eklemi için her gün bir sadaka gerekir. İki kişi arasında adâletle hükmetmen sadakadır. Bineğine binmek isteyene yardım ederek bindirmen yahut yükünü bineğine yüklemen sadakadır. Güzel söz sadakadır. Namaz için mescide giderken attığın her adım bir sadakadır. Gelip geçenlere eziyet veren şeyleri yoldan gidermen de sadakadır.”⁴⁷⁶ “Gerçek şu ki, her insanın vücudunda 360 eklem (ve kemik) bulunmaktadır. Kim bu eklem sayısı kadar Allahü ekber, elhamdülillah, lâ ilâhe illallah der, Allah’tan bağışlanma diler, insanların yolu üzerinden taş, diken veya kemik gibi

⁴⁷² Kutub, *Fî Zilâl*, I, 40.

⁴⁷³ Hasan Kâmil Yılmaz, “*İnfak Duyarlılığı*”, Altınoluk Dergisi, Sayı: 178 (Aralık 2000), s. 10.

⁴⁷⁴ et-Tirmizî, Birr, 36.

⁴⁷⁵ Müslim, Zekât, 52.

⁴⁷⁶ el-Buhârî, Sulh 11; Müslim, Zekât 56.

şeyleri kaldırır, iyiliği emreder veya kötülükten sakındırırsa, o günü kendisini cehennemden uzaklaştırmış olarak geçirir.⁴⁷⁷

Sahâbe-i Kirâm'ın hayatlarına bakıldığında onların her türlü marufu yapmaya azimli oldukları müşahade edilmektedir. Onların Kur'ân-ı Kerim'in infak emrini de nasıl bir iştiyakla hayatlarına aktarmaya çalıştıklarını, herkesin kendi maddi durumuna göre bir şeyler infak etmeye çalıştığını görmekteyiz.

Abdullah b. Mes'ud (r.a.)'un anlattığına göre; *“Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah’a güzel bir borç verecek yok mu? Darlık veren de bolluk veren de Allah’tır. Sadece O’na döndürüleceksiniz.”*⁴⁷⁸ ayet-i inince Ebuddehdah (r.a.) dedi ki: “Ey Allanın Resulü, Allah bizden ödünç mü istiyor?” Rasulüllah da “Evet ya Ebuddehdah” dedi. Ebuddehdah ise “Ver elini ya Rasulüllah,” dedi. Rasulüllah da elini ona verdi. Ebuddehdah: “Ben (hurma) bahçemi rabbime karz-ı hasen olarak verdim. Onun içinde altı yüz hurma ağacı bulunmaktadır.” dedi. Sonra yürüyerek bahçesine geldi. Karısı Ümmü Dehdah ve çocukları bahçede bulunuyorlardı. Ebuddehdah hanımına “Ey Ümmü Dehdah, diye seslendi. Ümmü Dehdah “Buyur emrin nedir?” diye cevap verdi. Ebuddehdah “Bahçeden çık zira ben içinde altı yüz hurma ağacı bulunan bahçeyi rabbime karz-ı hasen olarak verdim.” dedi.⁴⁷⁹

Sahabe-i Kiram; *“Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça “iyi (birr)” ye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.”*⁴⁸⁰ ayet-i kerimesini duyunca mallarının kendilerine en değerli olanlarını Allah yolunda harcamışlardır. Nitekim bu ayet inince Ebu Talha (r.a.) Rasulüllaha gelerek; “Ya Rasulellah, Allah (c.c.): *“Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça “iyi (birr)” ye eremezsiniz”* buyuruyor. Benim en sevgili malım Beyruha bahçesidir. Bunu Allah için tasadduk ettim. Ben bu bahçeden, Allah katında iyiliğe erişmeyi ve sevabının birikmesini ümit ediyorum. Ey Allah’ın Resulü, sen bu bahçeyi, Allah’ın sana gösterdiği yere tahsis et” demiş, Rasulüllah (s.a.v.)’ın tavsiyesi üzerine o bahçeyi akrabaları ve amcaoğulları arasında taksim etmiştir.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Müslim, Zekât 54.

⁴⁷⁸ Bakara, 2/245.

⁴⁷⁹ et-Taberi, V, 283-285; İbn-i Kesir, I, 663; el-Kurtubî, IV, 220-221; Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, III, 122.

⁴⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/92.

⁴⁸¹ et-Taberi, VI, 589; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, III, 660; el-Kurtubî, V, 199-200.

Kendi anlattığına göre Abdullah İbn-i Ömer (r.a.) de bu ayeti hatırlayınca en sevdiği cariyesini Allah rızası için azat etmiştir.⁴⁸²

Şu hadise de sahâbe'nin kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile hiçbir karşılık beklemeden yoksula, fakire yardımda bulunduklarını, onları kendilerine Allah rızası için tercih ettiklerini göstermektedir: Hz. Ali bir gece bir miktar arpa karşılığında bir hurmalığı suladı. Sabah olup da ücreti olan arpayı alınca eve geldi, üçte birini öğütüp ondan “hazîra” dedikleri bir yemek yaptılar. Yemek pişince yoksul geldi ve yemek istedi de pişen yemeği ona verdiler. Sonra ikinci üçte biri öğütüp yemek yaptılar. Bu yemek pişince bu sefer de bir yetim gelip bir şeyler istedi. Bu yemeği de o yetime verdiler ve kalan son üçte biri öğütüp ondan yemek yaptılar. Bu yemek pişince bu sefer müşriklerden bir esir geldi ve bir şeyler istedi. Son yemeklerini de ona verdiler ve o günü aç olarak geçirdiler. İşte bunun üzerine “*Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*” “*Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.*” “*Biz, çetin ve belâlı bir günde Rabbimizden (O’nun azabına uğramaktan) korkarız*” (derler).⁴⁸³ ayet-i nâzil oldu.⁴⁸⁴

Bu ayeti kerimenin nüzul sebebiyle alakalı başka rivayetler de vardır. Kurtubî bu konuda bazı rivayetleri sayar ve sonunda şöyle der: “Sahih olan şudur ki bu ayet-i kerimeler bütün iyilikseverler ve güzel amel işleyenler hakkında nâzil olmuştur ve hükmü geneldir.”⁴⁸⁵ Bundan da anlıyoruz ki sahâbe içinde Hz. Ali gibi davranan daha niceleri vardı.

Ayrıca ashâb-ı kiram hayır yapma hususunda birbirleriyle adeta yarış halinde idiler. Hz. Ömer şunları anlatır: “Bir gün Hz. Peygamber sadaka vermemizi emir buyurdu. O sırada benim malım çoktu. Kalbimden: “Eğer Ebubekir’i geçeceğim bir gün varsa o, bu gündür.” dedim ve malımın hepsini hesap ederek yarısını getirdim. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz bana: “Sen çocuklarına ne bıraktın?” Diye sordu. Ben: “Getirdiğim kadar da onlara bıraktım, dedim.” Sonra Ebubekir (r.a.) geldi. Meğer o nesi varsa hepsini getirmiş. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz ona da: “Sen çocuklarına ne

⁴⁸² İbn-i Sa’d, IV, 156; Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, II, 405.

⁴⁸³ İnsan, 76/8-10.

⁴⁸⁴ Çetiner, II, 927; el-Vâhîdî, s. 470.

⁴⁸⁵ el-Kurtubî, XXI, 461.

bıraktın?” diye sordu, Ebubekir (r.a.): “Ben onlara Allah ile Resulünü bıraktım.” dedi. O zaman kalbimden “ İmkânı yok, ben Ebubekir’i hiçbir zaman geçemem.” dedim.⁴⁸⁶

Ashâbın arasında Abdurrahman ibn Avf (r.a.) gibi sekiz bin dirhemnin dört binini Allah yoluna infak eden zengin sahâbîler olduğu gibi geceleyin sırtında iple su taşıyarak kazandığı iki ölçek hurmanın bir ölçeğini ailesine bırakıp bir ölçeğini de Allah için infak eden fakirler de bulunuyordu. Ancak her iki grubu da münafıklar alaya alıyorlar, çok verene; “gösteriş için verdi”, az verebilene ise; “Allah ve rasûlü senin sadakandan müstağnidir” diyerek müminlerin hayırları ile dalga geçiyorlardı. Bunun üzerine Allah (c.c.): “*Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır*”⁴⁸⁷ ayetini indirdi.⁴⁸⁸

İlgili ayetlerden ve misallerden sahabe-i kiram’ın Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği malı mülkü yine onun uğrunda harcamakta asla tereddüt etmedikleri, Allah’ın ayetlerinin gereğini hemen yerine getirmek için ellerinden geleni yaptıkları anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi onlar en sevdikleri mallarını bile Allah için vermekten çekinmiyorlar, bilakis hayırda yarışıyorlardı. Herkes imkânına göre çok veya az Allah için bir şeyler vermeye özen gösteriyordu. Ayrıca imkânı olmayanlar bile hamallık yaparak ta olsa kazandıkları azıcık ücretlerinin bir kısmını getirip sadaka olarak Hz. Peygambere teslim ediyorlardı. Çünkü onlar için Allah’ın ve Rasulü’nün emrini yerine getirmek ve kendisinden razı olunan bir kul olmak her şeyden önemli ve sevimliydi.

2.3.3. Ashâb-ı Kiram’ın Kur’ân’ın Emriyle Allah Yolunda Cihad Etmeleri

Cihad kavramı sözlükte “gayret etmek, bir işi yapabilmek için bütün imkânları kullanmak” anlamına gelmektedir. İslâmî ıstılahta ise; Allah yolunda savaşmak anlamını ifade ettiği gibi dini öğrenip öğretmeyi, iyiliği emir ve kötülükten nehyi, dinin emir ve yasaklarına uymayı, haram ve günahlara karşı nefis ile mücadele etmeyi, İslâm’ın bilinip tanınması, yaşanması ve yücelmesi için çalışmayı da ifade eder.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ et-Tirmizî, Zekât, 26; Ebû Dâvud, Zekât, 41; Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, II, 398.

⁴⁸⁷ Tevbe, 9/79.

⁴⁸⁸ et-Taberî, XIV, 383; İbn-i Kesir, IV, 186; Çetiner, I, 469; es-Suyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl*, s. 139.

⁴⁸⁹ el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, s. 142; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (5. Baskı), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 130; en-Nesefî, Necmüddîn Ebû Hafs Ömer, *Tilbetü’t-Talebe*

“Cihâd” kavramı mastar, ismi fâil, mazi, muzâri, emir, gibi çeşitli formlarıyla Kur’ân-ı Kerimde otuz bir ayette geçmektedir.⁴⁹⁰ Bu ayetlerden on yedisi savaş bağlamında zikredilmektedir. Mezkûr ayetlerde Allah yolunda malları ve canlarıyla cihâd edenler övülüp kendilerine Allah’ın rahmeti, mağfireti, mükâfatı ve cenneti vaad edilmektedir. İmanları uğrunda hicret edenler ve bunlara yardım edenler, gerçek müminler olarak nitelendirilmektedir. Geriye kalan on dört ayetten ikisinde sözlük anlamında,⁴⁹¹ on ayette⁴⁹² mutlak anlamda kullanılmıştır. Özellikle Mekke’de inen ayetler; İslâm’ın bilinip tanınması, yaşanması ve yücelmesi için gösterilen çabayı ifade etmektedir.⁴⁹³

Müminler Mekke’de iken savaş (kıtâl) anlamındaki cihad tarzından men olunmuşlardı. Kâfirlerin zulümlerine karşı sabretmek ve onlarla güzel bir şekilde mücadele etmek ve dini tebliğ etmek şeklindeki cihat ile emrolunmuşlardı. Nitekim Kur’ân-ı Kerimde: “*Sen yine onların suçundan geç, aldırış etme. Şüphe yok ki Allah, İyilik edenleri sever.*”⁴⁹⁴ “*Sen (kötülüğü) en güzel (haslet ne ise) onunla önle. O zaman (görürsün ki) seninle arasında düşmanlık bulunan kimse bile sanki yakın dost olur*”⁴⁹⁵ “*Eğer yüz çevirirlerse artık sana düşen (vazife) ancak tebliğdir. Allah kullarını layıkıyla görücüdür.*”⁴⁹⁶ “*(Habibim) iman edenlere söyle: Allah’ın günlerinin (çatıp geleceği)ni ümit etmeyenlerin (ezalarına) aldırış etmesinler. Çünkü (Allah) herhangi bir kavme (ancak) kazanmakta olduklarıyla mukabele eder.*”⁴⁹⁷

Daha sonra Allah (c.c.): “*Kendileriyle savaşılana (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir.*”⁴⁹⁸ Ayetiyle mukabele-i bil misil yapma izni verdi. Bundan sonra da Medine devrinde kâfirlerle savaş farz⁴⁹⁹ kılındı.⁵⁰⁰

Fi'l-İstulâhâti'l-Fıkhîyye, (thk. Halid Abdurrahman El-Ak), (3. Baskı), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2010, 186; Ahmet Özel, “Cihad”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1993, VII, 527.

⁴⁹⁰ Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes Li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (8. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010, s. 409-410, 429, 849, 973.

⁴⁹¹ Ankebût, 29/8; Lokmân, 31/15.

⁴⁹² bkz. Mâide, 5/35, 69; Hac, 22/78; Nahl, 16/110.

⁴⁹³ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 100.

⁴⁹⁴ Mâide, 5/13.

⁴⁹⁵ Fussilet, 41/34.

⁴⁹⁶ Âli İmrân, 3/20.

⁴⁹⁷ Câsiye, 45/14.

⁴⁹⁸ Hacc, 22/39.

⁴⁹⁹ Bakara, 2/190-195.

⁵⁰⁰ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm Mine'l-Kurân I-II*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 162-163.

Hadis-i Şeriflerde de cihadın Allah yolunda savaşmak anlamı yanında daha birçok anlamı da ihtivâ eder mahiyette zikredildiği görülmektedir. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

“Allah’ı inkâr edenlerle savaşın”⁵⁰¹

“Allah yolunda öldürülen kimse şehittir.”⁵⁰²

“Kim Allah’ın kelimesinin yücelmesi için savaşırsa o, Allah yolundadır.”⁵⁰³

“Mücâhid, nefsi ile mücadele eden kimsedir.”⁵⁰⁴

“Müşrikler ile mallarınız, canlarınız ve dilleriniz ile cihâd edin.”⁵⁰⁵

Görüldüğü gibi zikrettiğimiz hadislerden ilk üçünde düşmanlarla savaşma emri, savaşta öldürülen kimsenin durumu, kimin gerçekten Allah yolunda sayılacağı gibi doğrudan savaşla alakalı ifadeler vardır. İkisinde ise nefisle mücadele etmenin ve Müslüman olmayanlara İslam’ı anlatmanın da cihad olduğu görülmektedir. Ayrıca hadislerde ana-babaya hizmet etmek,⁵⁰⁶ oruç tutmak,⁵⁰⁷ hacc etmek,⁵⁰⁸ haksızlık karşısında susmayıp doğruyu söylemek⁵⁰⁹ gibi daha birçok salih amel cihad kapsamında değerlendirilmiştir.

Nitekim Sahâbîler en başta Müslüman olmaları ile cihada başlamışlardır. Çünkü o cahiliye ortamında Müslüman olmak demek işkenceye namzet olmak, hakaretlere, eşin dostun, kardeşlerin ve ana babanın terkine maruz kalmak demektir. Daha sonra bu cihatlarını “kınayanın kınamasına aldırmadan” dinlerini yaşama ve diğer insanlara anlatma şeklinde sürdürmüşler, kendilerini dinlerinden döndürmek isteyen ana, baba, kardeş gibi yakınlarla bile mücadele etmişler, bu uğurda yerlerini yurtlarını terk etmişlerdi. Nihayet Medine devrinde kendilerine izin verilince canlarıyla mallarıyla cihad etmekten de geri durmamışlardı. Dolayısıyla “sahabe neslinin cihadı iman, sabır,

⁵⁰¹ İbn Mâce, Cihâd, 38.

⁵⁰² İbn Mâce, Cihâd, 17.

⁵⁰³ el-Buhârî, Cihâd, 15; Müslim, İmâre, 150; et-Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 16.

⁵⁰⁴ et-Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 2.

⁵⁰⁵ Ebû Dâvud, Cihâd, 18.

⁵⁰⁶ el-Buhârî, Cihâd, 136; Müslim, Birr, 5; et-Tirmizî, Cihâd, 2.

⁵⁰⁷ el-Buhârî, Cihâd, 36.

⁵⁰⁸ el-Buhârî, Cihâd, 2.

⁵⁰⁹ et-Tirmizî, Fiten, 13.

tebliğ, hicret, savunma harpleri ve silahlı mücadele çizgisinde gelişip” seyreden ve süreklilik arz eden bir yapıdaydı. Yani cihad onlar için bir hayat tarzı idi.⁵¹⁰

Şüphesiz cihad emrini hakkıyla yerine getirenlerin başında sahâbe nesli gelmektedir. Onlar “geceleri ruhbân gündüzleri fursân” (yani geceleri ibadetle gündüzleri Allah yolunda cihad ile geçiren süvariler) özdeyişiyle yâd edilen yiğit insanlardı.⁵¹¹ Demek ki onlar cihadın içe dönük olan “nefisle cihad” yönünü ve dışa dönük olan din düşmanlarıyla cihad yönünü beraberce yürütüyorlardı. Onlar Allah’ın dinini yüceltmek ve dünyanın dört bir tarafına ulaştırmak için mücadele etmiş ve bu mücadelelerinde sadece Allah’ın rızasını öncelemişlerdir. Zaten niyet amelin ruhu mesabesinde olup, “ameller ancak niyetlere göre itibar görür.”⁵¹² Ruhsuz cesede itibar olmadığı gibi Allah rızası niyetiyle yapılmayan amellere de itibar yoktur. Ve ancak Allah’ın dini yüce olsun diye savaşan Allah yolunda savaşmış olur.⁵¹³

Onların Allah (c.c.) yolunda canlarıyla ve mallarıyla cihad ettiklerine, kâfirlere karşı tavizsiz olup Allaha verdikleri ahdi şehit olarak yerine getirdiklerine bizzat Kur’ân ve tarih şahittir. Nitekim Kur’ân şöyle buyuruyor: “*Fakat Peygamber ve onunla beraber inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve onlar kurtuluşa erenlerin kendileridir. Allah, onlara içinde ebedî kalacakları ve zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kazanç budur.*”⁵¹⁴ “*Müminler içinde Allah’a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir.*”⁵¹⁵ “*Muhammed Allah’ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.*”⁵¹⁶

Merhum Seyyid Kutub bu son ayetin tefsirinde şöyle demektedir: “Evet, onların şerefli kılındıkları apaçıktır. Çünkü yüce Allah daha birinci karede onları “*Kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler*” şeklinde kaydetmektedir. Aralarında babaları, kardeşleri, dostları ve yakınları olmasına rağmen onlar kâfirlere karşı çetindirler. Çünkü onlar bütün bu yakınlık bağlarını küfür nedeni ile koparmışlardır.

⁵¹⁰ Çakan, *Sahâbe Kivâmı*, s. 118-121.

⁵¹¹ Çakan, *Sahâbe Kivâmı*, s. 119.

⁵¹² el-Buhârî, *Bedü’l-Vahy*, I; Ebû Dâvud, *Talâk*, 11; İbn-i Mâce, *Zühd*, 26.

⁵¹³ ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah, *Huccetullâhi’l-Bâliğa I-II* (trc. Mehmet Erdoğan), Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul 2003, II, 436.

⁵¹⁴ Tevbe, 9/88- 89.

⁵¹⁵ Ahzab, 33/23.

⁵¹⁶ Fetih, 48/29.

Kendi aralarında merhametlidirler. Çünkü sadece din kardeşidirler. O halde çetinlik Allah içindir. Merhamet de Allah içindir. Bağlılıklar inançları içindir. Hoşgörü inanç uğrunadır. Ruhlarında kendileri için hiçbir şey ve kendilerinde de ruhları payına hiçbir şey yoktur. Davranış ve ilişkilerinde olduğu gibi, duygu ve düşüncelerini de yalnız ve yalnız inanç esası üzerine oturturlar. İnançlarına düşman olanlara çetin davranırlarken, inanç (din) kardeşlerine karşı yumuşak hareket ederler. Onlar, bencillikten heveslerine uymaktan, Allah'tan ve kendilerini yüce Allah'a bağlayan bağdan başka şeyler için tepki ve heyecan duymaktan tamamen arınmış sıyrılmışlardır.”⁵¹⁷

Ashâb her konuda olduğu gibi bu konuda da Allah ve Rasulünün emirlerine teslim olup riayet etme gayretinde idiler. Nitekim Rasulüllah (s.a.v.) Bedir harbine çıkıp çıkmama konusunda sahâbîlerle istişare ederken Ensar'dan bazıları şöyle diyerek teslimiyetlerini izhar ettiler: “Ya Rasulellah biz sana İsrail oğullarının Musa'ya “Sen ve Rabbin gidin ve savaşın; biz burada oturucunuz.” dedikleri gibi demeyiz. Seni hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki develeri, Berkü'l-Ğımâd (Yemen'de bir yer)'a kadar sürsen seninle geliriz.” dediler. Sa'd b. Muaz (r.a.)'da buradaki konuşmasında: Hayatım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sen bize şu bineklerimizi denize daldırmamızı emretsen onları daldırınız ve eğer Berkü'l-Ğımâd'a kadar onları sürmemizi emretsen yine yaparız.” Dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) halka çıkmalarını emretti. Bu sözlerin hemen hemen aynısını Mikdad b. Esved (r.a.) de söylemiştir.⁵¹⁸

Ashâb-ı Kiram Allah rızası için cennet iştiağıyla mücadele ediyor, bir an önce cennete gidebilmek için acele ediyorlardı. Çünkü onlar şehit olarak vefat ettiklerinde cennete ulaşacaklarına yakinen iman ediyorlardı. Bedir savaşında Kureyş müşrikleri Müslümanlara yaklaştığında Hz. Peygamber sahâbîlerine “*Haydi, genişliği gökler ve yer kadar olan cenneti kazanabilmek için kalkınız!*” buyurdular. Hz. Peygamber'in bu sözleri üzerine Umeyr b. Hümam el-Ensarî “Ey Allah'ın Rasûlü! Cennetin genişliği gökler ve yer kadar mıdır?” diye sordu. Hz. Peygamber de: “*Evet!*” dediler. Bunun üzerine Umeyr: “Oh! Oh!” deyince Hz. Peygamber: “*Niçin böyle söyledin?*” diye sordu. Umeyr de: “Ey Allah'ın Rasûlü! Başka bir şey için değil, ancak o cennet ehlinden olmayı ümit ettiğimden böyle söyledim” dedi. Hz. Peygamber de: “*Sen cennet*

⁵¹⁷ Kutub, VI, 3332.

⁵¹⁸ Kandehlevî, *Hayâtü's-sahâbe*, II, 8; Said Havva, *el-Esas Fi's-Sünne (trc.)*, II, 126-128.

ehlindensin” buyurdular. Bu sözlerden sonra Umeyr, heybesinden birkaç hurma çıkarıp şunları söyledi: “Bunları bitirinceye kadar hayatta kalacak olursam bu benim için uzun bir süre olacaktır”. Sonra da elindeki hurmaları attı ve şehit düşene dek savaştı.⁵¹⁹ Umeyr (r.a.) savaşırken şu şiirleri okuyordu: “Cihatta sabır ve metanet göstererek Allah’a doğru ilerlemekteyim. Bu yolda takva, Allah rızası ve ahiret için yapılan amellerden başka da azığım yoktur. Zaten içinde takva, doğruluk ve hidayet bulunmayan azıklar tükenmeye mahkûmdur.”⁵²⁰

Sahâbe-i kiram canlarıyla cihad ettikleri gibi maddi durumlarına göre malları ile de cihad ediyorlardı. Tebük savaşı öncesinde Hz. Peygamber Müslümanları cihada teşvik edip onlara sadaka vermelerini emretmişti. Onlar da bu hususta yalnızca Allah’ın rızasını gözeterek güçleri yettiğince infakta bulundular. Hz. Ebubekir (r.a.) tüm malı olan dört bin dirhemi verdi. Hz. Peygamber ona ailesi için bir şey bırakıp bırakmadığını sorunca o, “Allah ve Rasûlünü bıraktım!” dedi. Ardından Hz. Ömer malının yarısını getirmiş, Hz. Ebubekir’in malının tamamını getirdiğini işitince de: “Onunla yarıştığımız bütün hayır işlerinde o beni geçmiştir” dedi. Abbas b. Abdulmuttalib, Talhâ b. Ubeydillah, Sa’d b. Übâde ve Muhammed bin Mesleme gibi sahâbiler de Hz. Peygamber’e sadakalarını getirdiler. Yine Abdurrahman b. Avf ikiyüz ukiyye, Âsım b. Adiyy doksan deve yükü hurma vermiş, Hz. Osman ise ordunun üçte birisini teçhiz etmişti. Bu şekilde Hz. Osman herkesten fazla infakta bulunmuş oldu. Hatta onun yardımından sonra ordunun hiç bir ihtiyacı kalmamıştır denilse yalan olmazdı. Çünkü çuval dikmek için kullanılan çuvaldız ve biz’lere varıncaya kadar temin etmişti. O gün Hz. Peygamber onun hakkında; “*Osman bundan sonra ne yapsa kendisine zarar vermez*” demişti.

Bunların dışında durumu en zayıf olanları bile bir deve getiriyor; bunu iki kişiye vererek “Bu ikinize aittir; artık nöbetleşe binersiniz” diyorlardı. Bazıları da bir fakirin tüm masraflarını kendi üzerine alıyordu. Hatta kadınlar bile güçleri oranında bu hayır yarışında yerlerini alıyorlardı. Nitekim Ümmü Sinan el-Eslemiyye şöyle anlatıyor: “Hz. Âişe’nin evinde, Hz. Peygamber’in önüne serilmiş bir yaygı gördüm. Üzeri Müslüman kadınların bu gazve için hediye etmiş oldukları eşyalarla doluydu. Bunlar arasında

⁵¹⁹ Müslim, İmâret, 145; İbn-i Sa’d, II, 22; Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, II, 10; Köksal, II, 322-323; Kandehlevî, *Fezâil-i A’lâ*, s. 80.

⁵²⁰ İbnü’l-Esîr, *Üsûdü’l-Ğâbe*, IV, 278; Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, II, 11.

fildişinden ve altından yapılmış bilezikler, halhallar, küpeler ve yüzükler görülüyordu. Hâlbuki halk o sıralarda büyük bir sıkıntı içerisindeydi.”⁵²¹

Bu savaşa Kur’ân-ı Kerim’de “zorluk saati (sâatü’l-usrah)” denilmiş,⁵²² münafıklar çeşitli bahanelerle bu savaşa katılmayarak kendilerini açık etmişler, Müminler ise sığağa ve diğer sıkıntılara rağmen cihattan geri durmamışlardır. Bu konuda Kur’ân’da: “Allah’ın Resûlüne muhalefet etmek için geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler; “bu sıcakta sefere çıkmayın” dediler. De ki: “Cehennem ateşi daha sıcaktır!” Keşke anlasalardı”⁵²³ buyruluyor.⁵²⁴

Ashâb-ı Kirâm cihattan geri kalmayı “kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmak” olarak görüyorlardı. Nitekim Ebu Eyyub el-Ensari’nin de içinde bulunduğu İstanbul kuşatması esnasında Müslümanlardan bir kişi Rum birliklerine hamle yaparak içlerine dalmıştı. Bunu gören Müslümanların: “Sübhanallah, bu adam kendisini eliyle tehlikeye atıyor” demeleri üzerine Ebu Eyyub el-Ensari ayağa kalkıp şöyle demişti: “Ey insanlar, siz bu ayeti bu şekilde mi yorumluyorsunuz? Şüphesiz ki bu ayet, biz, Ensar topluluğu hakkında nâzil olmuştur. Allah Teâlâ İslam’ı aziz kılıp onun yardımcılarını çoğaltınca, bizler, Rasulüllah’ın bulunmadığı bir yerde birbirimizle gizli olarak şöyle konuştuk: “Biz, mallarımızı kaybettik. Şüphesiz ki Allah, İslam’ı aziz kıldı ve onun yardımcılarını artırdı. Biz artık mallarımızın başında durup ta kaybettiklerimizi tekrar elde etmeye çalışsak acaba nasıl olur?” Bunun üzerine Allah Teâlâ, bize cevap olmak üzere Peygamberine; “Mallarınızı Allah yolunda harcayın da kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın”⁵²⁵ ayetini indirdi. Böylece asıl tehlikenin, malların başından ayrılmamak, onları çoğaltmaya çalışmak ve cihadı terk etmek olduğu ortaya çıktı.” (Râvi) Eslem diyor ki: “Ebu Eyyub el-Ensari, Allah yolunda cihada devam etti ve orada ölerken Rum topraklarına (İstanbul’a) defnedildi.”⁵²⁶

⁵²¹ Kandehevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, II, 15-16.

⁵²² Tevbe, 9/117.

⁵²³ Tevbe, 9/81.

⁵²⁴ Tebük seferinde müminlerden mazeretsiz olarak geride sadece üç kişi kalmış daha sonra Allah (c.c.) bunların tevbesini kabul ederek onları bağışlamıştır. Bu kişilerin kıssasını ileride “tevbe” konusunda anlatacağız.

⁵²⁵ Bakara, 2/195.

⁵²⁶ et-Taberî, III, 590; Çetiner, I, 72-73; et-Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 3; el-Vâhidî, s. 60; es-Suyûtî, *Lübâbü’n-nükûl*, s. 36.

Zikredilen misallerde müşahede edildiği gibi Ashâb cihad hususunda Allaha ve Rasûlüne teslim olmuş, gerektiğinde canlarını ve mallarını bu uğurda feda etmekten geri durmamışlardı. Onlardan kimi Allaha verdiği ahdi şehit olarak yerine getirmiş, kimi de şehadeti bekliyorlar, cihattan geri kalmanın kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmak olduğunu biliyorlardı. Bu sebeple her durumda cihad etmeye gayret ediyorlardı.

2.3.4. Ashâb-ı Kiram'ın Kur'ân'ın İçki Yasağı Karşısındaki Tutumu

Kur'ân-ı Kerim içkiyi yasaklama hususunda tedrici davranmış, onu aşamalı olarak yasaklama yoluna gitmiştir. Çünkü cahiliye devrinde Araplar içkiye çok düşkünlerdi. Öyle ki onların içtikleri çeşitli içki türleri bulunmaktaydı ve ayrıca içkileri, içtikleri zamana, günün belli vakitlerine göre de isimlendirirlerdi. Gerek cahiliye insanının gerekse içki yasağından önce Müslümanların içki için kullandıkları özel kapları vardı. İçki cahiliye şiirinde de kendine geniş yer bulmakta, şairler gerek içkiyi gerekse içki meclislerini ve içki içmeyi öven şiirler inşâd etmekteydi. Onlar için içki en önemli zevk kaynaklarından biriydi.⁵²⁷ Dolayısıyla içki yasaklanıncaya kadar Müslümanlar da onu içmeye devam ediyordu.

“İslam nizamı ilk önce bu gelenekleri ortadan kaldırmaya girişmedi. Çünkü İslâm, bu geleneklerin bir takım yanlış inançlardan kaynaklandığını biliyordu. Bu problemin temeline inmeden meseleyi yüzeysel olarak halletmeye kalkmak, boşuna bir çabadan başka bir anlam ifade edemezdi. Bu nedenle İslâm nizamı, cahiliyenin içki vb. rezilliklerinden ve sapıklıklarından tedaviye başlamamıştır. Bunun yerine akideden işe başlamıştır. Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet etmekle işe başlamıştır. “Allah'tan başka ilah yoktur” ilkesinin yerleştirilmesi on üç sene gibi uzun bir zaman aldı. Bu esnada, bu gayeden başka hiç bir gaye yoktu. İnsanlara geçek ilahlarını tanıtmak, onları bu ilaha kul yapma, insanları onun otoritesine bağlama gayesi... Neticede insanlar kendilerini Allah'a adadılar. Artık insanlar, Allah'ın kendileri için seçtiğinden başka hiçbir seçenek olmadığını idrak etmişlerdi. İşte tam bu sırada, ibadet nitelikli semboller (şeâir) de dâhil olmak üzere yükümlülükler gelmeye başladı. Bu esnada, cahiliyenin sosyal, ekonomik, psikolojik, ahlâkî ve günlük hayata ilişkin kalıntılarının temizlik işlemi başladı... Bu yükümlülükler, Allah'ın emrettiğinde, kulların tartışmasız itaat edeceği bir zaman dilimine denk getirilmişti. Çünkü onlar, artık her ne olursa olsun

⁵²⁷ Murat Sarıçık, *İslam Öncesi Dönem Câhiliye Kültürü*, (1. Baskı), Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s. 15-36.

Allah'ın bir emri veya yasağı karşısında hiçbir seçenekleri olmadığını kavramışlardı!”⁵²⁸

İçkiyi kesin olarak yasaklayan ayetin nüzul sebebiyle alakalı birçok rivayet bulunmaktadır. Bunların hepsi de içki sebebiyle meydana gelen bazı tatsız olaylara işaret etmektedir. Bu ayeti kerimelerin, bu olaylardan biri sebebiyle veya tümünün meydana geldiği bir süreç sonunda gelmesi mümkündür.⁵²⁹ Biz burada İçkinin yasaklanma sürecini anlatan ve meselenin özünü içeren bir rivayeti zikredeceğiz.

Ebu Hureyre (r.a.)’den şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Rasulullah (s.a.v.) Medine’ye geldiğinde Medineliler şarap içiyor, kumar parası yiyorlardı. Rasulullah (s.a.v)’a bunlar hakkında soru sordular. Bunun üzerine Yüce Allah “*Sana içki ve kumarı soruyorlar. De ki: O ikisinde çok büyük bir günah ve insanlara bazı yararlar vardır. Ama günahı yararından daha büyüktür*”⁵³⁰ ayetini indirdi. Bu sefer halk, bize haram kılınmadı, sadece büyük bir günahdır diye buyuruldu, dediler. Bu halde içki içmeye devam ettiler. Nihayet günlerden bir gün muhacirlerden bir kişi akşam namazında arkadaşlarına imam olup namaz kıldırıldı. Kur’ân okumayı karıştırdı. Yüce Allah bundan daha ağır bir hüküm ihtiva etmek üzere şu ayet-i kerimeyi indirdi: “*Ey iman edenler, sizler, söylediğinizi bilir hale gelinceye kadar sarhoşken namaza yaklaşmayın*.”⁵³¹ Daha sonra bundan da daha ağır bir hüküm ihtiva eden şu ayet-i kerimeler indirildi: “*Ey iman edenler, içki, kumar, tapınmaya mahsus dikili taşlar ve fal okları şeytanın işinden birer murdardırlar. Bunlardan kaçının ki felaha eresiniz*.”⁵³² “*Şeytan ancak içki ve kumarda aranızda düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah ‘tan anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?*”⁵³³ Bu sefer vazgeçtik ey Rabbimiz, dediler. Bunun üzerine insanlar, ey Allah’ın Rasûlü Allah yolunda öldürülen ya da yataklarında ölen bir takım kimseler vardır ki, bunlar içki içiyor ve kumar oynuyorlardı. Allah ise bunları şeytanın işlerinden bir pislik olarak nitelendirdi. Bunun üzerine Yüce Allah “*İman edip de güzel güzel ameller işleyenler, (haramlardan) sakındıkları, iman edip güzel güzel ameller işledikleri, sonra yine takva üzere olup iman ettikleri ve güzel güzel ameller*

⁵²⁸ Seyyid Kutub, II, 973-974.

⁵²⁹ Çetiner, 336-340.

⁵³⁰ Bakara, 2/219.

⁵³¹ Nisâ, 4/43.

⁵³² Mâide, 5/90.

⁵³³ Mâide, 5/91.

*işledikleri takdirde (önceden) tattıklarında üzerlerine hiçbir vebal yoktur. Allah muhsinleri sever*⁵³⁴ ayetini indirdi.”⁵³⁵

İçki yasağı geldiğinde ise Müslümanlar hemen bu yasağa riayet edip içkiyi bırakmışlar ve boşaltılan içki kapları sebebiyle Medine sokaklarından içki akmıştır. Bu hususta zikredilen iki rivayeti birleştirerek aktaralım. Enes ibn Mâlik’ten rivayet edildiğine göre; İçki haram kılındığı gün Ensâr’dan bir grup Ebu Talha’nın evinde hurma kurusundan yaptıkları fadîh denilen bir içki içiyorlardı. Enes (r.a.) da onlara içki dağıtıyordu. Dışardan bir münadinin “Ey insanlar uyanık olunuz, içki haram kılındı.” dediğini duymaları üzerine hemen içkileri dışarı(sokağa) dökmüş, içki kaplarını kırmışlar, içki kokusunu gidermek için güzel kokular sürünmüşlerdi. Hatta bazıları abdest, bazıları da gusûl almıştı. Râvi’nin anlattığına göre Medine sokakları o gün adeta içki akmıştı. Bu ayetler üzerine bazı kimseler Rasulüllah’a, “Filân filân karınlarında içki ile öldüler (peki onların durumu ne olacak)?” dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ yukarıda zikredilen Mâide 93. ayeti indirdi.”⁵³⁶

Görüldüğü üzere başlı başına bu hadise bile ashabın haramlardan kaçınmaya ne derece önem verdiğini gözler önüne sermektedir. Onlar son derece düşkün oldukları bu kötü alışkanlığı Allah (c.c.)’ın kesin bir şekilde yasaklaması üzerine bırakmışlardı. İçkiyi bırakmakla yetinmeyip içki kaplarındakileri dökmüş daha da ileri giderek içki kaplarını da kırmışlardı. Ayrıca hem içki kokusunu gidermek hem de manen temizlenmek için abdest ve gusûl almışlar, kendi durumlarını düzeltmekle kalmayıp daha önce vefat eden din kardeşlerinin durumu hakkında endişe etmiş, içki yasağından önce ölenlerin içki sebebiyle bir veballeri olmadığını bildiren ayetin inmesiyle rahat etmişlerdir.

Genel durum böyle olmakla birlikte içkiyi hemen terk edememiş bir iki kişinin de var olduğunu rivayetlerden anlamaktayız. Ancak onların da içkiyi hemen terk edememeleri haşa Allah’ın emrine karşı gelmek için yapılmış fiiller olmayıp içkiye mübtela olmaları yani bu günkü tabirle bağımlı olmaları dolayısıyla bir anda bırakamamalarıdır. Nitekim onların durumunu şu misal açıklamaktadır: Peygamber Efendimiz zamanında Abdullah adında biri içki içmiş Peygamber Efendimiz de onu

⁵³⁴ Mâide, 5/93.

⁵³⁵ Zuhaylî, *Tefsîrü’l-Münir*, IV, 36-37; es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, V, 453-454.

⁵³⁶ İbn-i Kesîr, III, 182-183; el-Kurtubî, VIII, 168; es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, V, 481-482; et-Taberî, X, 578; el-Buhârî, *Tefsîr*, 5; Müslim, *Eşribe*, 3.

cezalandırmıştı. Bu durum tekrar edince Rasulüllah yine adama ceza verdi ve aynı durum toplamda birkaç kez tekrar etmiş Rasulüllah ta her seferinde adamı cezalandırmıştı. Yine bir gün içki içtiği için cezalandırılmasını emrettiğinde adamın biri: “Allah’ım ona lanet eyle ne kadar da içki içiyor” dedi. Bunu duyan Peygamber (s.a.v.): “Ona lânet okumayın. Allah’a yemin ederim ki, ben onu tanıdığımdan beri o hep Allah’ı ve Rasûlünü sever” buyurdu.⁵³⁷

Burada verdiğimiz içki yasağıyla ilgili örnek sahâbîlerin haramdan sakınma hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. Ashâbın diğer mahzurlu hususlardaki genel tavırları da içki örneğinde olduğundan farksızdı. Tabii ki onlar da bir kul olmaları hasebiyle günahsız değillerdi. Ancak mümkün mertebe haramlardan sakınmaya özen gösteriyorlar, Allah (c.c.) ve Rasûlü (s.a.v) tarafından yasaklanan fiilleri hemen terk etmeye gayret ediyorlardı.

Bu kısımda önce İslam’ın iman ile beraber ameli de gerekli kıldığını, amellerin kabulü için iman, niyet, Allah için olma ve sünnete uygun olma gibi ön şartların bulunduğunu gördük. Daha sonra İslam’ın imandan sonra en önemli gördüğü amel olan namaz ibadetini ve sahâbîlerin namaz hassasiyetini gördük. Namaz ibadetini beden ile yapılan ibadetlere bir örnek olması ve her gün beş vakit tekrarlanması dolayısıyla Allah (c.c.)’ın emirlerine uyma hususunda sürekliliği ifade ettiği için tercih ettik. Ardından malla yapılan ibadetlerin tamamını kapsayan infak kavramını ve sahâbe’nin ellerinden geldiğince nasıl infak ettiklerini gördük. Zira infak bilinci gerek faiz ve hırsızlık gibi haksız kazançları engellemede gerekse sosyal adaleti sağlayıp insanların birbirlerinin elinekinde göz dikmeden huzurlu bir hayat yaşamasında çok önemli bir etkiye sahiptir. Daha sonra İslam’ın hem fert bazında hem de toplum bazında bütün unsurlarıyla hâkim olmasının yegâne sebebi olan, bu uğurdaki her türlü meşru çabayı içine alan ve gerektiğinde canı feda etmek gibi en zirve bir fedakârlığı gerektiren cihat kavramını ele alıp sahâbe’nin bu husustaki durumlarını zikrettik. Son olarak da İslam’ın nehyettiği hususlara ve bu hususlarda sahabenin takındığı tavra bir örnek olması kabilinden içki yasağını ve bu konuda sahâbe’nin sergilediği tutumu ele alarak bu kısmı bitirdik.

⁵³⁷ Kandehlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, III, 137; el-Buhârî, *Hudûd*, 5.

Bundan sonraki kısımda Kur'ân'ın öngördüğü bir takım ahlaki kuralları işleyerek sahâbîlerin bu konularda gösterdikleri tutumları göreceğiz. Bunu yaparken konumuza ışık tutacak belli başlı bazı konulara değinmekle yetineceğiz.

2.4. KUR'ÂN'IN MÜSLÜMANLARI AHLÂKÎ BAKIMDAN ETKİLEMESİ

Ahlâk kelimesi sözlükte “huy, seciye, tabiat, mizaç, karakter” gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. İnsanın fiziki yapısı için genelde halk, manevî yapısı için ise hulk kelimesi kullanılmaktadır.⁵³⁸ İstılahta ise “insanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine sebep olan manevî vasıflar, huylar ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışların bütününe” verilen addır.⁵³⁹

İslam ahlâkının kaynağı hiç şüphesiz Kur'ân ve sünnettir. Bu sebeple büyük önemi haizdir. Çünkü İslam'da ahlâkî vazifeler ile diğer dini emirler neredeyse bir gibidir. Bunun için Kur'ân ve sünnet en yüksek ahlâk nazariyelerini câmi'dir.⁵⁴⁰ Ahlâk İslam'ın ihsân kısmını oluşturmaktadır ki bu kısaca “uygulamanın güzelleştirilmesi” demektir ve şeklen değil ruhen yapılmalıdır.⁵⁴¹ Nitekim Peygamber (s.a.v.) ihsanı şöyle tarif etmiştir: “İhsan, senin Allah'ı görüyormuşsun gibi o'na ibadet etmendir. Sen o'nu görmüyorsan da O seni görür.”⁵⁴²

İnsanı en güzel bir kıvamda yaratmış⁵⁴³ olan Allah (c.c.) ona iyilik ve kötülük kaynağı olan kabiliyetleri de vermiş ve insandan nefsinin kötü huylardan arındırıp iyi huylarla bezenmesini istemiştir.⁵⁴⁴ Şu ayetler buna işaret etmektedir: “Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verene, Sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin ederim ki, Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir, Onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir.”⁵⁴⁵

İnsandan ahlakını düzeltmesini isteyen Allah (c.c.) onu ilk yaratıldığı saf ve pak en güzel kıvama, en doğru yola ulaştırmak için Kur'ân'ı insanlara göndermiştir.⁵⁴⁶ Yine

⁵³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l arab*, II, 1243-1248, “hık” md.

⁵³⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 39; el-Cürânî, et-Ta'rifât, s. 166, 232; Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 13-14.

⁵⁴⁰ Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Nur Yayınları, Ankara 1993, s. 40.

⁵⁴¹ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi* (Çev. Abdülaziz Hatib-Mahmut Kanık), Beyan Yayınları, İstanbul 2005, s. 30.

⁵⁴² Müslim, iman, 1, 7.

⁵⁴³ Tîn, 95/4.

⁵⁴⁴ Nahl, 16/90.

⁵⁴⁵ Şems, 91/7-10.

⁵⁴⁶ İsrâ, 17/9.

o Kur'ân'ı hayatına harfiyen tatbik ederek adeta canlı Kur'ân olan,⁵⁴⁷ en yüce ahlak sahibi Hz. Muhammed (*Sallallâhu aleyhi ve sellem*)'i de insanları Kur'ân ile her türlü ahlaksızlığın başı ve kaynağı olan şirk karanlıklarından çıkarıp bütün faziletli huy ve davranışların membaı olan İslam nuruna ulaştırsın diye göndermiştir.⁵⁴⁸

İşte Allah (c.c.) gönderdiği bu kitapta cahiliye ahlâkına karşı âdeta savaş açarak onun kibir, bencillik, şehvetperestlik ve zulüm üzerine kurulu adet ve geleneklerini yerle bir etmiştir. Bunların yerine tevhid, ihlas, zikir, şükür ve tevbe gibi Allah'a karşı ahlaki bir takım vazifeler ve beşerî ilişkilerde dürüstlük ve güvenilirlik, adaletli olmak, maruf olanı emredip münker olandan sakındırmak, infak, insanlara ve diğer mahlûkata merhametli olmak, samimiyet ve iyi niyetli hareket etmek gibi kullara karşı takınmamız gereken bir takım ahlaki vazifeler vaz' etmiştir.⁵⁴⁹

İslam âlimleri ahlâkî vazifeleri genelde beş kısma ayırırlar;

1. Allah'a, Peygamber'e ve Kur'ân'a karşı vazifelerimiz,
2. Kendi şahsımıza karşı vazifelerimiz,
3. Ailemize karşı vazifelerimiz,
4. Vatan ve milletimize karşı vazifelerimiz,
5. Bütün insanlara karşı vazifelerimiz.⁵⁵⁰

Biz bu ahlâkî vazifeleri kısaca Allah'a ve kullara karşı vazifelerimiz diye iki kısma ayırabiliriz.

Ashâb-ı Kiram'ın ahlâkî vazifelerini yerine getirmelerinde Hz. Peygamberin çok büyük rolü vardır. Allah (c.c.) Rasulüllah hakkında “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzere sin*”⁵⁵¹ buyurmuş, Hz. Peygamberin kendisi de güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini⁵⁵² beyan etmiştir. Her hususta olduğu gibi bu hususta da Rasulüllah (s.a.v.) örnek alan Ashâb, bu sayede Kur'ân ahlakıyla ahlaklanmışlardır. Nitekim Hz. Aişe (r.a.) annemize “Rasulüllah'ın ahlakı nasıldı?” diye sorulunca; “onun ahlakı

⁵⁴⁷ el-Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 82, h. no. 308.

⁵⁴⁸ İbrahim, 14/1; Hadîd, 57/9.

⁵⁴⁹ Akseki, *İslâm Dîni*, s. 265; Seyfettin Yazıcı, *Temel Dinî Bilgiler*, (28. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2003, s. 192.

⁵⁵⁰ Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, (2. Baskı), İFAV Yayınları, İstanbul 2003, s. 285-309.

⁵⁵¹ Kalem, 68/4.

⁵⁵² el-Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 74, h. No. 273; el-Hindî, Muttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, III, 16, h. no: 5217, 5218.

Kur’ân idi” buyurmuşlar ve soran kimseden “sen mü’minûn süresini okuyor musun?” diyerek okumasını istemiş o da onuncu ayete kadar okuduğunda; “İşte Rasulüllah’ın ahlakı böyleydi” buyurmuştur.⁵⁵³

Çalışmamızın Sahabenin Hz. Peygambere ittibası ve ona karşı edepleri kısımlarında değinildiği gibi Sahâbe’nin ahlakı da Hz. Peygamberin ahlakına göre şekilleniyor, O (s.a.v.) kendisine Nâzil olan Kur’ân ayetlerini hayatına nasıl tatbik ediyor ve o ayetlerle ahlaklanıyorsa sahabe de ondan öğrenerek, onu örnek alarak bu ayetleri hayatlarına taşıyorlardı.

Aslında her ne kadar İslami hükümleri iman, amel, ahlak şeklinde sınıflandırıyorsak da, bunlar öyle birbirinden kesin çizgilerle ayrılan sınıflar olmayıp birbiriyle alakalı ve iç içe hükümlerdir. Bir anlamda imanlı olmak ameli gerektirmekte ve iman amel birlikteliği ahlâki erdemleri doğurmaktadır. Mesela namazın insanı her türlü çirkin davranıştan alıkoyması,⁵⁵⁴ infâk’ın insanı cimrilikten ve bencillikten kurtarması hep bu iman ibadet birlikteliğinin ahlâki meyveleri olmaktadır. Dolayısıyla buraya kadar olan bölümlerde zikrettiğimiz, sahabe’nin iman ve ameline dair hassasiyetleri aynı zamanda onların ahlâki özellikleri olmaktadır. Yâni onların sağlam bir imana sahip hakiki mümin olmaları⁵⁵⁵ aynı zamanda ihlas, ihsan, takva, rıza, tevekkül erdemlerine de sahip olmalarını gerektirir. Ayrıca kurtuluşa eren müminlerin vasıfları olan;⁵⁵⁶ namazlarında huşu sahibi olma, boş şeylerden yüz çevirmek, zekâtı vermek, iffetli olup harama yanaşmamak, emanetlerine ve ahitlerine sadık olmak, namaza devam etmek gibi ahlaki vasıfları da ihtiva eder.

Buraya kadar zikrettiklerimizi de göz önünde tutarak diyebiliriz ki sahabenin ahlakı özetle Kur’ân’ın çizdiği gerçek mümin portresinin mücessem hali idi. Ve bu ahlakın temelinde, Allah ve Rasûlünün emirleri karşısında teslim olarak “*işittik ve itaat ettik*”⁵⁵⁷ deme bilinci yatmaktadır. Nitekim Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: “*Aralarında hüküm vermesi için Allah’a ve Rasûlü’ne davet edildiklerinde, müminlerin sözü ancak “İşittik ve itaat ettik” demeleridir. İşte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁵⁵⁸

⁵⁵³ es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, XX, 554; el-Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, s. 82, h. No. 308.

⁵⁵⁴ Ankebût, 29/45.

⁵⁵⁵ Enfal, 8/74.

⁵⁵⁶ Mü’minûn, 23/1-10.

⁵⁵⁷ Bakara, 2/285.

⁵⁵⁸ Nûr, 24/51.

Kur'ân'da zikredilen ahlâki hükümler bir hayli çoktur. Biz burada sahabenin ahlaki hükümleri nasıl uyguladığını anlamak için bize bir fikir verecek, genel bir kanaat hâsıl edecek miktarda ve birkaç başlık altında meseleyi örneklendirerek sunacağız.

2.4.1. Takva

Lügatte, “vikâye” (الوقاية) kökünden türemiş olup mutlak manada kendini korumak anlamına gelen ⁵⁵⁹takva, İstılahta; Allaha itaat vesilesiyle O'nun azabından sakınmak ve nefsi yapmak veya yapmamak cinsinden günahı ve azabı gerektirecek şeylerden korumaktır.⁵⁶⁰ Diğer bir ifade ile şirk dâhil, Allah'ın nehyettiği her hangi bir şeyi yapmaktan, emrettiği her hangi bir mükellefiyeti de yapmamaktan sakınmak demektir.⁵⁶¹ “Takvanın dışı, Allah'ın hududunu muhafaza, içi de ihlas ve niyettir. Takva; dini daha derin bir anlayışla yaşama olayıdır, dinde hassaslıktır.”⁵⁶²

Takvanın üç mertebesi vardır:

1. Küfrü icab eden inançlardan, sözlerden ve işlerden uzak kalarak, ebedi azaptan sakınmak. Bu da kelime-i tevhidi ikrar ve tasdik etmek suretiyle iman dairesine girmek ve son nefeste bu iman üzere ölebilmekle mümkün olur.

2. Günahkâr eden şeylerden sakınmak. Bu da emirleri tutup yasaklardan hatta küçük günahlardan bile sakınmakla olur ki şeriatla bilinen takva budur.

3. Bu iki mertebe elde edildikten sonra kalbi Allah Teâlâ'dan alı koyacak şeylerden (mâsivallah'tan) sakınmaktır.⁵⁶³

Takvanın ne olduğu hususunda birçok söz vardır. Buna göre takva tâat hususunda kullanıldığında onunla ihlas kast olunur. Masiyet hususunda kullanılırsa terk ve sakınma murad edilir. Ayrıca takvanın, kulun masivallah'tan sakınması, şeriat edeplerini muhafaza etmek, kişiyi Allah'tan uzaklaştıracak şeylerden uzak durmak, nefsin hazlarını terk etmek, kendini kimseden hayırlı görmemek ve söz ve fiil bakımından Nebi (s.a.v.)'e uymak, olduğu söylenmiştir.⁵⁶⁴ Bütün bu tariflerden takvanın sadece

⁵⁵⁹ er-Râzî, *Muhtâru's-sıhah*, s. 625; Heyet, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, II, 1052; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 1007.

⁵⁶⁰ el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 129; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 545.

⁵⁶¹ el-Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed, *er-Riâye Li-Hukûkillah*, (thk. Abdülkadir Ahmed Atâ), (4. Baskı), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tsz, s. 34.

⁵⁶² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 625.

⁵⁶³ el-Bursevî, *Rûhu'l-Beyan*, I, 30-31; Mahmud Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkan Tefsiri I-XVII*, (Yazımı devam ediyor), Sıraç Kitabevi (XIV. Ciltten itibaren Ahıska Yayınevi), İstanbul 1991, I, 124-125.

⁵⁶⁴ el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 129-130.

Allah (c.c.) İle kulları arasında cereyan eden bir husus olmayıp kulların kendi aralarındaki muamelelerindeki hassasiyeti de ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerimde birçok yerde takvadan ve muttakilerden bahsedilmektedir.⁵⁶⁵ Yüce Allah (c.c.) bu ayetlerde takvanın en hayırlı azık olduğunu,⁵⁶⁶ nelerin takvaya daha yakın olduğunu,⁵⁶⁷ takva ile yapılan amellerin makbul olacağını⁵⁶⁸ bildirmekte, Rasulüne ve müminlere muttaki olmayı emretmekte,⁵⁶⁹ kendisinin muttakilerle beraber olduğu ve onları sevdiğini⁵⁷⁰ ayrıca kendi katında insanların en değerlisinin en muttaki olanımız olduğunu⁵⁷¹ ve muttakilerin nail olacakları mükâfatları haber vermekte⁵⁷² ve hidayet kaynağı olan Kur'ân'dan gerçek manada muttakilerin istifade edebileceğine dikkat çekmektedir.⁵⁷³

Sahâbîler Kur'ân'ın bütün bu emir ve tavsiyelerine uyarak takva sahibi olmuşlar, Allah (c.c.)'ın emirlerine muhalefetten son derece sakınmışlar, takvanın tarifinde zikredilen hususlar en güzel şekliyle onlarda meydana çıkmıştır.

Bu duruma şu ayet delalet ediyor; *“O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi, onlara takva sözünü (kelime-i tevhidi) gerekli kıldı. Zaten onlar buna lâıyk ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir.”*⁵⁷⁴ Yani Allah (c.c.) takvayı onların ayrılmaz bir özelliği, hayatlarının bir parçası haline getirmiştir. Çünkü onlar Allah katında insanların en değerlileri olup, bunun gereği olarak takva üzere bir hayat yaşamayı kendilerine gerekli kılmışlardır. Ayrıca onlar buna ehildirler.⁵⁷⁵ Çünkü Allah onları dini ve Peygamberinin sohbeti için özel olarak seçmiştir.⁵⁷⁶

Allah (c.c.): *“Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde (hakkıyla) korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin”*⁵⁷⁷ buyurarak kendisinden hakkıyla

⁵⁶⁵ Takva kelimesi çeşitli formlarıyla Kur'ân'da toplam 178 yerde geçmektedir.(Bkz. Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes Li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 47-50, 379, 845-846.)

⁵⁶⁶ Bakara, 2/197.

⁵⁶⁷ Bakara, 2/237; Mâide, 5/8; Hac, 22/32.

⁵⁶⁸ Tevbe, 9/108-109; Mâide, 5/27; Hac, 22/37.

⁵⁶⁹ Bakara, 2/189, 203, 278; Âl-i Imrân, 3/102, 123, 130; Nisâ, 4/1; Mâide, 5/2, 4,7; En'âm, 6/155; Enfâl, 8/25; Ahzab, 33/1.

⁵⁷⁰ Bakara, 2/194; Âl-i Imrân, 3/76; Tevbe, 9/7; Nahl, 16/128.

⁵⁷¹ Hucurât, 49/13.

⁵⁷² Âl-i Imrân, 3/15, 172; A'râf, 7/35; Ra'd, 13/35; Şuarâ, 26/90; Kamer, 54/54.

⁵⁷³ Bakara, 2/2.

⁵⁷⁴ Fetih, 48/26.

⁵⁷⁵ er-Râzi, Fahrüddin, *Mefatihü'l-Ğayb (Tefsiru'l-Kebir)*, XXVIII, 103.

⁵⁷⁶ el-Kurtubî, XIX, 336.

⁵⁷⁷ Âl-i Imrân, 3/102.

sakınılmasını emretmiştir. Ayette zikredilen “Allah’tan hakkıyla korkma” ifadesini, Rasulüllah (s.a.v); “Ona (Allah’a) itaat edilip isyan edilmemesi, zikredilip unutulmaması, şükredilip, nankörlük (küfür) edilmemesi”⁵⁷⁸ şeklinde açıklamıştır.

İbni Abbas (r.a.) da der ki: “Bu, bir göz açıp kapayacak kadar bir süre dahi Allah’a asi olmamak demektir.”⁵⁷⁹ Dolayısıyla bunu gerçekleştirmek ve de Allah’ın şanına yakışacak şekilde ondan korkmak mümkün olmaz. Bu sebeple Ashâb bu ayet inince Rasulüllah (s.a.v.)’a gelerek: “Ey Allah’ın rasûlü buna (Allah’tan hakkıyla korkmaya) kimin gücü yetebilir ki?” dediler ve bu onlara ağır geldi. Bunun üzerine Yüce Allah da, “*Gücünüz yettiğince Allah’tan korkunuz.*” ayetini indirdi ve bu ayet-i kerimeyi neshetti.⁵⁸⁰

Saîd ibn Cubeyr (r.a.)’ın rivayetine göre “*Allah’tan nasıl takva üzere olmak gerekiyorsa öyle muttakiler olun.*” ayeti nâzil olunca bu Müslümanlara çok ağır geldi; geceleri hep kıyamla geçirmeye başladılar. O kadar çok namaz kıldılar ki bacakları uyuştı, neredeyse alınları delindi (yara oldu). Bunun üzerine onlara hafifletmek üzere Allah Teâlâ “*Allah’tan, gücünüz yettiği kadar takva üzere olun*”⁵⁸¹ ayetini indirdi.⁵⁸²

Ancak el-Kurtubî’nin de dediği gibi “*Gücünüz yettiğince Allah’tan korkunuz.*” emri bu ayet-i kerimeyi nesh etmeyip tefsir ve beyan etmiştir. Yani, sizler gücünüz yettiğince Allah’tan nasıl korkmak gerekiyorsa öylece korkunuz, demektir. Çünkü nesih ancak nasların bir arada anlaşılması mümkün olmadığı durumlarda söz konusu olur. Burada ise iki nassı bir arada anlamamız mümkün olduğu için bunu kabul etmek daha uygundur.⁵⁸³ O halde gücü yettiği nispette Allah’tan korkan, hakkıyla korkmuş olur.⁵⁸⁴

Hiz. Hanzala (r.a.) kendi anlattığına göre o, Bir gün Hiz. Ebubekir (r.a.) ile karşılaşmış, ona “Hanzala münafık oldu” demişti. Niye böyle dediğini soran Ebubekir (r.a.)’e bunun sebebini söyleyince o, aynı halin kendisinde de olduğunu bildirmiş ve ikisi beraber Rasulüllah (s.a.v.)’in huzuruna çıkmışlardı. Hiz. Hanzala (r.a.) Ya

⁵⁷⁸ es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, III, 706; el-Kurtubî, V, 238; Yıldırım, *Peygamberimizin Kurân’ı Tefsiri*, I, 321; el-Hanbelî, Ebi’l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Şihabüddin Ahmed İbn Receb, *Câmi’ul-Ulûm ve’l-Hikem* (thk. Muhammed Abdullah Es-Seyyid Ahmed), (2. Baskı), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 178.

⁵⁷⁹ el-Kurtubî, V, 238; Zuhaylî, *Tefsirü’l-Münir*, II, 294.

⁵⁸⁰ el-Kurtubî, V, 238.

⁵⁸¹ Teğâbun, 64/16.

⁵⁸² es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, III, 706; Çetiner, I, 102; es-Suyûtî, *Lübâbü’n-nükûl*, s. 267.

⁵⁸³ el-Kurtubî, V, 238; Zuhaylî, *Tefsirü’l-Münir*, II, 294.

⁵⁸⁴ Ustaosmanoğlu, *Rûhu’l-Furkan*, IV, 53.

Rasulüllah, ben münafık oldum “ dedi. Rasulüllah (s.a.v.) “ne oldu” buyurdu. Hanzala “bizler huzurunuzda olduğumuz zaman, siz cennet ve cehennemden bahsedince sanki onlar karşımızdaymış gibi oluyoruz. Fakat yüce huzurunuzdan ayrılıp gidince, çoluk çocuk ve ev işlerine dalıyor, (bunları) unutuyoruz” dedi. Bunun üzerine Rasulüllah (s.a.v.) buyurdu ki “ canım kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki, her zaman benim yanımdaki gibi olsaydınız melekler sizinle yataklarınızda ve yollarda müsafaha ederlerdi. Ancak ey Hanzala (bu durum) zaman, zaman, ara sıra olur.”⁵⁸⁵

Bu misal ashâbın Hz. Peygamber ile beraber olmalarının onların imanını yakîn derecesine çıkarmada ne derece müessir olduğunu ve onların nifaktan ne denli korktuklarını göstermektedir. Ayrıca ashâbın hem takvasına hem de ihlasına delalet etmekte olan muazzam bir ruh halini yansıtmaktadır.

İbn-i Ebî Müleyke’nin; “Nebi (s.a.v.)’in ashâbından otuz kişiye yetiştirdim. Hepsini de kendileri hakkında münafıklıktan korkarlardı”⁵⁸⁶ ifadesi de ashâbın iman hassasiyetini ve nifaktan sakınma hususundaki takvalarını göstermektedir.

Ashâb haram helal hususunda ince bir anlayışa sahipti. Haram olur endişesiyle şüpheli şeylerden kaçınırlar, ola ki Allah’ın bir haramına bulaşırım diye kendilerini bu gibi hususlardan sakınırlardı. Ancak bu her zaman kolay yapılabilecek bir şey değildi.

Abdullah İbn Abbâs (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre: “*Rüşt çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın...*”⁵⁸⁷ ve “*Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir*”⁵⁸⁸ ayetleri nâzil olduğunda yetimlerin velileri, onların yiyecek ve içeceklerini kendi yiyecek ve içeceklerinden ayırdılar. Bazen olurdu ki yetimin yiyeceği artardı. Bu durumda onu kendi yiyeceklerine karıştırmaz; yetim yiyinceye veya bozuluncaya kadar ayrı bir yerde korurlardı. Ancak bu durum onlara zor gelmeye başladı ve gidip Hz. Peygamber (s.a.v.)’e durumlarını anlattılar da Allah Teâlâ: “...*Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla*

⁵⁸⁵ Müslim, Tevbe, 12; et-Tirmizi, Sıfâtü’l-Kıyamet, 59.

⁵⁸⁶ el-Buhârî, İman, 35.

⁵⁸⁷ En’âm, 6/152; İsrâ, 17/34.

⁵⁸⁸ Nisa, 4/10.

düzelteni bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hakîmdir”⁵⁸⁹ ayetini indirdi.⁵⁹⁰

Bu kadar hassas yaşamaya gayret eden sahâbîler bazen kendilerini hesaba çeker, Allah (c.c.)’a ne hesap vereceklerini tefekkür edip, bu bilinci diri tutmaya çalışırlardı. Mesela Hz. Ebubekir (r.a.) hesap korkusundan kimi zaman: “Ne olaydı hayvanların yiyeceği bir ot olsaydım.” Derdi. Hz. Ömer de çoğu kere eline bir tutam ot alır: “keşke ben bir tutam ot olsaydım” bazen de “keşke anam beni doğurmasaydı” derdi.⁵⁹¹

2.4.2. Ashabın Hz. Peygambere Karşı Edep ve Saygıları

Allah (c.c.) Kur’ân’ı Kerimde Habibine iman etmeyi, ona itaati ve ittibayı bizlere emrettiği gibi ona karşı nasıl davranılması gerektiğini de Müminlere öğretmektedir. Nitekim Kur’ân’da Peygamber Efendimize soru sorma adabı,⁵⁹² onun evine girip çıkma ve orada yemek yeme gibi misafirlik adabı,⁵⁹³ onun nasıl çağırılacağı,⁵⁹⁴ onunla gizli ve açık konuşma adabı⁵⁹⁵ gibi meselelere değinilmiş, müminler bu hususta eğitilmiştir.

Rasulullah (s.a.v.)’a saygı hakkında Allah (c.c.) Şöyle buyuruyor: “*Şüphesiz biz seni, şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Ta ki (ey müminler!) Allah’a ve Rasulüne iman edesiniz, Rasulüne yardım edesiniz, O’na saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah’ı tesbih edesiniz.*”⁵⁹⁶ “*Ey iman edenler! Allah’ın ve Rasûlünün önüne geçmeyin. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir. Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırduğunuz gibi, Peygamber’e yüksek sesle bağırmayın; yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir.*”⁵⁹⁷ Ve “*(Ey müminler!) Peygamber’i, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın.*”⁵⁹⁸

Allah (c.c.) bu ayeti kerimelerle Peygambere saygı duyulmasını, ta’zim edilip yüceltilmesini, din hususunda kendisine yardım edilmesini vacip kılmış ve Müminlerin Allah ve Rasulünün huzurunda ileri geçmelerini yasaklamıştır. İbn Abbas (r.a.) şöyle

⁵⁸⁹ Bakara, 2/220.

⁵⁹⁰ es-Suyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl*, s. 32-33; el- Vâhidi, s. 74; Çetiner, I, 91.

⁵⁹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl*, s. 22-23.

⁵⁹² Bakara, 2/108.

⁵⁹³ Ahzab, 33/53.

⁵⁹⁴ Nûr, 24/63.

⁵⁹⁵ Bakara, 2/104; Mücadele, 58/12-13; Hucurât, 49/1-4.

⁵⁹⁶ Fetih, 48/8-9.

⁵⁹⁷ Hucurât, 49/1-2.

⁵⁹⁸ Nûr, 24/63.

der: “Müminler Rasulüllah (s.a.v.)’in huzurunda O’ndan daha önce konuşmak ve su-i edepte bulunmaktan men olunmuşlardır.” Sehl b. Abdullah et-Tüsteri de şöyle der: “Rasulüllah (s.a.v.) bir söz söylemeden önce konuşmayın, O bir söz söylediğinde dinleyin ve kulak kesilin.”⁵⁹⁹

Ashâb’dan bazılarının Rasulüllah’ın huzurunda tartışması ve seslerini yükseltmeleri üzerine Allah Teâlâ “*Ey iman edenler! Allah’ın ve Rasûlünün önüne geçmeyin. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir. Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber’e yüksek sesle bağırmanın; yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir.*”⁶⁰⁰ Ayetlerini indirmişti.⁶⁰¹

Bu ayetler inince Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber’le ancak sırdaş olanın konuştuğu gibi çok alçak sesle konuşmaya başlamış,⁶⁰² Hz. Ömer de Rasulüllah (s.a.v.) ile sırdaşıyla konuşur gibi konuşur olmuştu. Öyle ki, söylediklerini Hz. Peygambere duyuramazdı ve Rasulüllah (s.a.v.) ona ne dediğini sormak durumunda kalırdı.⁶⁰³

Kendisi yüksek sesle konuşan bir zat olan Sâbit b. Kays b. Şemmas (r.a.), bu ayetlerin kendisi hakkında indiğini düşünerek, amellerinin zayı olmasından korkmuş, helak olma korkusuyla kederinden hıçkırığa hıçkırığa ağlamış ve evine kapanmıştı. Rasulüllah (s.a.v.) bu halini ona sormuş ve sebebini öğrenmiş, akabinde onu şehadet ve cennetle müjdelemişti. O da bu müjdeden hoşnut olmuş, bir daha asla sesini Allah’ın Resûlü’nün sesinden yüksek çıkarmamıştı. Neticede Yemamede şehit düşmüştü.⁶⁰⁴

İşte gerek Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in gerekse Hz. Sabit ve onlar gibilerin bu tutumları üzerine Allah Teâlâ: “*Allah’ın elçisinin huzurunda seslerini kısıyanlar, şüphesiz Allah’ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir. Onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.*”⁶⁰⁵ ayet-i kerimesini indirdi.⁶⁰⁶

⁵⁹⁹ Kâdı İyaz, *eş-Şifâ*, II, 23; ed-Dımeşkî, XI, 473.

⁶⁰⁰ Hucurât, 49/1-2.

⁶⁰¹ İbn-i Kesir; VII, 365; El-Buhârî, Tefsir, Hucurat, 1; et-Tirmizî, Tefsiru’l- Kur’ân, 49; Çetiner, II, 817-818; es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, XIII, 530.

⁶⁰² es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, XIII, 531; ed-Dımeşkî, XI, 474; Çetiner, II, 819; Kâdı İyaz, *eş-Şifâ*, II, 24.

⁶⁰³ el-Kurtubî, XIX, 201; ed-Dımeşkî, XI, 474; Kâdı İyaz, *eş-Şifâ*, II, 24.

⁶⁰⁴ Çetiner, II, 819; ed-Dımeşkî, XI, 474.

⁶⁰⁵ Hucurât, 49/3.

⁶⁰⁶ es-Suyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl*, s. 239; Çetiner, II, 819; İbn-i Kesir; VII, 365; Kâdı İyaz, *eş-Şifâ*, II, 24; es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, XIII, 532-533.

İmam Müslim'in Amr b. As (r.a.)'dan naklettiği, Amr (r.a.)'ın ölüm hastalığındayken anlattığı uzunca bir hadiste o şöyle diyor: “Bana Rasulullah (s.a.v.)’tan daha sevgili, gözümde O’ndan daha büyük kimse yoktur. O’na duyduğum saygı ve hürmetten dolayı yüzüne dolu dolu bakamazdım. Benden O’nu tarif etmem istense, O’nu doya doya seyredemediğim için, tam olarak tarif edemem.”⁶⁰⁷

Urve b. Mes’ud bir konuşmasında şöyle diyor: “Allah’a yemin ederim ki; ashabı arasında Muhammed’den daha büyük sayılan ne bir hükümdar, ne de bir ulu kişi görmüşümdür! Muhammed’in ashabından herhangi birisi, konuşacağı zaman ondan izin istemekte; kendisine izin verilirse konuşmakta, izin verilmezse susmaktadır.

Vallahi, aksırır, öksürürken onun tükürüğü sıçrasa, ashabı hemen onu elleriyle yüzlerine ve derilerine sürüyorlar! Muhammed’in başından bir kıl parçası düşse, hemen onu alıp saklıyorlar! Muhammed onlara bir şey buyurduğu, işaret ettiği zaman, onlar hemen onu yerine getirmek için üşüşüyorlar! Abdest aldığı zaman, abdest suyunu, birbirlerine girercesine, birbirleriyle yarışırçasına kapşıyorlar! Ashabı, onun yanında konuşurlarken, seslerini yükseltmiyor, kısıyorlar. Ona besledikleri derin saygılarından dolayı, onun yüzüne dikkatlice bakmıyorlar, gözlerini önlerine eğiyorlar!

Ben bu kavmi iyice ölçtüm biçtim. Siz isterseniz ona karşı kılıçlarınıza el atabilirsiniz. Fakat ben öyle bir kavim gördüm ki, ne yapılsa, onlar onu koruyacaklar ve ona hiçbir zararın erişmesine meydan vermeyeceklerdir! Ben öyle bir kavim gördüm ki, onlar hiçbir zaman onu bırakmayacaklar, onun bir kılını bile teslim etmeyecekler, kimseyi onun tenine dokundurmayacaklar. Artık siz iyice düşününüz!”⁶⁰⁸

Enes b. Malik (r.a.) anlatıyor: “Rasulullah (s.a.v.), ashabından Ensâr ve Muhacirler, içlerinde Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in de bulunduğu halde birlikte otururlarken onların meclisine girerdi. Onlardan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in dışında kimse gözünü kaldırıp yüzüne bakamazdı. Sadece bu iki sahâbî Rasulullah (s.a.v.)’ın yüzüne bakardı. O da onların yüzüne bakar ve tebessüm ederdi. Onlar da Rasulullah (s.a.v.)’a bakar ve tebessüm ederlerdi.”⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ Müslim, İman, 192.

⁶⁰⁸ Kadı İyaz, *eş-Şifâ*, II, 25; İbn Hişâm, *Sîret*, III, 315; ed-Dımeşkî, V, 72-73; Köksal, V, 279-280.

⁶⁰⁹ et-Tirmizî, Menâkıb, 16; ed-Dımeşkî, XI, 472; Kâdı İyaz, *eş-Şifâ*, II, 25.

Usâme b. Şerik şöyle anlatır: “Rasulullah (s.a.v.)’in yanına geldim. Ashabı etrafını çevirmiş oturuyorlardı. Öylesine saygılı duruyorlardı ki, sanki başlarında kuş varmış ta kıpırdayınca uçacakmış gibi sakın ve hareketsizdiler.”⁶¹⁰

Bütün bu rivayetler Ashâb’ın Hz. Peygamber’e olan saygılarına ve ona karşı takındıkları edeplerinin buudlarına kâfi derecede işaret etmektedir. Öyle ki bu saygı, hürmet ve edep müşriklerin bile dikkatini çekmiş, hayranlıklarını ifade etmekten kendilerini alamamışlardı.

2.4.3. Tevbe

Sözlükte “pişmanlık, dönme, nedâmet” anlamına gelen tevbe, ıstılahta, “kulun işlediği kötülük ve günahlara pişman olup, onları terk ederek Allah’a yönelmesi, emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak suretiyle Allah’a sığınarak bağışlanmasını dilemesi demektir.”⁶¹¹ Günahlardan dolayı tevbe etmek farzdır. Tevbe, Hz. Âdemle başlamıştır ve kulluğun bir göstergesidir. Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerimde birçok ayette biz kullarına tevbeyi emretmekte⁶¹² ve tevbenin “nasûh” bir tevbe olmasını istemektedir.⁶¹³ Nasûh tevbe ise samimi, ciddi ve günaha bir daha dönmek üzere edilen tevbedir.⁶¹⁴

Hz. Peygamber her konuda olduğu gibi tevbe konusunda da ümmetine örneklik etmiş, hem de müminleri tevbe etmeye davet ve teşvik etmiştir. O (s.a.v.); “Ey insanlar, Allah’a tevbe ediniz ve affınızı dileyiniz. Şüphe yok ki, ben günde yüz defa tevbe ve istiğfar ederim”⁶¹⁵ buyurmuşlardır.

Tevbenin üç temeli vardır:

- 1- Yapmış olduğu günahlardan pişman olmak,
- 2- O günahı hemen terk etmek,
- 3- Bir daha bu gibi günahları işlememeye azmetmek.

⁶¹⁰ ed-Dımeşkî, XI, 472; Kâdî İyaz, *eş-Şifâ*, II, 25.

⁶¹¹ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 82; el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, s. 134.

⁶¹² Nûr, 24/31; Tahrîm, 66/8; Hûd, 11/3, 52, 61, 90.

⁶¹³ Tahrîm, 66/8.

⁶¹⁴ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 657-658.

⁶¹⁵ Müslim, *Kitabu’z-Zikr Ve’d-Dua ve’t-Tevbe*, 42.

Bunların en mühimi pişmanlıktır. Çünkü pişmanlık günahı terk etmeyi ve bir daha işlememeyi gerektirir.⁶¹⁶ Rasulüallah(s.a.v.) de; “*Pişman olmak tevbedir*”⁶¹⁷ buyurmuştur.

Bütün insanlarda olduğu gibi sahabe neslinin içerisinde de zaman zaman küçük veya büyük bir takım günahlar işleyenler olmuştur. Bu insan olmanın doğal bir sonucudur. Çünkü Peygamberler hariç insanoğlunun hiç birisi masum değildir. Ancak Peygamberler Allah (c.c.)’ın korumasında olup masumdurlar. Hatta onlardan bile evlâ olanı terk kabilinden bir takım zelle dediğimiz sürçmeler meydana gelmiştir.

Dolayısıyla sahâbînün günah işlemiş olması o sahâbînün sahâbiliğine hâlel getirmez. İşte sahâbe de zaman zaman günah işlerlerdi ancak günahlarında ısrar etmezlerdi. Onlar özellikle büyük günahlardan kaçır, küçüklerinde de ısrar etmezlerdi. Kendileri bir hata yaptığında gelip Rasulüallah (s.a.v.)’e durumlarını arz eder, tevbelerinin nasıl mümkün olacağını, bunun için ne yapmaları gerektiğini sorarlar, Rasulüallah (s.a.v.)’in bu konudaki emir ve tavsiyesine uyarlardı. Onların gûnahta ısrar etmediklerine şu ayet delalet ediyor: “*Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler.*”⁶¹⁸ Bu ayetin sebep-i nüzulü olarak zikredilen; nefesine uyararak bir kadını öpen veya bir kadına dokunan bir sahâbînün hemen Rabbini hatırlayarak pişman olması, tevbe ederek kendini dağlara vurması ve neticesinde Rasulüallah’a gelip durumunu anlatınca bu ayetlerin nâzil olması⁶¹⁹ da sahâbenin gûnahta ısrar etmediklerini ortaya koymaktadır.

Bazen de tevbelerinin kabulüne dair bir vahiy gelmedikçe veya Hz. Peygamber bu hususta bir müjde vermedikçe tevbelerinde ısrar ederlerdi.

Şu ayeti kerime sahâbenin tevbesini ve tevbelerinin kabul edildiğini anlatıyor: “*Andolsun ki Allah, Müslümanlardan bir gurubun kalpleri eğrilmeye yüz tuttuktan sonra, Peygamberi ve güçlük zamanında ona uyan muhacirlerle ensarı affetti. Sonra da onların tevbelerini kabul etti. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli, pek merhametlidir.*”⁶²⁰

⁶¹⁶ Yunus Kaya, *Tasavvuf*, (2. Baskı), Uzakülke Yayınları, İstanbul 2011, s. 115-116.

⁶¹⁷ İbn-i Mâce, Zühd, 30.

⁶¹⁸ Âl-i İmrân, 3/135.

⁶¹⁹ el-Vâhidî, 127; Çetiner, I, 168-169.

⁶²⁰ Tevbe, 9/117.

Sahabenin günah işlemeleri durumunda günahlarına nasıl pişman olduklarını ve nasıl tevbe ettiklerini anlatan birkaç misalle durumu daha belirgin hale getirelim.

Ka'b ibn Mâlik, Hilâl ibn Ümeyye ve Murâre İbnu'r-Rebî' Tebük Gazvesine katılmayarak Rasulüllah (s.a.v.)'tan geri kalmışlardı. Hâlbuki Ka'b ibn Mâlik (r.a.), Tebükten önce hiçbir gazveden geri kalmamış, bir tek bedirde baştan savaş için çıkılmadığı için geri kalmış, akabe biatında bulunmuştur. Hilal b. Ümeyye(r.a.) ve Mürare b. Rebi' (r.a.) ise bedir ashâbındandır.

Tebük Gazvesinde hiçbir mazeretleri olmamasına rağmen Allah'ın Rasûlü (s.a.v.)'nden geri kalmışlar gazveye katılmamışlardı. Ancak onların bu sefere katılmamaları iman zaafından veya münafıklıktan kaynaklanmıyordu. Onlar bu sefere hazırlık yapma işini ağırdan almışlar neticede insanlar sefere çıkmış ancak onlar ağırdan aldıkları için geride kalmışlardı.

Tebük seferinden döndüğünde Rasulüllah (s.a.v.), Müslümanların, Tebük'ten geri kalan üç kişiyle konuşmalarını yasaklamış; bunun üzerine insanlar kendilerinden uzaklaşmış o kadar ki kendilerini garip hissetmişlerdi. Ka'b (r.a.) çarşı pazarda dolaşır, namaza gider, Hz. Peygambere selam verir O (s.a.v.) selamına karşılık vermezdi. Diğer iki sahâbe de ağlayarak evlerine kapanmışlardı. Kırk gün geçince Hz. Peygamber Onlara hanımlarından ayrı durmaları haberini gönderdi. Bundan sonra on gün daha geçti ve bu hal toplam elli gün sürdü. Öyle ki bu durum kendilerine çok zor gelmiş, ayetin ifadesiyle “yeryüzü bütün genişliğine rağmen kendilerine dar gelmişti.” Nihayet elliinci gece olunca *“Ve (seferden) geri bırakılan üç kişinin de (tevbelerini kabul etti). Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkıyordu. Nihayet Allah'tan (O'nun azabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönmeleri için Allah onların tevbesini kabul etti. Çünkü Allah tevbeyi çok kabul eden, pek esirgeyendir. Ey iman edenler, Allah'a karşı gelmekten sakının ve sâdıklarla beraber olun*⁶²¹ mealindeki ayetler nazil olarak tevbelerinin kabulü kendilerine müjdelendi.⁶²²

Rasulüllah'a gelip zina ettiğini itiraf eden ve kendisi hakkında hüküm verilmesini isteyip te Rasulüllah'ın birkaç kere geri çevirdiği Ğâmidıyyeli kadın en son gelişinde

⁶²¹ Tevbe, 9/118-119.

⁶²² Çetiner, I, 489-493; el-Buhârî, Tefsir, 9.

Rasulüllah (sav)’ın talimatı üzerine recmedilmişti. Recmedenler arasında Hâlid b. Velîd de vardı. O kadının başına bir taş atmış, üzerine kan sıçrayınca da kadına kötü söz söylemiş. Ancak bu duruma muttali olan Rasulüllah (sav): *“Yavaş ol ey Hâlid! Nefsim kudret elinde bulunan Allah’a andolsun ki, bu kadın öyle bir tevbe etti ki, şayet alış-verişte sahtekârlık yapmış olanlar böyle tevbe etselerdi, onlar bile mutlaka bağışlanırlardı” dedi. Sonra cenaze namazını kıldırды ve böylece defnedildi”*.⁶²³

Rasulüllah (s.a.v.), Kurayza oğulları kalesini 21 gece kuşatmış. Bunalan Kurayzalılar anlaşma önermiş, Rasulüllah (s.a.v.) da Sa’d ibn Muâz’ın hükmüne razı olmalarını bildirmişti. Onlar bunu kabul etmeyip kendilerine Ebu Lübâbe’nin gönderilmesini istediler. Allah’ın Rasûlü (s.a.v.) Ebu Lübâbe’yi onlara göndermiş. Ona gelmişler ve: “Ey Ebu Lübâbe, ne dersin, Sa’d ibn Muâz’ın vereceği hükme razı olalım mı?” diye sormuşlar, o da boğazına işaret ederek onun vereceği hükmün onların öldürülmeleri olacağını ima ile “Razı olmayın” demişti. Ebu Lübâbenin bizzat kendisi: “Vallahi ayaklarım oradan ayrılmadan Allah’a ve Rasûlü’ne ihanet ettiğimi anladım” demiştir. *“Ey iman edenler, Allah’a ve Rasûlü’ne ihanet etmeyin. Değilse bile bile kendi emanetlerinize hıyanet etmiş olursunuz”*⁶²⁴ ayeti bu olay hakkında nâzil oldu.

Bunun üzerine Ebu Lübâbe kendini Mescid-i Nebevi’nin direklerinden birine bağlamış ve ölünceye veya Allah tevbesini kabul edinceye kadar bir şey yiyip içmeyeceğine dair yemin etmişti. Aç, susuz yedi gün (veya dokuz gün) kalmış sonunda bayılmıştı. Sonra Allah Teâlâ tevbesini kabul buyurmuştu. Ashâb “Ey Ebu Lübâbe, tevben kabul edildi.” deyip onu çözmek istemişler. O da “Hayır, Allah’a yemin ederim ki bizzat Allah’ın Rasûlü gelip beni çözmedikçe kendimi bu direktan çözmeyeceğim” demiş; Allah Rasûlü (s.a.v.) gelip onu çözmüştü. Ebu Lübâbe Tevbesini tamamlamak için topraklarını terk etmeyi ve malının tamamını sadaka vermeyi düşünmüş, Efendimiz (s.a.v.): “Ey Ebu Lübâbe, malının üçte birini tasadduk etmen Sana yeter” buyurmuştur.⁶²⁵

Bu misallerden anlaşılmaktadır ki sahâbe nesli de insan olmanın gereği bazen küçük veya büyük günah işleyebilmekteydiler. Ancak onların takdire şayan yönleri günahlarında ısrar etmemeleri idi. Öyle ki bazen af olunduklarına dair bir ayet ve Hz.

⁶²³ Ebû Dâvud, Hudud, 25.

⁶²⁴ Enfâl, 8/27.

⁶²⁵ Çetiner, I, 416-417; el-Vâhıdî, 238-239.

Peygamber'den bir haber kendilerine gelmedikçe huzur bulamazlar, tevbelerinde ısrar ederlerdi. Bazen de tevbeleri kabul oluncaya kadar kendilerine bir takım cezalar verdikleri olurdu. Hatta tevbelerinin kabulü hususunda tam kalp itmi'nânına ulaşmak için mallarının tamamını Allah yolunda vermeyi düşünürlerdi. Bütün bunların üzerinde bir olgu olarak sahâbîlerin tevbelerinin kabulüne dair inen ayetler onların tevbelerinde ne derece samimi ve kararlı olduklarına hiç bir söze ihtiyaç bırakmayacak şekilde delalet etmektedir.

2.4.4. Sabır

Sabır, sözlükte “hapsetmek, engellemek, güçlü ve dirençli olmak”⁶²⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Istılahta ise; “Nefsi, aklın ve şeriatın yapılmasını gerektirdiği şeyleri yapmak ve yapılmamasını gerektirdikleri şeyi yapmamak hususunda hapsetmek, tutmak,”⁶²⁷ “başa gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başkasına şikâyetçi olmamak, yakınmamak, sızlanmamaktır.”⁶²⁸ “Nefse ağır gelen ve hoşla gitmeyen şeyler karşısında dünya ve ahiret yararını düşünerek, ruhi dengeyi bozmamak için insanın kalbinde bulunmakta olan sükûnet ve dayanma gücü demektir.”⁶²⁹ Şeklinde tarif edilmiştir.

Sabrın üç derecesi vardır. Bunlar:

- 1- Sonunda nail olacağı nimetleri düşünerek bela ve musibetlere sabretmek.
- 2- Allah (c.c.)'ın azabından korkarak, günahlardan kaçınma hususunda sabretmek.
- 3- Allah (c.c.)'a tâat ve ibadet etme hususunda nefse gelen ağırlığa sabretmek.⁶³⁰

Ayrıca sabrın dini hükmü katlanılan sıkıntının mahiyetine göre değişkenlik arz eder. Mesela, haramlardan sakınma ve dini vazifeleri eda etme hususundaki sabır farz; mekruh olan bir şeyi yapmamak şeklindeki sabır mendup; can, mal ve namus gibi şeylere saldırılmasında ve lüzumsuz yere aç susuz kalma hususundaki sabır haramdır. Şer'an mekruh olan bir yönden kendisine dokunan ezaya sabır ise mekruhtur. Yine bedenine zarar verecek mahiyetteki sıkıntılara katlanmak şeklindeki sabır mekruh; şer'an yapılmasında bir mahzur bulunmayan hususlarda sabır göstermek te mubahtır.⁶³¹

⁶²⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l arab*, IV, 2391, sabr md.

⁶²⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 277.

⁶²⁸ el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 206.

⁶²⁹ Karagöz, İsmail (yay. haz.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 567.

⁶³⁰ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 529.

⁶³¹ el-Gazâlî, *İhyâ*, IV, 140.

Allah (c.c) Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayette sabrı zikretmekte, bu ayetlerde mü'minlere sabretmelerini emretmekte,⁶³² sabredenleri övmekte,⁶³³ hüsrandan kurtulanların bir vasfı olarak da birbirlerine sabrı tavsiye etmelerini zikretmekte⁶³⁴ ve sabredenlere mükâfat vadetmektedir.⁶³⁵

Kur'ân-ı Kerim'de Allah (c.c.)'ın kullarını çeşitli şekillerde deneyeceği, adeta dayanıklılık imtihanına tabi tutacağını bildiren birçok ayet bulunmaktadır. Bunların en câmiyetlilerinden biri şu ayeti kerimedir: *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!”*⁶³⁶

Ayrıca sabır ulü'l azim Peygamberlerin vasfı olup⁶³⁷ Peygamberler kendileri sabrettikleri gibi çevrelerinde bulunanlara da sabretmelerini emretmişlerdir. Nitekim Allah (c.c.) başına gelen musibetleri sabır ve metanetle karşıladığı için Hz. Eyyub'u, *“Gerçekten biz Eyyub'u sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah'a yönelirdi”*⁶³⁸ buyurarak övmüştür. Aynı şekilde Hz. Musa (a.s.) kavmine Allah'tan yardım dileyip ve sabretmelerini tavsiye etmiş,⁶³⁹ Hz. Lokman da oğluna; *“Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir”*⁶⁴⁰ diyerek nasihat etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v) de müminlere başlarına gelen bela ve musibetlere karşı sabırlı olmaları tavsiyesinde bulunmuş, sabrın, musibetin başa geldiği ilk anda, ilk sarsıntı esnasında gösterilen metanet olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴¹ Kendisi de *“Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı ile dir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma!”*⁶⁴² Ayeti mucibince başına gelenlere sabretmiş ve bu hususta da ümmetine güzel bir örnek olmuştur.

⁶³² Bakara, 2/153; Âl-i İmran, 3/200; Nahl, 16/127; Kehf, 18/28; Ahkaf, 46/35.

⁶³³ Bakara, 2/177; Hûd, 11/11; Nahl, 16/110; Kasas, 28/54; Ankebût, 29/59; es-Secde, 32/24.

⁶³⁴ Asr, 103/3.

⁶³⁵ Ra'd, 13/24; Nahl, 16/96; Müminun, 23/111; Furkan, 25/75; İnsan, 76/12; Zümer, 39/10.

⁶³⁶ Bakara, 2/155.

⁶³⁷ Ahkâf, 46/35.

⁶³⁸ Sâd, 28/44.

⁶³⁹ A'râf, 7/128.

⁶⁴⁰ Lokmân, 31/17.

⁶⁴¹ el-Buhârî, Cenâiz, 31, 41; Müslim, Cenâiz, 14, 15; et-Tirmizî, Cenâiz, 13; İbn-i Mace, Cenâiz, 55.

⁶⁴² Nahl, 16/127.

Gerçekten Hz. Peygamber İslam uğrunda en büyük sıkıntılara ve eziyetlere maruz kalmış, müşriklerin bütün eziyetlerine rağmen davasından vaz geçmemiştir. Nitekim müşrikler İslam davasından vaz geçmesini istemek üzere amcası Ebû Talib’e gelip onu şikayet ettiklerinde Allah Rasûlü (s.a.v.) onlara: “*Allah’a yemin ederim ki benim bu peygamberlik görevini terk etmem, sizin herhangi birinizin güneşten bir parça ateş koparmasından çok daha zordur*”. Diğer bir rivayette: “*Ey amcam! Eğer güneşi sağ, ayı da sol elime versen yine de bu işi (peygamberliği) bırakacak değilim. Allah bu işi üstün getirinceye ya da ben helak oluncaya kadar buna devam edeceğim*” diyerek cevap vermiş ve davasındaki karallılığını ve bu uğurdaki sabrını ortaya koymuştur.⁶⁴³

Hz. Peygamber bu sıkıntıların boyutu hakkında şöyle buyuruyor: “Allah yolunda, hiç kimsenin görmediği eziyetlere katlandım. Benim düştüğüm dehşetli hallere hiç bir kimse düşmemiştir. Öyle zamanlar oldu ki üzerimizden otuz gün otuz gece geçtiği halde ne Bilal ve ne de ben, onun koltuğu altında sakladığı az bir yiyecek dışında canlıların yiyebileceği hiç bir şey bulamadık.”⁶⁴⁴

Bir gün Hz. Peygamber Kâbe yanındaki Hicr’de namaz kılıyordu. Ukbe b. Ebî Muayt gelip, Hz. Peygamber’in boynuna eteğini sarıp boğazını sıktı. Bu sırada Ebubekir geldi ve onu kolundan tutarak Hz. Peygamber’den uzaklaştırdı. Sonra “*Rabb’im Allah’tır dediği için onu öldürecek misiniz? Hâlbuki o size Rabbinizden açık mucizeler getirmiştir*”⁶⁴⁵ ayetini okuyarak onlara cevap verdi.”⁶⁴⁶

İlerde bir gün Hz. Ali (r.a.) bir hutbesinde insanların en cesurunun Hz. Ebû Bekir (r.a.) olduğunu anlatırken bu olayı zikreder, ağlar ve oradakilere: “Size Allah ile yemin verdiriyorum, Firavun’un ailesinden olan mümin mi hayırlıdır yoksa Ebubekir mi?” dedi. Halk sustu. Hz. Ali: “Allah’a yemin ederim ki Ebubekir’in bir saatlik ömrü, Firavun ailesinden olan müminin, yeryüzü dolusu iyiliklerinden daha hayırlıdır. Çünkü o imanını gizliyor, Ebubekir ise, açıkça mümin olduğunu ilân ediyordu” dedi.⁶⁴⁷

Hz. Peygamberi her hususta kendilerine numune-i imtisal edinen ilk Müslümanlar da sabredip işlerinde Allah’a tevekkül ettiler. “*İman edip güzel işler yapanları, (evet)*

⁶⁴³ İbnü’l-Esîr, Târih, s. 206; Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, I, 316.

⁶⁴⁴ es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, XXI, 533; İbn-i Mâce, İman ve Fezailü’s-sahabe ve’ilm, 11.

⁶⁴⁵ Mü’min, 4028.

⁶⁴⁶ el-Buhârî, Fezailü’s-Sahâbe, 58; Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, I, 318-319; es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, XXIII, 36.

⁶⁴⁷ ed-Dimeşkî, II, 423; Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, I, 323-324.

*muhabbâk ki onları, içinde ebedî kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennet köşklarine yerleştireceğiz. (Böyle iyi) işler yapanların mükâfatı ne güzeldir!” “Onlar, sabreden kimselerdir ve yalnız Rablerine güvenip dayanmaktadırlar.”*⁶⁴⁸

Yani o müminler, namaz, oruç, Allah yolunda hicret edip eş ve dostlarından ayrılabilmek, müşriklerin işkencelerine katlanmak ve düşmanlarla cihat etmek gibi dinî görevlerini yerine getirme hususunda sabretmişlerdir. Onlar, din ve dünyaları hususundaki bütün durumlarda işlerini Allah’a havale eden, kendilerine vacip olan görevlerini yerine getirdikten sonra zafer, başarı, rızık, izzet vb. sonuçların meydana gelmesini Rablerine bırakıp tevekkül eden kimselerdir. Çünkü hicret, cihad, vatanı terk etmek ve kişinin sevdiklerinden ayrılması, eziyetlere tahammül etme ve Allah Teâlâ’ya kulluk etme hususunda sabırlı olmayı ve Allah’a tevekkül etmeyi gerektirmektedir.⁶⁴⁹

Nitekim Peygamberimize ilk iman edenlerden biri olan Ebu Zer (r.a.) Müslüman olur olmaz Hz. Peygambere gelip dinini açıklamak istediğini bildirmişti. Hz. Peygamber: “Ben senin hakkında Mekkelilerden endişe ediyorum! Öldürülürsün, diye korkuyorum” buyurdu. Ebu Zer (r.a.) “Yâ Rasûlallah! Ben öldürüleceğimi bilsem de, bunu muhabbâk yapacağım” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.), sustu. Ebu Zer (r.a.) yeminle kureyşin arasında İslam’ı haykırmadıkça dönmeyeceğini söyledi. Neticede Ebu Zer (r.a.) Kâbe’nin yanında kelime-i şهادet getirerek İslam’ını haykırdı. Bunun üzerine kureyş müşrikleri ona saldırdılar ve öldüresiye dövdüler. İmdadına o sırada henüz Müslüman olmamış olan Abbas (r.a.) yetişti. Ebu Zer bu ilanı ertesi gün yine yaptı ve bu seferde kureyşli müşrikler onu dövdüler. Rasûlullah (s.a.v.)’in yanına varıp ta Rasûlullah (s.a.v.), onun dayak yemiş halini görünce: “Ben seni men etmemiş miydim?” buyurdu. O’ da: “Yâ Rasûlullah! Bu, kalbimde bir istekti. Ben de onu yerine getirdim” dedi.⁶⁵⁰

Yemenden gelip Mekke’ye yerleşmiş olan Yâsir b. Âmir ve ailesi de ilk Müslüman olanlardandı. Bu ailenin hepsi Müslüman olmuşlardı. Müşrikler onları dinlerinden döndürmek için onlara acımasızca işkence ediyorlardı. Mahzumoğulları; Ammar’ı, babası Yasir’i ve Sümeyye Hatun’u öğlenin en sıcak vaktinde güneşin kızdırdığı Mekke kayalığına götürüp işkence yaparlardı. Hz. Peygamber onlara işkence

⁶⁴⁸ Ankebût, 29/59.

⁶⁴⁹ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, XI, 27-28.

⁶⁵⁰ Köksal, I, 255-262.

edilirken rastladığında, kendilerine sabrı tavsiye ediyor ve mükâfatlarının cennet olacağını bildiriyordu.

Sonunda Yâsir (r.a.) işkence altında can vererek İslam'da ilk erkek şehit o oldu. Yâsir (r.a.)'in oğlu Abdullah (r.a.) ta okla vuruldu. Müşrikler, Yâsir (r.a.)'in hanımı, Abdullah ve Ammar'ın anneleri Sümeyye Hatunun bir bacağına bir deveye diğer bacağına da başka bir deveye bağladılar. Ebu Cehilde harbesini saplayarak onu şehid etti. Böylece İslam'da ilk kadın şehit te Hz. Sümeyye (r. anhâ) oldu.

Ammar b. Yâsir (r.a.) de iman uğruna ailesiyle birlikte çeşitli işkencelere maruz kalmıştı. Müşrikler onu öğle sıcağında kızgın kayalara yatırır, demir gömlek giydirerek yakıcı güneşte bekletilirdi. Bazen de sırtını ateşle yakarak, üzerine ağır kayalar koyarak ve boğarcasına başını suya batırarak işkence ederlerdi.

Yine bir gün Müşrikler Ammar'ı yakalamış işkence ile küfür kelimesini söyletmişlerdi. Ammar (r.a.) derhal Rasulüllah (s.a.v.)'e gelerek olanları anlatmış ve kendi durumunun ne olacağını sormuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *“O zaman kalbinde ne vardı?”* diye sordu.

Ammar: *“Kalbim iman ile doluydu”* dedi.

Hiz. Peygamber: *“Eğer onlar ikinci kez sana işkence ederlerse, sen de yine aynı sözleri söyleyebilirsin”* dedi. Bunun üzerine *“Kalbi iman üzere sabit ve bununla mutmain olduğu halde ikrâha uğratılanlar dışında kim, imanından sonra Allah'ı inkâr eder ve fakat kalbini küfre açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlarıdır; Onlar için büyük bir azap vardır.”*⁶⁵¹ Mealindeki ayetin indiği⁶⁵² rivayet edilir.⁶⁵³

İman uğruna katlanılan bu sıkıntılara ilave olarak; Hiz. Ebubekir ve Talha b. Ubeydillah'ın ipe birbirine bağlanarak işkence edilmesini,⁶⁵⁴ Abdullah ibn Mes'ud Kâbe'de Kur'ân okuduğu için öldüresiye dövülmesini,⁶⁵⁵ Zinnure hatun'un işkence sebebiyle gözlerinin kör olmasını,⁶⁵⁶ Ebu Fukeyhe'nin zincirlere vurulmasını,⁶⁵⁷ Mus'ab

⁶⁵¹ Nahl, 16/106.

⁶⁵² es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, s. 158; et-Taberî, XVII, 304; el-Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru-Rûhu'l-Beyan I-X*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, İstanbul tsz., V, 84-85; Çetiner, II, 551; Köksal, I, 356.

⁶⁵³ Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe*, I, 348-350; Köksal, I, 351-356.

⁶⁵⁴ el-Beyhaki, *Delâil*, II, 166-167; Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe*, I, 344; Köksal, I, 339.

⁶⁵⁵ İbn-i Hişâm, I, 396-397; İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-Ğâbe*, III, 382-383; Köksal, I, 357-358.

⁶⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-Ğâbe*, VII, 124; Köksal, I, 341.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-Ğâbe*, VI, 241; Köksal, I, 344.

bin Umeyr'in hapsedilmesini,⁶⁵⁸Bilal-i Habeşi'nin bütün işkencelere ve üzerindeki ağır kayalara rağmen "ehad-ehad" diye haykırışını,⁶⁵⁹Habbab b. Eret'in (Allah hepsinden razı olsun) çıplak vücudunun dikenlerde sürüklenmesini ve ateşlere yatırılmasını,⁶⁶⁰Müslümanların şî'b-i Ebi Talipte üç yıl sosyal ve ekonomik boykota maruz kalmalarını,⁶⁶¹Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmalarını,⁶⁶²en nihayet öz yurtları Mekke'yi terk ederek Medine'ye hicret etmek zorunda kalmalarını⁶⁶³ve daha nicelerini sayabiliriz.

Mezkûr hadiseler Rasulüllah'ın ve Ashâbının İslam'ı yaşama uğrunda ne denli sıkıntılara göğüs gerdiklerini, ümitsizliğe kapılmaksızın her türlü işkenceye ve boykota rağmen dini yaşama ve yaşatma uğrunda sabır ve sebat ettiklerini göstermektedir.

2.4.5. Kardeşlik ve İsâr

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Medine'yi teşriflerinin ardından, Medine'de toplumun iç dinamiklerini harekete geçirecek olan bir dizi icraatlarda bulunmuştur. Bunların içerisinde selamın yayılması, açların doyurulması, akrabaların gözetilmesi ve mescit inşası gibi sosyal içerikli emirler ön plana çıkmaktadır. Bu icraatlarının en önemlilerinden biri de muâhât, yani Müslümanları kendi aralarında kardeş ilan etmek olmuştur.⁶⁶⁴

Mekkeli Müslümanlar her şeylerini terk edip Medine'ye göç etmiş, Medineli Müslümanlar (ensar) bu göç eden muhacirlere Allah rızası için muhabbet ve samimiyetle kucaklarını açmışlardı. Ellerinden gelen her türlü yardımı onlardan esirgememişlerdi. Peygamber efendimiz (s.a.v.)'de hicretten beş ay sonra muhacirleri hem kendi aralarında hem de Medineli Müslümanlarla (Ensarla) ikişer ikişer kardeş yapmıştı.⁶⁶⁵

Peygamber Efendimizin kurduğu bu kardeşlik müessesesi, sayesinde, her şeylerini geride bırakmış olan Muhacirlerin geçim ve barınma sorunları da hâl yoluna girmiş oluyordu. Ensâr'dan her biri, Muhacirlerden birini evinde ağırlayıp, barındırıyor,

⁶⁵⁸ İbn-i Sa'd, III, 108; İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-Ğâbe*, V, 175; Kandehevî, I, 361; Köksal, I, 340.

⁶⁵⁹ İbn-i Hişâm, I, 400-401; İbn-i Mâce, İman ve Fezailü's-Sahabe ve'l-İlm, 11; Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe*, I, 345-347; Köksal, I, 345.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-Ğâbe*, II, 147-150; Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe*, I, 350-352; Köksal, I, 347.

⁶⁶¹ İbn-i Hişâm, I, 439; İbn-i Sa'd, I, 177-178; el-Beyhakî, *Delâil*, II, 311; Köksal, I, 429-435.

⁶⁶² İbn-i Hişâm, I, 408; İbn-i Sa'd, I, 172, 176-177; Köksal, I, 363.

⁶⁶³ İbn-i Hişâm, II, 85; İbn-i Sa'd, I, 192; Köksal, I, 625, 666.

⁶⁶⁴ İbn-i Hişâm, *Sîret*, II, 130; Hüseyin Algül, "Muâhât", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 308.

⁶⁶⁵ İbn-i Hişâm, II, 130; Köksal, II, 88.

beraber çalışıyor, beraber yiyorlardı. Bu, nesep kardeşliğini çok çok geride bırakacak bir kardeşlikti. İman kardeşliği, din kardeşliği idi. Ensâr, her şeylerini bu garip muhacir Müslümanlarla paylaşıyorlardı. Medineli biri vefat edince, hatta Muhacir kardeşi akrabalarıyla birlikte ona vâris oluyordu.⁶⁶⁶ Bu kardeşlik sayesinde Muhacir Müslümanlar, sıkıntıdan kurtuldular. Ensardan her bir Müslüman, kardeş olduğu Mekkeli muhacir Müslümana malının yarısını veriyordu. Muhacir kardeşlerine karşı misafirperverliğin, cömertliğin, diğerkâmlığın ve insanlığın en yüce derecesini göstermekten haz duyuyorlardı.⁶⁶⁷

Muâhâtın (kardeşliğin) miras hukuku kısmı nesh olmakla birlikte bunun dışında kalan birbirlerine destek olma, yardımlaşma, nasihat verip alma tarzındaki hükümleri ise daima yürürlükte kalmış, bu anlamda kardeşlik kurumu bütün müminleri kapsayacak şekilde din kardeşliği olarak genelleştirilmiştir.⁶⁶⁸ Bu konuda Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerim’de “*Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah’tan korkun ki esirgenesiniz.*”⁶⁶⁹ Buyurarak müminlerin din kardeşi olduklarını ilan etmiştir.

Bu kardeşlik öyle bir hal almıştı ki Müslümanlar kendileri ihtiyaç içinde olsa dahi Müslüman kardeşinin işini görüyor, onu kendine tercih ediyor, îsâr erdemini gösteriyordu. “İsâr”, “kişinin başkasının yarar ve çıkarını kendi çıkarına tercih etmesi veya bir zarardan öncelikle onu koruması” demek olup din kardeşliğinin en ileri seviyede yaşanmasıdır.⁶⁷⁰ Rabbimiz onların bu halini şöyle bildiriyor: “*Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁶⁷¹

Sahâbe’nin bu hususta ki hassasiyetini gösteren birçok örnek bulunmaktadır. Biz bunlardan bir ikisine değinelim. Abdullah ibn Ömer (r.a.)’den rivayet edildiğine göre: Rasulüallah (s.a.v.)’ın ashabından birisine bir koyun başı hediye edilmişti. “Filân kardeşim ve ailesi buna bizden daha muhtaçlar” deyip koyun başını onlara gönderdi.

⁶⁶⁶ Bu kardeşliğin mirasa ait hükmü Enfal, 8/75. Ayetle daha sonra nesh olmuştur.

⁶⁶⁷ ed-Dımeşkî, III, 483-484; Köksal, II, 88-89; Suruç, s. 340.

⁶⁶⁸ Algül, XXX, 308.

⁶⁶⁹ Hucurat, 49/10.

⁶⁷⁰ el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, s. 99, 325; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 19.

⁶⁷¹ Haşr, 59/9.

Onlarda aynı düşünceyle bir başkasına gönderdi. Bu şekilde birbirlerine gönderilerek kuzu başı yedi aileyi dolaştı ve sonunda o ilk hediye edilene geldi ve işte bunun üzerine bu “*Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler...*” ayet-i kerimesi nâzil oldu.”⁶⁷²

Yine bir gün adamın biri Rasulüllah (s.a.v.)’a gelerek son derece yoksul ve aç olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine Rasulüllah (s.a.v.) onu ilk önce bir şey vermeleri veya yedirmeleri için kendi ailelerinin yanına göndermiş, fakat onların da yanında bir şey bulunmaması üzerine durumu Ashabına arz etmişti. Neticede bu adamı Ensar’dan Ebû Talha (r.a.) evine götürdü. Ancak onun evinde de çocuklarının yiyeceğinden başka bir şey yoktu. O ve hanımı anlaşılarak çocuklarını uyutmuşlar, kandili söndürerek var olan yemeklerini misafire ikram etmişler ve kendileri aç uyumuşlardı. Sabah olunca misafir kalktı ve Rasulüllah (s.a.v.)’in yanına vardı. Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allah filân adam ve filân kadından (Hz. Peygamber’in misafirini alıp evine götüreren sahâbî ve hanımına) hoşnut oldu” buyurdu. Allah Teâlâ bunun üzerine: “*Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler...*” ayet-i kerimesini indirdi.”⁶⁷³

Hiç şüphesiz bu kardeşlik, iman ve takvadan kaynaklanmakta, çeşitli cahiliye iplerinden birinin etrafında toplanmaya değil sadece Allah’ın ipine yani kelâmına, metoduna ve dinine sarılmak esasına dayanmaktadır.⁶⁷⁴Nitekim bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de; “*Hep birlikte Allah’ın ipine sınıksız sarılınız, sakın ayrılığa düşmeyiniz, Allah’ın size bağışladığı nimeti hatırlayınız. Hani bir zamanlar düşman olduğunuz halde O kalplerinizi uzlaştırdı da O’nun bu nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Hani siz bir ateş kuyusunun tam kenarındayken O sizi oraya düşmekten kurtardı. Allah size ayetlerini işte böyle açık açık anlatır ki doğru yolu bulasınız*”⁶⁷⁵ şeklinde anlatılmaktadır.

“Allah’ın ipine sarılmaktan kaynaklanan bu kardeşlik, yüce Allah’ın ilk Müslüman cemaate bahsettiği bir nimettir. Yüce Allah, bu ihsanını sevdiği kullarına bahsetmiştir. İşte burada yüce Allah onlara bu nimetini hatırlatarak cahiliye döneminde nasıl “düşman” olduklarını hatırlatıyor. Çünkü Medine’de Evs ve Hazreç’ten bir tek

⁶⁷² el-Vâhidî, 440; es-Suyûtî, *Lübâbü’n-nükûl*, s. 259; Çetiner, II, 868.

⁶⁷³ et-Taberî, XXIII, 285; el-Buhârî, Tefsir, 59, Fezâilü’s-sahâbe, 40; Müslim, Eşribe, 172-173; Çetiner, II, 868; el-Vâhidî, 439; es-Suyûtî, *Lübâbü’n-nükûl*, s. 259.

⁶⁷⁴ Kutub, *Fî Zılâl*, I, 442.

⁶⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/103.

düşman bile kalmamıştı. Hâlbuki bunlar Medine’de yaşayan ve İslam’dan önce bir birlerine düşman olan iki Arap kabilesiydi. Ancak İslâm’dan başka hiçbir gücün ve toptan sarıldıkları ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldukları Allah’ın ipinden başkasının bir araya getiremeyeceği, bu kalpleri bir araya getirmek suretiyle yüce Allah, bu iki kabilenin kalplerinin arasını uzlaştırmıştır.”⁶⁷⁶ Dolayısıyla bunlar Mekkeli muhacirleri bağrılarına basan Ensâr topluluğunu oluşturmuşlardır.

Tabii ki Müslümanların kardeşliği sadece burada zikredilen Ensar ve Muhacir kardeşliğinden ibaret değildir. Bütün Müslümanlar kardeşirler ve birbirlerine kardeş muamelesi yaparlar. Birbirlerinin işlerine yardımcı olur, din kardeşlerinin aybını araştırmaz bilakis kusurunu örter, onun başına gelen iyi şeylere sevinir, başına bir musibet geldiğinde ise üzülür. Derdiyle dertlenir. Sıkıntısını gidermeye çalışır. Din kardeşi hakkında sûi zan, kin, haset, gıybet gibi kötü hasletlerden sakınır.

İşte bütün bu hasletler sahâbede kâmil manada mevcuttu. Bunun temel kaynağı ve sebebi ise hiç şüphesiz Kur’ân-ı Kerîm idi.

2.4.6. Marûf’u Emretmek ve Münker’den Nehyetmek

Maruf; Dinin ve aklın güzel kabul ettiği her şey demektir ki Münker bunun zıddıdır.⁶⁷⁷ el-Cürcânî (816 h.)’ye göre; “Münker, kendisinde Allah’ın rızası bulunmayan fiil veya sözdür. Maruf ta bunun zıddıdır.”⁶⁷⁸

İslam dini inançta, zihniyette gelenek ve göreneklerde köklü değişiklikler ve yenilikler yapmıştır. Bu sebeple ma’ruf ve münkerin tarifini veren İslami kaynaklarda şeriate uygunluk ölçüsü ön plana çıkmaktadır. Zira cahiliye devrinde bir eylemin ma’ruf veya münker sayılabilmesinin yegâne ölçüsü mezkûr işin kabile geleneklerine uygun düşüp düşmemesi idi. Gelenek ve göreneklerin dini ölçülere uygun olması şartıyla bu ilişki islâmî dönemde de devam etmiştir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de “ma’rûfu emretme, münkeri nehyetmeyi” emreden ayetlerde, hangi söz ve davranışların ma’rûf, hangilerinin münker kapsamına girdiğinin belirtilmemiş olması, ma’rûfun dinin

⁶⁷⁶ Kutub, *Fî Zılâl*, I, 442.

⁶⁷⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 334, 507.

⁶⁷⁸ el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 323.

yapılmasını gerekli gördüğü veya tavsiye ettiği, münkerin de bunların zıddı söz ve davranışların tamamını kapsadığını göstermektedir.⁶⁷⁹

İmam Gazâli (505 h.) emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l münker'in önemine şu sözlerle vurgu yapmaktadır: "Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l münker (İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak) dinin en büyük temeli ve dayanağıdır. Allah Teâlâ'nın bütün peygamberlerini, devam ettirmesi için gönderdiği biricik önemli meselesidir. Eğer bu vazife yapılmazsa, ilmi ve ameli dumûra uğrarsa, kesinlikle peygamberlik vazifesi muattal olur, diyanet temelinden yıkıma uğrar. Başiboşluk hâkim olur ve dalâlet yayılır. Cehalet alabildiğine dağılır. Fesat, insanların iliklerine kadar işler. Yırtık oldukça genişler, memleketler harap ve kullar helâk olurlar. Fakat helâk olduklarını ancak kıyamet gününde anlarlar."⁶⁸⁰

Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerim'de biz müminlere ma'rûfu emretmeyi ve münker'den nehyetmeyi emretmektedir. Bu ayetlerden birisinde; *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir"*⁶⁸¹ buyurmaktadır.

Ayeti kerimede önce bütün iyilikleri içine alan hayra daveti emretmiş daha sonrada hayr kelimesinin muhtevasına dâhil olan marûfu emretmeyi ve münker'den nehyetmeyi hususi olarak zikretmiştir. Bu hususi olanın umumi olana atfı kabilinden olup marûfu emretme ve münker'den nehyetme vazifesinin diğer hayırlara nazaran önemine işaret etmektedir.

Ayrıca ayette kullanılan "*min*" edatı teb'îz içindir ki buna göre marufu emredip münkerden nehyetme vazifesi bazı Müslümanların yapmasıyla diğerlerinden sâkıt olan, ancak hiç kimsenin yapmaması durumunda tüm Müslümanların sorumlu olacağı bir Farz-ı Kifâye olmaktadır.⁶⁸²

⁶⁷⁹ Mustafa Çağrı, "Emir Bi'l-Ma'rûf Nehiy Ani'l-Münker", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1995, XI, 138-139.

⁶⁸⁰ el-Gazâlî, *İhyâ*, II, 739.

⁶⁸¹ Âl-i İmran, 3/104.

⁶⁸² es-Sâvî, Ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetü's-Sâvî Alâ Tefsîr-i Celâleyn I-VI*, (1. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2008, I, 300; el-Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, *İnanç Esasları Klavuzu Kitâbü'l-İrşâd*, (trc. Adnan Bülent Baloglu ve Arkadaşları), (1. Baskı), T.D.V. Yayınları, Ankara 2010, s. 299; Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, IV, 65.

Hız. Peygamber (s.a.v) de; “Sizden kim bir Munker görürse, onu eliyle değıştirsın. Buna gücü yetmezse diliyle, buna da gücü yetmezse kalbiyle(buğz etsin). Bu da imanın en zayıfıdır.”⁶⁸³ Buyurmuştur.

Emr-i bi'l marufu emreden ayetlerin ve Rasulüllah'ın ilk muhatapları olan sahabe nesli İslam'ı kabul ettikleri ilk andan itibaren bu vazifeyi canları pahasına yerine getirmeye çalışmışlardır. Onların her biri İslam'dan ne biliyorsa onu yaymayı hayatının vazgeçilmezi addederdi. Buna dünyevi meşgaleleri de engel olamazdı. Nitekim pek çok sahâbî İslam'ı kabullerinin hemen ardından Kâbe'ye giderek orada Kur'ân okuyup halkı İslam'a davet etmiş ve bu sebeple işkence görmüştür. Abdullah ibn-i Mesud (r.a.) ve Ebû Zer (r.a.)'ın başına gelenler⁶⁸⁴ buna örnektir. Kimileri de İslam'a davet ve Kur'ân'ı ve sünneti öğretme uğruna çıktıkları yolculukta şehit edilmişlerdir. İslam'ı öğretmek ve anlatmak üzere yola çıkmış olan on değerli sahâbî'den oluşan İslam irşat ekibinin tamamının şehit düştüğü Recî' vakıası⁶⁸⁵ ve yine aynı gayeyle sefere çıkmış olan yetmiş Kur'ân muallimi sahâbî'den ikisi hariç tamamının şehit düştüğü Bi'r-i Maune faciası⁶⁸⁶ bunun en acıklı ve ibretli örnekleridir.

Rasulüllah'ın emriyle muallim olarak gittiği Medine'de insanları İslam'a davet eden onlara Peygamber (s.a.v.)'den aldığı terbiye ile tebliğ faaliyetini hakkıyla ifa eden Mus'ab bin Umeyr (r.a.)'ın daveti neticesinde birçok insan ve iki kabile reisi Üseyd b. Hudayr ile Sa'd b. Muaz Müslüman olmuşlardı. Müslüman olan Sa'd b. Muaz (r.a.)'ın kendi kavmi olan Benî Abdü'l-Eşhel aşiretini: “İman etmedikçe sizin erkek ve kadınlarınızla konuşmak bana haram olsun” diyerek İslam'a davet etmesi üzerine o gün akşama kadar aşiretin tamamı Müslüman oldu. Mus'ab bin Umeyr (r.a.) ile Sa'd b. Muaz (r.a.) el ele vererek insanları İslam'a davet ettiler ve kısa zamanda Evs ve Hazreç kabileleri içinde Ümeyye b. Zeyd'in hanesi dışında İslam ve Kur'ân nurunun girmedığı bir ev kalmadı. Bir müddet sonra bu eve de İslam nuru girdi. İşte bunlar sahabenin irşad ve marufu emretme, münkerden nehyetme görevini ne denli bir özveri ve cansiperâne bir gayret ile ifa ettiklerinin en güzel örneklerindendir.⁶⁸⁷

⁶⁸³ Müslim, İman, 78; İbn-i Mâce, Fiten, 20.

⁶⁸⁴ Köksal, I, 255-262, 357-358.

⁶⁸⁵ İbn Hişâm, *Sîret*, III, 153; Köksal, III, 608; Suroç, s. 465-469.

⁶⁸⁶ İbn Hişâm, *Sîret*, III, 164-167; Köksal, III, 621; Suroç, s. 470-471.

⁶⁸⁷ Suroç, s. 284-286; Kandehevî, *Fezâl-i A'mâl*, s. 89-90.

İşte bu güzîde insanları Allah (c.c.) marufu emir ve münkeri nehy etme vazifelerini hakkıyla yapmaları sebebiyle “*en hayırlı ümmet*” olarak nitelemiş ve haklarında şöyle buyurmuştur: “*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah’a iman edersiniz...*”⁶⁸⁸ Ayeti kerimedeki “*en hayırlı ümmetsiniz*” hitabı, İmam Dahhak’ın söylediğine göre sadece sahabeye mahsustur. Zira onlar, Allah (c.c.)’ın bütün Müslümanlara, kendilerine uymayı emrettiği, İslam’ı bize ulaştıran râvîler ve insanları İslam’a çağıran dâîlerdir. Bu ifadelerin Sahâbe arasından muhacirlere hitap olduğu ve genel olarak bütün müminlere hitap olduğu da söylenmiştir. Doğrusu başta sahabe olmak üzere bu ayette zikredilen vazifeleri deruhte eden bütün Müslümanları kapsıyor olmasıdır ki bu ümmetin en hayırlı ümmet olduğu hakkındaki hadisler ve Hz. Ömer (r.a.)’ın şu sözü bunu teyit etmektedir. O şöyle diyor: “Ey insanlar! Her kim bu ümmetten olmak isterse, Allah Teâlâ’nın şartını (ayette zikredilen, iyiliği emretmek, kötülükten nehiy etmek ve Allah’a iman etmek vazifelerini) yerine getirsin.” Bu söz, bu şartları yerine getirenlerin en hayırlı ümmetten olabileceğine delâlet eder.⁶⁸⁹

Hz. Peygamber sahabîlerin iyiliği emir ve kötülükten nehiy görevini yaptıkları ve yapmayı sürdürdükçe doğru yolda olmaya devam edeceklerini bildirmektedir. O (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Sizde, bilgisizlik ve hayat sevgisi olmak üzere, iki sarhoşluk baş göstermedikçe ve siz, iyiliği emir ve kötülükten menetme görevini terk etmeyip Allah yolunda cihada devam ettikçe, Allah tarafından gösterilen açık ve doğru yoldasınız. Ne zaman sizde dünya sevgisi baş gösterirse, o zaman iyiliğe teşvik ve kötülükten menetme görevini bırakıp artık Allah yolunda cihad etmezsiniz. O gün Kur’ân ve sünnet ile amel edenler derece bakımından öne geçen ilk Muhacir ve Ensar gibidirler.”⁶⁹⁰

Ebubekir es-Sıddık (r.a.) bir hutbesinde cemaate şöyle hitap etti: “Siz şu ayeti okuyor ve onu doğru olmayan bir şekilde te’vil ediyorsunuz: “*Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. Artık O, size yaptıklarınızı bildirecektir.*”⁶⁹¹ Hiç şüphesiz ben de Rasulüllah (s.a.v.)’ı şöyle buyururken dinledim: “Muhakkak ki insanlar zalimi

⁶⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/110.

⁶⁸⁹ el-Âlûsî, Ebi’l-Fazl Şihâbüddin Es-Seyyid Mahmud (v. 1270), *Rûhu’l-Meânî Fi Tefsîri Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’il-Mesânî* I-XXX, (2. Baskı), İdâretü’t-Tabâatîl-Münîriyyeti ve Dâr-u İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut tsz, IV, 27-28.

⁶⁹⁰ Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, III, 449.

⁶⁹¹ Mâide, 5/105.

gördükleri takdirde, eğer ellerini yakalamaz ve zulümden çekmez iseler, aradan fazla bir zaman geçmeksizin Allah kendi nezdinden onların hepsini kuşatacak bir azap gönderir.”⁶⁹²

Görüldüğü üzere Hz. Ebubekir (r.a.) bu ayeti yanlış yorumlayarak iyiliği emredip kötülükten nehiy etme vazifesinde gevşeklik gösteren veya tamamen terk eden bir takım kimseleri gördüğünde duruma müdahale ederek bilakis marufu emretmeleri, münkerden nehiy etmeleri gerektiğini, aksi takdirde başlarına azap geleceğini bildirmiştir.

Nitekim Said b. Müseyyeb ve Huzeyfe (r.a.) bu ayete: “Siz iyiliği emredip kötülükten nehiy etmek suretiyle hidayet üzere olursanız sapıtanlar size zarar veremez.”⁶⁹³ Şeklinde mana vererek bu ayetin nemelazımcılığa değil bilakis emr-i bi'l-maruf vazifesini yapmanın gereğine delil olduğunu ortaya koymuşlardır.

Asr-ı saadette Ebu Talhâ, Ümmü Süleym ile evlenmek istemişti. Fakat kendisi henüz Müslüman olmamıştı. Ümmü Süleym (r.a.): “Ey Ebâ Talhâ! Senin şu tapmakta olduğun ilahının topraktan bittiğini bilmiyor musun?” dedi. Ebu Talhâ: “Evet, öyledir” dedi. Ümmü Süleym: “Bir ağaca tapmaktan utanmıyor musun? Eğer Müslüman olursan senden Müslüman olmandan başka mehir de istemem. Seninle evlenirim” dedi. Ebu Talhâ da: “Düşüneyim” dedi ve gitti. Daha sonra geldiğinde: “Allah’tan başka ilahın olmadığına ve Muhammed’in de O’nun Rasûlü olduğuna şahitlik ederim” diyerek Müslüman oldu. Ümmü Süleym: “Ey Enes! Beni Ebu Talhâ ile evlendir!” dedi. Böylece Enes, Ümmü Süleym’i, yani annesini, Ebu Talhâ ile evlendirdi.⁶⁹⁴

Bu olay bize sahabenin insanların hidayete ermesine ne kadar önem verdiğini anlatmaktadır. Bir hanım sahâbî olan Ümmü Süleym (r.anhâ) en doğal hakkı olan mehirden evleneceği adamın Müslüman olması için vaz geçmiş, onu İslam’a çağırarak hidayetine vesile olmuştur.

⁶⁹² Ebu Dâvud, Melâhim, 17; et-Tirmizî, Fiten, 8; İbn-i Mâce, Fiten, 20.

⁶⁹³ et-Taberi, XI, 148; İbn-i Kesîr, III, 215; Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, VIII, 203.

⁶⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-Ğâbe*, VII, 333-334; Kandehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, I, 229.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'i iyi anlayıp hayatımıza doğru bir şekilde tatbik edebilmemiz için Hz. Peygamberin ve ilk muhatapları olan sahabe neslinin onu nasıl anlayıp hayatlarına nasıl tatbik ettiklerini ve Kur'ân ayetlerinin ilk muhataplarını nasıl etkilediğini bilmek bizim için hayati önem taşımaktadır.

Zira Kur'ân-ı Kerim insanlığın şirk ve ahlaksızlık bataklığında bocaladığı bir zamanda gelmiş ve o cahiliye insanların gerek lafzi ve gerekse manevi özellikleri ile ve de insanların kurtuluşu için getirdiği hükümleriyle etkilemiş, eğitmiş ve yirmi üç senelik bir zaman zarfında aynı insanlardan iman ve ahlak timsali insanlar vücuda getirmiştir.

Peki, bu nasıl olmuştur?

Kur'ân geldiğinde onun ilk muhatapları her ne kadar Allah'ın varlığına inansalar da ona bir takım putları ortak koşan, kendi elleriyle yaptıkları putlara tapan müşrik kimselerdi. Bu sebeple Kur'ân ilk önce onların akidelerini ıslaha yönelmiş, hem Allah hakkındaki hem de melek, Peygamber, ahiret ve benzeri diğer inanılması gereken konulardaki itikat bozukluklarını düzeltmiş, önce muhataplarının kalplerindeki putları yıkarak yerlerine tevhid akidesini ikame etmiştir.

Bununla beraber Kur'ân-ı Kerim sadece inançları düzeltmekle kalmamış, ilk zamanlardan itibaren muhataplarını amel ve ahlak bakımından eğitmeyi de ihmal etmemiş, uymaları durumunda kendilerini dünyada ve ahirette iyilik ve saadete götürecek olan ilahi kanunlar vaz' etmiştir.

Kur'ân'ın vaz' ettiği bu ilahi kanunlar; hem namaz, oruç, hac, zekât, cihad vb. insanın Rabbiyle alakasını tanzim eden ibadet hükümlerini; hem ahvâli şahsiyye, akitler, tasarruflar, ukubat vb. fert veya toplum olarak insanların birbirleri ile olan ilişkilerini muhtevi olan muâmelat hükümlerini hem de ibadet ve muamelatın ruhunu oluşturan ahlak hükümlerini içermektedir.

Allah (c.c.) Kur'ân'ın bütün bu ahkâmını bir anda indirmeyerek muhataplarını tedrici bir şekilde eğitmiş, onların sosyolojik ve psikolojik durumlarını da dikkate almıştır. Mesela Mekkî ayetlerde daha çok imanla alakalı konuları işlemiş, Medenî ayetlerde ise diğer ahkâma ağırlık verilmiştir.

İşte Kur'ân'ın getirdiği bütün bu hükümler ilk olarak Hz. Peygamberi ve onun ilk muhatapları olan sahabeyi derinden etkilemiş. Onların iman, amel ve ahlakını şekillendirmiştir.

İslam'dan önce putlara tapan o cahiliye insanları Kur'ân sayesinde ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in rehberliğinde ve tedrisatında yetişerek imanı seven, küfrü, fasıklığı ve isyanı çirkin gören, Allah ve Rasûlü bir işe hükmettiğinde ona teslim olmaları gerektiğini bilen, bu sebeple Allah ve rasûlü'nün hükümleri karşısında “*işittik ve itaat ettik*” deme teslimiyetini gösteren, Allah'a verdikleri sözde sadık olan, daha dünyada iken Allah (c.c.)'ın kendilerinden razı olduğunu bildirdiği takva sahibi hakiki müminler haline gelmişlerdir.

Bu hakiki imana sahip olan sahabe, Kur'ân'ı amel etme gayesiyle okumuşlar ve Kur'ân'ın yapılmasını emrettiği amelleri yapmaya ve nehiy ettiklerinden kaçmaya özen göstermiş, her ne zaman bir ayet veya sure nâzil olsa hemen onu amel safhasına dökmeye gayret etmiş, hayatlarını Kur'ân'a ve onun canlı tefsiri olan sünnete göre şekillendirmişler, ahlaklarını bu ikisi ile tehzip etmişlerdir.

Kur'ân'ı yaşama uğrunda çeşitli sıkıntılara maruz kalmış, işkence görmüş ve neticede öz yurtlarından hicret etmek zorunda kalmışlardır. Kur'ân'ın emri ile farz namazlarını hakkıyla kılmış, geceleri kalkıp geceyi namazla geçirmiş, diğer ibadetleri de hakkıyla yerine getirmişlerdir.

İslam'ı yaşama ve gelecek nesillere aktarma uğruna mali ve bedeni fedakârlıklardan kaçmayıp Allah yolunda mallarını ve canlarını sebil etmiş, durumlarına göre kimi malının tamamını, kimi yarısını, kimisi de bir kısmını infak etmiş, hatta verecek bir şeyleri olmayanlar yük taşıyıp kazandıklarını infak etmişler ve Allah yolunda canlarıyla da cihad edip, gazi olmuş, birçoğu da şehid olmuşlardır.

Yıllarca müptela oldukları alışkanlıklarından vazgeçmeleri istendiğinde bıçak gibi kesip atmışçasına hemen -içki örneğinde olduğu gibi- o alışkanlıklarını terk etmiş, daima Allah (c.c.)'a karşı gelmekten sakınıp takva üzere yaşamış, Allah (c.c.) yolunda birbirleriyle kardeş olup kendisi ihtiyaç halinde olsa bile din kardeşini kendisine tercih etmiş, bütün işlerinde Rasulüllah'ı örnek almış ve kendi sahip oldukları erdemleri başkalarına aktarmak için iyiliği emredip kötülükten nehyetme görevini de hakkıyla ifa etmişlerdir.

Kısaca sahabe nesli de kendilerine Allah (c.c.)’ın “en güzel örnek (üsve-i hasene)” olarak takdim ettiği Hz. Peygamberi (s.a.v.) örnek alarak, Kur’ân’ın teorik ve pratiğini ondan öğrenerek hayatlarının her safhasına uygulamış, yani Kur’ân ahlakıyla ahlaklanmışlardır.

Şu unutulmamalı ki sahabe neslinin içerisinde zaman zaman küçük veya büyük bir takım günahlar işleyenler olmuştur. Bu insan olmanın doğal bir sonucudur. Çünkü Peygamberler hariç insanoğlunun hiçbirisi masum değildir. Ancak sahabe günah işlediklerinde hatada ısrar etmez ve tevbe ederlerdi. Nitekim Allah (c.c.) zaman zaman bazı ayetlerde onları hataları sebebi ile ikaz etmiştir. Fakat onların tevbelerini kabul ettiğini de bildirmiştir.

Ancak Kur’ân ayetlerine dayanarak şunu kesin olarak ifade edebiliriz ki Kur’ân ve Hz. Peygamberin kontrol ve eğitiminde yetişen sahabe nesli arasında fazilet farkı olmakla beraber, genel olarak hepsi fazilet sahibi olup kendilerine mağfiret ve cennet vaad edilmiş, onlardan sonra gelenler tarafından hayırla yâd edilmeleri istenmiş, Allah hepsinden razı olmuş ve hakiki mümin olduklarına şahit olmuştur.

KAYNAKÇA

- el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *Kur'ân Tarihi*, (2. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Abdûlbaki, Muhammed Fuad, *El-Mu'cemu'l-Müfehres Li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (8. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. Abdülhâdi, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs I-II*, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Ahmet Naim, *Hadis Usulü*, (1. Baskı), Ravza Yayınları, İstanbul 2009.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dîni*, Nur Yayınları, Ankara 1993.
- Algül, Hüseyin, "Muâhât", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2005.
- Ali, Cevad, *el-Mufasssal Fi't-Tarih Kable'l-Arab I-XX*, (4. Baskı), Dâru's-Sâki, Beyrut 2001.
- Alp, Talha Hakan, *Kur'ân-ı Kerîm'i Nasıl Anlamalıyız?*, (1. Baskı), Rihle Kitap, İstanbul 2009.
- el-Âlûsî, Ebi'l-Fazl Şihâbüddin Es-Seyyid Mahmud (v. 1270), *Rûhu'l-Meânî Fi Tefsîri Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî I-XXX*, (2. Baskı), İdâretü't-Tabâatil-Münîriyyeti ve Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe I-IX*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Avvâme, Muhammed, *Hucciyetü Ef'âl-i Rasûlillah Usûliyyen ve Hadîsiyyen*, (1. Baskı), Dâru'l-Yüsr- Dâru'l-Minhâc, Medine 2010.
- Aydın, Mehmed Âkif, "Aile", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1989.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, (5. Baskı), İFAV Yayınları, İstanbul 2011.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-III*, (2. Baskı), Kubbealtı Neşriyât, İstanbul 2006.
- Baktır, Mustafa, "Suffe", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2009.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sahibi's-Şeria I-VII*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye ve Dâru'l-Beyan Li't-türas.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh (Sahihi Buhârî) I-VI*, (3. Baskı), (Mustafa Dîb el-Buğa Tahkikiyle), Dâr-u ibni Kesîr, Beyrut 1987.

- - - - - *el- Edebü'l-Müfred* (thk. Ferid Abdülaziz el-Cindî), Dâru'l-Hadîs, Kahire 2005.

el-Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru-Rûhu'l-Beyan I-X*, El-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, İstanbul tsz.

Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, (2. Baskı), Meral Yayınları, İstanbul tsz.

Bilmen, Ömer Nasûhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri I-VIII*, Bilmen Basım ve Yayın Evi, İstanbul tsz.

- - - - - *Muvazzah İlm-i Kelam* (sad. K. İsmail Paçacı), Fatih Enes Kitabevi, İstanbul, 2000.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (5. Baskı), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

Celâleyn, Celalüddin el-Mahalli- Celalüddin es-Suyûti, *Tefsîru'l-Celâleyn I-II* (iki cilt bir arada), Fatih Enes Kitabevi, İstanbul tsz.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, (19. Baskı), TDV Yayınları, Ankara 2010.

el-Cürcânî, Allâme Ali b. Muhammed Eş-Şerif, *Kitâbü't-ta'rîfât* (thk. Muhammed Abdurrahman El-Maraşlî), (2. Baskı), Daru'n-Nefâis, Beyrut 2007.

el-Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, *İnanç Esasları Klavuzu Kitâbü'l-İrşâd*, (trc. Adnan Bülent Baloğlu ve Arkadaşları), (1. Baskı), T.D.V. Yayınları, Ankara 2010.

Çağrı, Mustafa, "Arap", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991.

- - - - - "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy Ani'l-Münker", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1995.

- - - - - "İnfak", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2000.

Çakan, İsmail Lütî, *Hadîs Usûlü*, (10. Baskı), İFAV Yayınları, İstanbul 2003.

- - - - - *Sahâbe Kıvâmı*, (2. Baskı), İFAV Yayınları, İstanbul 2011.

Çapan, Ergün, *Kur'ân-ı Kerîm'de Sahabe*, Işık Yayınları, İstanbul 2002.

Çetin, Nihad M. , "Arap", *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991.

Çetiner, Bedreddin, *Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzul I-II*, (3. Baskı), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010.

Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, (3. Baskı), İFAV Yayınları, İstanbul 2010.

- - - - - *Kur'ân'ın Temel Konuları*, (2. Baskı), İFAV Yayınları, İstanbul 2003.

- - - - - *Tefsir Usûlü*, (3. Baskı), İFAV, İstanbul 2003.

ed-Dimeşkî, Muhammed b. Salih, *Peygamber Külliyyatı I-XII* (trc. Heyet), (1. Baskı), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2004.

ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah, *Huccetullâhi'l-Bâliğa I-II* (trc. Mehmet Erdoğan), Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul 2003.

- - - - - *el-Fevzü'l-Kebîr Fî Usûli't-Tefsir* (trc. Mehmet Sofuoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Dönmez, İbrahim Kâfi, “Amel”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1994.

Draz, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an* (trc. Suat Yıldırım), (5. Baskı), Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2011.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sunen I-IV*, Dâru'l kitâbi'l arabî, Beyrut tsz.

Efendioğlu, Mehmet, “Sahâbe”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2008.

Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İFAV Yayınları, İstanbul 1998.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili I-X*, Emir Yayınevi, İstanbul 2000.

Fayda, Mustafa, “Cahiliye ”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1993.

el-Gazâlî, İmam Muhammed Ebu Hâmid, *İhyâ'u Ulûm'id-Din I-IV*, (trc. Ali Arslan), Hikmet Neşriyat, İstanbul tsz.

Gölcük, Şerafeddin, *Kur'an ve Mekke*, (2. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, (Sad. Mehmet Mahfuz Söylemez), (1. Baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.

Güz, Nükhet ve Arkadaşları, *Etkili İletişim Terimleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2002.

Hallaf, Abdülvehhab, *İlmu Usûli'l- Fıkıh*, (1. Baskı), Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 2011.

Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi* (Çev. Abdülaziz Hatib-Mahmut Kanık), Beyan Yayınları, İstanbul 2005.

el-Hanbelî, Ebi'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Şihabüddin Ahmed İbn Receb, *Câmi'ul-Ulûm ve'l-Hikem* (thk. Muhammed Abdullah Es-Seyyid Ahmed), (2. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 2007.

el-Hanefî, el-Allâme İbnü Ebi'l-I'z, *Şerhu'l-Akîdetü't-Tahâviyye*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2009.

el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *Beyânü İ'câzi'l-Kurân (Selâsü Resâil Fî-İ'câzi'l-Kur'ân içinde)*, (3. Baskı), Dâru'l-Meârif, Kahire tsz.

Hatîb, Muhammed Accâc, *Sünnetin Tesbiti* (Çev. Mehmet Aydemir), Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2005.

Havva, Said, *El-Esas Fi's-Sünne (Hadislerle Hz. Peygamberin Hayatı)*(Trc. Heyet) I-III, Hikmet Neşriyat, İstanbul tsz.

Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi I-XV*, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.

Heyet, *El-Mu'cemu'l-Vasît I-II*, El-Mektebetü'l- İslamiyye, İstanbul tsz.

el-Hindî, Alâuddin Ali b.Hüsamüddin El-Muttaki, *Kenzü'l-Ummâl Fî Süneni'l-Akvâli ve'l- Ef'âl I-XVI*, (5. Baskı), (thk. Bekri Hayyânî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981.

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, (9. Baskı), TDV Yayınevi, Ankara 2011.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem el-Mısrî, *Lisânü'l-arab I-VII*, Dâr'ul Maarif, Kahire tsz.

İbn-i Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fazlih I-II*, Dâru İbnü'l-Cevzi, Riyad tsz.

İbn-i Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *Sîretü'n-Nebî I-V*, (thk. Mecdi Fethi Es-Seyyid), (1. Baskı), Dâru's-sahâbe li't-türas, Tanta 1995.

İbn-i Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm I-VIII*, (2. Baskı), Dâru't-taybe linneşri ve't-tevzi', Riyâd 1999.

İbn-i Mâce, Muhammed b. Yezid Ebû Abdillâh El-Kazvînî, *Sünen-ü İbn-i Mâce I-II* (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz.

İbn-i Sa'd, Muhammed, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ I-XI*, (thk. Ali Muhammed Ömer), (1. Baskı), Mektebetü'l-Hanci, Kahire 2001.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn, *El-Kâmil Fi't-Târih (Tarîh-u İbnü'l-Esîr)*, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad tsz.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn, *Üsüdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe I-VIII*, (thk. Ali Muhammed Muavvız-âdil Ahmed Abdülmevcûd), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tsz.

el-İmam Mâlik b. Enes, *El-Muvatta'* (Yahya El-Leysî Rivayeti), (thk. Nevâf El-Cerrah), (1. Baskı), Dâru Sâdır, Beyrut 2004.

es-Serhendî, İmam-ı Rabbânî Ahmed el-Farukî, *el-Mektûbât I-III*, Sıraç Kitabevi, İstanbul tsz.

el-İsfehânî, Rağîb, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Halil Aytânî), (4. Baskı), Dâr'ul Ma'rife, Beyrut 2005.

İzmirli, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf* (haz. Sırrı Fuat Ateş), Hüner Yayınevi, Konya 2010.

- - - - *İslam Felsefesi Tarihi* (sad. Refik Ergin), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz.

Kâdî, Ebu'l-Fazl İyaz El-Yahsubî, *Eş-Şifâ Bi-Ta'rîfî Hukûki'l-Mustafa I-II* (Bir mücelled), (thk. Abdüsselam Muhammed Emin), (3. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

el-Kâfiyeci, Ebû Abdillah Muhammed b. Süleyman, *Kitâbu't-Teysîr Fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, (Neşre Hazırlayan, İsmail Cerrahoğlu), (2. Baskı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara tsz.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtü's-Sahâbe I-V*, (1. Baskı), Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 1999.

Kandehlevî, Muhammed Zekerîyya, *Fezâil-i A'mâl* (trc. Hayri Demirci), Gülistan Neşriyat, İstanbul tsz.

Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mûcize Kur'ân*, (2. Baskı), Çağ Yayınları, İstanbul 1990.

Karâfî, *el-Furuk Envaru'l-Buruk fî Envai'l-Furuk I-IV*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

Karagöz, İsmail (yay. haz.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, D. İ. B. Yayınları, Ankara 2005.

el-Kârî, Molla Ali, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

- - - - *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber Li-Ebî Hanîfe*, (thk. Mervan Muhammed eş-Şa'âr), (2. Baskı), Dâru'n-Nefâis, Dîmeşk 2009.

el-Kâşânî, Abdürrezzak, *İstilâhâtü's-sûfiyye (Raşhu'z-zülal ile birlikte)*, (thk. Asım İbrâhim El-Keyâlî), (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Kaya, Yunus, *İlm-i Kelam*, Uzakülke Yayınları, (1. Baskı), Erzurum 2010.

----- *Tasavvuf*, (2. Baskı), Uzakülke Yayınları, İstanbul 2011.

Keskioglu, Osman, *Nüzulünden İtibaren Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, (2. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989.

Koçyiğit, Talât, *Hadîs Usûlü*, (10. Baskı), TDV Yayınları, Ankara 2011.

Köksal, Mustafa Asım, *Hiz. Muhammed ve İslamiyet I-VIII*, (2. Baskı), Işık Yayınları, İstanbul 2008.

----- “Dârulerkam”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1993.

el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *El-Câmi'u li-Ahkâmî'l-Kur'an I-XXIV*, (thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin Et-Türkî), (1. Baskı), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2006.

Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an I-VI*, (32. Baskı), Dâru's-Şurûk, Kahire 2003.

Kuzgun, Şaban, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, (3. Baskı), Fazilet Neşriyat, İstanbul 2008.

----- “Hanîf”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1997.

Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'âniye*, (4. Baskı), Üç Dal Neşriyat, İstanbul 1971.

el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr I-V*, (3. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

el-Meydânî, Abdülğanî El-Ğuneymî, *el-Lübâb Fî Şerhi'l-Kitâb I-III*, Dâru'l Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2007.

el-Muhâsibî, Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed, *er-Riâye Li-Hukûkillah*, (thk. Abdülkadir Ahmed Atâ), (4. Baskı), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

el-Mübârekfûrî, Safiyyürrahmân, *Ve İnneke Le Alâ Hulukın Azîm er-Rasul Muhammed (s.a.v.) I-III*, Şirketü Kinde Li'l-İ'lâmi ve'n-Neşr, Cidde 2006.

Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim b. El-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, (M. Fuad Abdülbaki tertibiyle), Dâru'l-Hadîs, Kahire 2010.

en-Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, (trc. Mehmet Süslü), Çağ Yayınları, İstanbul 1978.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vî I-III*, (5. Baskı), Dâr-u ibni Kesîr, Beyrut 2011.

en-Nesefî, Necmüddîn Ebû Hafs Ömer, *Tilbetü't-Talebe Fi'l-İstulâhâtî'l-Fıkhiyye*, (thk. Halid Abdurrahman El-Ak), (3. Baskı), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2010.

- Özaydın, Abdülkerim, “Arap”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991.
- Özel, Ahmet, “Cihad”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1993.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.
- er-Râfî, Mustafa Sâdık, *İ’câzü’l-Kur’ân ve’l-Belâğatü’n-Nebeviyye*, (9. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1973.
- - - - - *Târîhu Âdâbi’l-Arab I-II*, (1. Baskı), El-Mektebetü’l-İmân, Kahire 1997.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebubekir b. Abdülkâdir, *Muhtâru’s-sıhah*, (4. Baskı), Dâr’ul Ma’rife, Beyrut 2010.
- er-Râzî, Muhammed Fahrüddin, *Mefâtihu’l-Ğayb (Tefsîru’l-Kebir) I-XXXII*, (1. Baskı), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1981.
- er-Rûdânî, Muhammed b. Süleyman, *Cem’ul-Fevâid Min Câmi’ıl-Usûl ve Mecme’iz-Zevâid I-IV*, (thk. Ebu Ali Süleyman b. Dürey’), (1. Baskı), Dâru İbn-i Kesir-Dâru İbn-i Hazm, Beyrut 1998.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü’t-Tefâsir I-III*, (1. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- - - - - *Tefsîru âyâtî’l-Ahkâm Mine’l-Kurân I-II*, (1. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- - - - - *et-Tibyân fî ulûmi’l Kur’ân*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2009.
- es-Sâbûnî, Nureddin, *Mâtürîdiyye Akaidi (trc. Bekir Topaloğlu)*, (8. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2005.
- es-Salih, Subhi, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*, (18. Baskı), Dâr’ul-ilmi li’l melâyin, Beyrut 1990.
- Sarı, Mevlüt, *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, İpek Yayınları, İstanbul tsz.
- Sarıcık, Murat, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, Nesil Yayınları, İstanbul 2004.
- - - - - *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, (1. Baskı), Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (2. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2004.
- es-Sâvî, Ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetü’s-Sâvî Alâ Tefsîr-i Celâleyn I-VI*, (1. Baskı), Dâru’l-Fikr, Beyrut 2008.
- Seydişehrî, İbn’ül-Emîn Mahmud Esad, *Fıkıh Usûlü Telhîs-u Usûl-i Fıkıh* (sad. Talha Alp ve Arkadaşları), (1. Baskı), Yasin Yayınevi, İstanbul 2002.

Seyyid, Mehmed, *Usûl-i Fıkıh Medhal* (haz. Selçuk Camcı), Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2011.

es-Sibâi, Mustafa, *Es-Sünnetü ve Mekânetühâ Fi't-Teşrîi'l-İslâmi*, (2. Baskı), Dâru'l-Verrâk- El-Mektebetü'l-İslâmi, yy. 2000.

Suruç, Salih, *Kâinatın Efendisi Peygamber Efendimizin Hayatı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2011.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefîri bi'l-Me'sûr I-XVII* (thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin Et-Türkî), Merkezû Hicr Li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabîyyeti ve'l-İslâmiyye, (1. Baskı), Kahire 2003.

----- *el-İtkân fî ulûmi'l Kur'ân I-II*, (2. Baskı), Dâr-u ibni Kesîr, Beyrut 2006.

----- *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*, (1. Baskı), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 2002.

----- *Sünnetin İslâm'daki Yeri* (trc. Enbiya Yıldırım), Rağbet Yayınları, İstanbul 2006.

----- *Tedribü'r-Râvî fî Şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2006.

eş-Şâfîî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (4. Baskı), (Çev. Abdülkadir Şener, İbrahim Çalışkan), TDV Yayınları, Ankara 2010.

eş-Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *El-Muvâfakât Fî-Usûli'l-Fıkıh I-VI*, (thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan), Dâru İbn-i Affan, Kahire tsz.

eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *El-Milel ve'n-Nihal*, (thk. Muhammed Abdülkâdir el-Fâzılî), El-Mektebetü'l-ASriyye, Beyrut 2010.

et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-beyan an te'vîli'l-Kur'ân I-XXIV*, (1. Baskı), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2000.

et-Taftazânî, Saduddin, *Şerhu'l-Akâid*, (trc. Talha Hakan Alp), Yasin Yayınevi, İstanbul 2008.

Tahhân, Mahmûd, *Teyşîr-u Mustalahi'l-Hadîs*, (10. Baskı), Mektebetü'l-Meârif Li'n-Neşri ve't-Tevzi', Riyad 2004.

Taşköprüzâde, Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-Ulûm I-II*, (trc. Kemâlüddin Muhammed Efendi), Dersââdet 1313.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), *el-Câmiu's-sahîh I-V*, Dâr-u İhyâi'ttûrâsi'l arabî, Beyrut tsz.

- Uludağ, Süleyman, “Amel”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1994.
- Ustaosmanoğlu, Mahmud, *Rûhu'l-Furkan Tefsiri I-XVII*, (Yazımı devam ediyor), Sıraç Kitabevi (XIV. Ciltten itibaren Ahıska Yayınevi), İstanbul 1991.
- el-Vâhıdî, Ebu'lHasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân* (thk. Kemal Besyûnî Zağlûl), (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 1991.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Namaz”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2006.
- Yazıcı, Seyfettin, *Temel Dinî Bilgiler*, (28. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2003.
- Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, (Çev. Nurettin Ceviz, K. Demirayak, N.H. Yanık) (2. Baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.
- Yıldırım, Muhammed Emin, *Nebevi Eğitim Modeli Daru'l-Erkam*, (5. Baskı), Siyer Yayınları, İstanbul 2011.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, (3. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 1989.
- - - - *Peygamberimizin Kurân'ı Tefsiri I-II*, (4. Baskı), Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2010.
- Yıldız, Abdullah, *Kur'ân'ı Nasıl Okudular*, (2. Baskı), Pınar Yayınları, İstanbul 2011.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Arabistan”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, “*İnfak Duyarlılığı*”, Altınoluk Dergisi, Sayı: 178 (Aralık 2000).
- ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân I-II* (thk. Ahmet bin Ali), Dâru'l-hadis, Kahire 2001.
- ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *El-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Ebu'l-Fazl Ed-Dimyâtî), Dâru'l-Hadis, Kahire 2006.
- Zevzenî, Ebî Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallakâti's-Seb'*, (thk. Lecnetü't-Tahkik Fî Dâri'l-Âlemiyye), Dâru'l-Âlemiyye, Beyrut 1992.
- Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkhı Ansiklopedis I-X* (trc. Heyet), Risale Yayınları, İstanbul 1994.
- - - - *Tefsirü'l-Münir I-XV* (trc. Heyet), (1. Baskı), Bilimevi Yayınevi, İstanbul 2003.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Sinan YILDIZ
Doğum Yeri ve Tarihi	Düzce 08.06.1981
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	sinanmusabyildiz@hotmail.com
Tarih	18.01.2013